

**T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı**

**TÜRKİYE'DE MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE
ÇUKUROVALI YAKIN BİR TANIK: ALİ MÜNİF YEĞENA**

Aziz KILIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2010

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

TÜRKİYE'DE MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE
ÇUKUROVALI YAKIN BİR TANIK: ALİ MÜNİF YEĞENA

Aziz KILIÇ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Tarık Tolga GÜMÜŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2010

T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Aziz KILIÇ tarafından hazırlanan Türkiye'de Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Çukurovalı Yakın Bir Tanık: Ali Münif Yeğena başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim / Ana Sanat Dalında YÜKSEK LİSANS / SANATTA YETERLİK / DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

		Başarılı	Başarısız		
Yüksek Lisans Doktora	☒	☐	Başkan	Yrd. Doç. Dr. Tank Tolga GÜMÜŞ	İmza
	☒	☐	Üye	Prof. Dr. Fevzi DEMİR	İmza
	☒	☐	Üye	Doç. Dr. Taşkiner Ketenci	İmza
	☐	☐	Üye		
	☐	☐	Üye		

Başkan dahil jüri üye sayısı 3

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

.. / .. / ..

Prof. Dr. Mustafa S. AKSAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

19. yüzyılın son çeyreğindeki ve 20. yüzyılın ilk on yılındaki Osmanlı devlet adamları hızlı değişim ve dönüşümlere tanık oldular. Osmanlı Devleti kurumlarında yetişmiş bu kadrolar, istibdat idaresine son verilmesi, meşrutiyetin yeniden ilanı, Osmanlı İmparatorluğunun son bulması, yeni bir devletin kurulması gibi yapısal değişim ve dönüşümlerde rol oynadılar. Bu kişilerin siyasi yaşamlarının incelenmesi, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleriyle ilgili verilerin ortaya çıkarılması bakımından önemlidir. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı; devlet ve siyaset adamı Ali Münif Yeğena'nın siyasi yaşamını incelemektir. Ali Münif Yeğena'nın siyasi yaşamı, II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet Dönemlerinin ve aynı zamanda çok partili hayatın başladığı günlere kadar geçen sürecin, bir panoraması niteliğindedir. Aynı zamanda Meşrutiyet birikiminin Cumhuriyet'e aktarılması bakımından Ali Münif Bey önemli bir semboldür.

“Türkiye’de Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Geçiş Sürecinde Çukurovalı Yakın Bir Tanık: Ali Münif Yeğena” adlı bu çalışmada önce konunun boyutları ve kaynakların eleştirisi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Ali Münif Yeğena'nın ilk yılları, aile çevresi, eğitim hayatı, gizli bir örgüt olarak ortaya çıkan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilk ilişkilerine değinilerek siyasi kişiliğinin oluşumuna etki eden faktörler ortaya konulmuştur. İkinci bölümde Adana mebusu olarak Meclis-i Mebusandaki çalışmaları incelenmiştir. Üçüncü bölümde Ali Münif Bey'in İttihat ve Terakki'nin üst düzey yöneticisi olarak bulunduğu görevler ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Çukurova bölgesinde Fransız işgaline karşı yerel direnişi örgütlemesi ve Malta Adası'na sürgün edilmesine değinilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise Ali Münif Yeğena'nın Cumhuriyet Döneminden çok partili hayata geçiş günlerine kadar süren uzun parlamenterlik hayatına

değnilmiştir. Böylece, siyasal ve toplumsal tarihimizin birçok dönemini, bu dönemler içerisinde etkin siyasal roller üstlenmiş bir devlet ve siyaset adamı aracılığıyla görmek mümkün olablmıştır.

Bu çalışma sırasında değerli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Tarık Tolga Gümüş'e, görüş ve önerileri ile yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Fevzi Demir, Prof. Dr. A. Nükhet Adıyeke, Prof. Dr. Şerife Yorulmaz, Yrd. Doç. Dr. Nuri Adıyeke, Yrd. Doç. Dr. Şenay Özdemir Gümüş, Okutman Mehtap Çelik Ergenoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, beni büyük bir konukseverlikle karşılayıp, yaptığımız mülakatla sorularıma içtenlikle cevap veren, Ali Münif Bey'in torunu Sayın Tuğrul Yeğena'ya teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarım süresince bana büyük bir özveri ile katlanan ve destek olan aileme şükran borcumu ifade etmek isterim.

Tezimizin hazırlanması sırasında sağladıkları kolaylıklardan dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara Milli Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi, İnönü Üniversitesi Kütüphanesi, Çukurova Üniversitesi Kütüphanesi ve Mersin Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Aziz KILIÇ

Mersin, Ağustos 2010

ÖZET

TÜRKİYE'DE MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE

ÇUKUROVALI YAKIN BİR TANIK: ALİ MÜNİF YEĞENA

Ali Münif Yeğena, 1874 yılında Adana'da doğdu. Aslen Anamurlu olan Yeğenağa ailesindedir. Osmanlı modernleşmesinde önemli rol oynayan üç okuldan biri olan Mülkiye-i Şahane'de eğitimini tamamlamıştır. İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasında yer almış ve Cemiyet'in ilk yönetmeliğini hazırlamıştır.

Ali Münif Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Meclis-i Mebusana Adana mebusu olarak seçilmiştir. Daha sonra valilik, İttihat ve Terakki Merkez-i umumi azalığı, Dâhiliye Nezareti müsteşarlığı ve Talât Paşa kabinesinde Nafia nazırlığı gibi 1918 yılına kadar İttihat ve Terakki'nin içerisinde üst düzey görevlerde bulunmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Çukurova'da yerel direnişi örgütlemek için Kilikyalılar Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır.

Mütareke Döneminde, önde gelen İttihatçıların tutuklanmasıyla birlikte Ali Münif Bey de tutuklanmış ve savaş kabinelerinin birinde görev aldığı için Divan-ı Harp'te yargılanmıştır. Yargılama süreci tamamlanmadan İngilizler tarafından Malta Adası'na sürgün edilmiştir. Ali Münif Bey, yirmi üç ay Malta'da sürgün kaldıktan sonra 1922 yılında Adana belediye başkanlığına seçilerek, Adana'da Cumhuriyet Döneminin ilk belediye başkanı olmuştur. Daha sonra TBMM III. Dönem Mersin, IV. Dönem Adana, V, VI, VII, ve VIII. Dönem Seyhan milletvekili olarak uzun bir süre parlamentodaki yerini korumuştur.

Anahtar kelimeler: Ali Münif Yeğena, İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş, Adana.

ABSTRACT**ALI MÜNİF YEĞENA IS A CLOSE WITNESS FROM ÇUKUROVA AT THE
PROCESS IN TRANSITION FROM CONSTITUTIONAL MONARCHY TO
REPUBLIC IN TURKEY**

Ali Münif Yeğena was born in Adana in 1874. He is from Yeğenağa family originally from Anamur. He completed his education in Mülkiye-i Şahane which was one of the three schools which had an important role of modernization of Ottoman Empire. He took place in one of the founders of the community which was constituted in the Military Medical School when he was in Mülkiye-i Şahane periods and it was a secret community which was going to be called as the Committee of Union and Progress later. He prepared the first constitution of the community. He attended the secret activities against government of Abdülhamit and got closed by entering the environment of Union and Progress.

Ali Münif was the share holder with his activities in the declaration of the second constitution and he joined the first Meclis-i Mebusan as the deputies of Adana. After that he made the tasks in Union and Progress until 1918 as a governorship, member of Union and Progress Central Public, Counsellorship, the ministry of Nafia in Talât Pasha's government. After The Armistice of Mudros was signed, he found the community of "Kilikyalılar" to organize the local resistance in Çukurova.

At the Armistice term, also Ali Münif was arrested when the innovator Unionist was arrested and stood Trial in Courts Martial because he worked in one of the war cabinets. And before trial process was completed, he was deported to Malta Island by Englishman. After the captivity in Malta about 23 months, Ali Münif was chosen as a municipality mayor in Adana. And he became the first municipality mayor of the

Republican period. After that he maintained his effectiveness also in Republic period in Great National Assembly of Turkey as a congressman of 3rd term in Mersin, 4th term in Adana, 5th, 6th, 7th, and 8th term in Seyhan. He was in parliament for a long time as an old Unionist originated from Council Deputies.

Key Words: Ali Münif Yeğena, Union and Progress, the Second Constitutional Era, Transition from Constitutional Monarchy to Republic, Adana.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: ALİ MÜNİF YEĞENA’NIN AİLESİ, EĞİTİM HAYATI VE II. MEŞRUTİYETİN İLANINA FİİLEN KATILMASI	4
I.1. Ali Münif Yeğena Kimdir?.....	4
I.2. Eğitim Hayatı.....	5
I.3. Mülkiye-i Şahanedeki Öğrencilik Yıllarında Aktif Siyasete İlk Adımlar.....	5
I.3.1. Ali Münif Bey’in İTC’ye Girmesi ve İlk Siyasi Faaliyetleri.....	7
I.3.2. İTC’nin İlk Nizamnamesinin Hazırlanması Çalışmaları.....	10
I.3.3 İlk Tutuklanma.....	14
I.4. Meşrutiyetin Yeniden İlanına Kadar Atandığı Memuriyetler.....	16
I.4.1. Köprülü Kaymakamlığı ve Meşrutiyetin İlanı.....	16
II. BÖLÜM: MEŞRUTİYETİN İLANINDAN SONRA ALİ MÜNİF BEY	20
II.1. Ali Münif Bey’in Adana Mebusu Seçilmesi.....	20
II.2. Ali Münif Bey’in Meclis-i Mebusandaki Görevleri.....	20

II.3. Adana Mebusu Ali Münif Bey'in Meclis-i	
Mebusandaki Çalışmaları.....	21
II.3.1. Halkın Yasama Faaliyetlerine Katılamayacağı İle İlgili	
Bir Kanun Tasarısı.....	23
II.3.2. Matbuat Kanunu Müzakereleri.....	24
II.3.3. İçtimaa (Toplanma) Kanunu Müzakereleri.....	26
II.3.4. Cemiyetler Kanunu Müzakereleri.....	28
II.4. Adana Ermeni Olayları ve Ali Münif Bey.....	32
III. BÖLÜM: MONDOROS MÜTAREKESİ'NE KADAR ALİ MÜNİF BEY.....	39
III.1. Mebusluktan Valiliğe Dönüş.....	39
III.2. Ali Münif Bey'in Valilikten Azli.....	40
III.3. Ali Münif Bey'in İTC Merkez-i umumi Azalığına Seçilmesi.....	41
III.4. Valiliğe Dönüş.....	44
III.5. Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığı.....	46
III.6. İlk Türk Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey.....	46
III.6.1. Cebel-i Lübnan'da Reform Çabaları.....	48
III.7. İT'nin Son Kabinesinde Nafia Nazırı Ali Münif Bey.....	51
IV. BÖLÜM: MÜTAREKE DÖNEMİNDE ALİ MÜNİF BEY.....	56
IV.1. Kilikyalılar Cemiyeti Kurucu Üyeliği.....	56
IV.2. İT Kabinelerinin Son Nafia Nazırı Ali Münif Bey'in	
Meclis-i Mebusanın 5. Şubesi Tarafından Sorgulanması.....	58
IV.2.1. Meclis-i Mebusan Beşinci Şubenin Sorgusu.....	61

IV.2.2. Ali Münif Bey'in Beşinci Şube Tarafından Sorgulanması.....	61
IV.3. İttihatçılarının Tutuklanmaları Konusunda Ortaya Çıkan Baskılar.....	65
IV.3.1. Divan-ı Harbi Örfi'lerin Kurulması.....	66
IV.3.2. İngiliz ve Fransız Listelerinde Ali Münif Bey.....	67
IV.3.3. Ali Münif Bey'in Tutuklanması.....	68
IV.3.4. Divan- Harbi Örfi Yargılaması.....	70
IV.4. 2762 Sürgün Numaralı Malta Sürgünü Ali Münif Bey.....	72
IV.4.1. Malta Sürgünlerini Yargılama Sorunu ve Takas Antlaşmasının İmzalanması.....	76
V. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİNDE ALİ MÜNİF BEY.....	79
V.1. Ali Münif Bey'in Adana Belediye Başkanlığı.....	79
V.2. III. Dönem Mersin Milletvekilliği (1927-1931).....	79
V.3. IV. Dönem Adana Milletvekilliği (1931-1935).....	80
V.4. Seyhan Milletvekilliği (1935-1950).....	82
V.4.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Müzakereleri.....	82
V.5. Cumhuriyet Döneminde Ali Münif Bey'in Siyasal Tutumu.....	85
V.6. Eserleri.....	86
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	91
EKLER.....	100

KISALTMALAR LİSTESİ

age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
ÇTK	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
D	Devre
DH. MKT.	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DH.MTV.	Dahiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Belgeleri
DH.İ.UM.EK.	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri
DH.ŞFR.	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî Belgeleri
HİF	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İ	İnikad
İç. S.	İçtima Senesi
İ..DUİT.	Dosya Usulü İradeler
İ..DH.	İradeler, Dâhiliye Nezareti
İT	İttihat ve Terakki
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
MAZC	Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MMZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
s	Sayfa
S	Sayı

SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
ss	Sayfadan sayfaya
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMTD	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

GİRİŞ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23/24 Temmuz 1908'de 1876 Anayasası'nı yürürlüğe sokarak meşrutiyeti yeniden ilan etmiş ve 30 yılı aşkın bir süre devam eden ve II. Abdülhamit'le özdeşleşmiş istibdat rejimine son vermiştir. Böylece 1908 ile 1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin siyasi aktörü İttihat ve Terakki olmuştur.

İttihatçılar, hızla çökmekte olan İmparatorluğu kurtarmak, çağdaş ve güçlü bir devlet yaratmak için toplumun bütün dokusunun radikal bir şekilde dönüştürülmesinin gerekli olduğuna inanmışlardır. İttihatçılar bu dönüştürme sürecini 1908'de başlatmış ve on yıl boyunca sürdürmüşlerdir.¹ Kanun-i Esasi'de hak ve özgürlükler bağlamında önemli düzenlemeler yaparak, toplumu dönüştürecek reform programlarını gerçekleştirmek için gerekli hukuksal düzenlemeleri yapmışlardır.² Bu bağlamda II. Meşrutiyet Dönemi önemli değişim ve dönüşümlere sahne olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı yenilgisi, yaklaşık olarak on yıla yakın iktidarda olan İTC'nin sonunu da hazırlamıştır. İTC, 14 Kasım 1918'de son kongresini yapmış ve bu kongrede kendini feshettiği ve yeni bir fırkaya -Teceddüt Fırkası'na- dönüştüğü kararını almıştır.³

İTC'nin resmî gücünü yitirmesi, devletin çeşitli kademelerinde görev yapan İttihatçıların tasfiyesini de beraberinde getirmiştir. 1 Kasım 1918'de Talât, Enver ve Cemal Paşalar olmak üzere önde gelen İttihatçıların yurt dışına firarları, muhalefetin İttihatçılar üzerindeki baskılarını iyice artırmasına yol açmıştır. Muhalefet, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra, hükümetin de desteğini alarak resmen İttihatçı avı başlatmıştır. Sonuç olarak, hükümet tarafından önde gelen İttihatçı eski nazır, mebus, vali,

¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s. 54.

² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C.1, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, Kasım 1984, s. 3.

³ Tunaya, a.g.e., s. 37.

yüksek rütbeli askerlerden ve İTC azası birçok kişi tutuklanarak “Savaş ve Ermeni Kırımı” suçlarından dolayı Divan-ı Harp’te yargılanmışlardır.

İTC dağıldıktan sonra da etkisini sürdürmüş, Mondros Mütarekesi’yle başlayan işgallere karşı hızla oluşan Müdafaa-ı Hukuk örgütlenmelerinde etkili olmuş; Kurtuluş Savaşının dayandığı insan ve örgüt malzemesini oluşturmuştur.⁴ TBMM’nin I. Döneminde Meclis-i Mebusan kökenli İttihatçı mebusların sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Eski İttihatçıların parlamentoda gösterdikleri süreklilik 1950’lere kadar devam etmiştir.

20. yüzyılın ilk on yılı içerisinde meydana gelen değişim ve dönüşümler, yalnızca Osmanlı Devleti’ni değil kendinden sonra gelen Türkiye Cumhuriyeti’ni de etkilemiştir. Bu noktadan hareketle, Cumhuriyet’in toplumsal temellerinin Meşrutiyet Döneminde atıldığı ve Meşrutiyet birikiminin çeşitli biçimlerde Cumhuriyet’e aktarıldığı söylenebilir. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e siyasi, ekonomik ve kültürel alan ve politikalarda bir süreklilik görülmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet Türkiye’indeki birçok kurumun kökenini ve gelişimini Osmanlı modernleşme sürecinde bulmak mümkündür. Kurum devamlılığının yanı sıra, Cumhuriyet’in insan kaynağını da Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye gibi Osmanlı’nın resmî okullarında eğitim almış kişiler oluşturmuştur.

Osmanlı kurumlarında yetişmiş, Cumhuriyet Döneminde de etkinliğini sürdürmüş devlet ve siyaset adamı Ali Münif Yeğena, Meşrutiyet birikiminin Cumhuriyet’e aktarılmasının önemli bir örneğidir. Ali Münif Yeğena’nın siyasi yaşamı, II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet Dönemlerinin ve aynı zamanda çok partili hayatın başladığı günlere kadar geçen sürecin bir panoraması niteliğindedir. Aynı zamanda Meşrutiyet birikiminin Cumhuriyet’e aktarılması bakımından Ali Münif Bey önemli bir sembol niteliğindedir.

⁴ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yay. İstanbul, 2003, s. 56.

İTC, Ali Münif Yeğena'nın siyasi kişiliğinin oluşmasında etkili olmuştur. Ali Münif Bey Mülkiyede öğrenciyken İTC'ye katılmış ve Cemiyet'in, Mülkiye-i Şahane yayılmasına önayak olmuştur.⁵ Mülkiyeden mezun olduktan sonra atandığı memuriyetlerde İttihatçı kimliğini korumuş, 1908 Devrimi'ne kadar İTC'nin yer altı faaliyetlerine katılmıştır.⁶ II. Meşrutiyet Dönemi boyunca İttihatçı kadrolarla beraber çalışmıştır. İTC'nin 1918'de kendini feshetmesinden sonra Çukurova bölgesindeki direnişi örgütleyerek Milli Mücadeleye destek vermiştir.⁷

Ali Münif Yeğena, eski bir İttihatçı olarak Cumhuriyet yönetimine uyum sağlamış, Adana'da Cumhuriyet Döneminin ilk belediye başkanı olmuştur. Daha sonra III. Dönem Mersin, IV. Dönem Adana, V, VI, VII ve VIII. Dönemlerde Seyhan milletvekili olarak TBMM'ye seçilmiş ve uzun bir parlamenterlik yaşamı sürmüştür.⁸ Ali Münif Yeğena gibi Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş eski İttihatçılar, ilk TBMM'de oranları en fazla olmak üzere 1950'lere kadar dönem dönem görev yapmışlardır. Ancak pek azı Ali Münif Bey gibi TBMM'nin 6 döneminde kesintisiz olarak seçilebilmiştir.

Bu çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belge nitelikli kaynakların yanı sıra; Meclis-i Mebusan zabıt ceridelerinden ve TBMM tutanaklarından yararlanılmıştır. Ayrıca Ali Münif Bey'in anılarından çokça yararlanılmıştır. Konuyla ilgili anı ve inceleme eserler de önemli bir kaynak olmuştur.

⁵ Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi*, Haz. Bülent Demirbaş, Arba Yay., İstanbul, Kasım 1991, s. 19.

⁶ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yay., İstanbul, s. 429, 248 nolu dipnot.

⁷ Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İsis Yay., İstanbul, Temmuz 1996, s. 1.

⁸ *Yeni Adana Gazetesi*, 25/5/ 1939.

I. BÖLÜM

ALİ MÜNİF YEĞENA'NIN AİLESİ, EĞİTİM HAYATI VE II. MEŞRUTİYETİN İLANINA FİİLEN KATILMASI

I.1. Ali Münif Yeğena Kimdir?

Ali Münif Yeğena, 1874 (Rumi 1290) yılında Adana'da doğdu. Seyhan, Kayalıbağ Mahallesi (025/07-38-355) nüfusa kayıtlıdır.⁹ Aslen Anamurlu olan Yeğenağa ailesindedir. Yeğenağa tanımı, eski Anamur beylerinden birinin yerine geçecek çocuğu bulunmadığından, yeğenini halef olarak büyütmesi ve ölümünden sonra bu çocuğun bey seçilmesi halk arasında “Yeğenağa” olarak isimlendirilmesinden gelmektedir. Aile, beyler arası mücadeleden dolayı 19. yüzyılda Adana'ya yerleşmiştir. Babası, Adana merkez mutasarrıflığında tahrirat müdürlüğüne gelmiş, İmparatorluğun çeşitli yerlerinde görev yapmış Şair Yeğenağazade Mehmet Hakkı Bey'dir (1853–1915). Annesi Sakine Hanım'dır.¹⁰ Ali Münif Bey 1917'de Nafia nazırı olduğu sırada Hicaz Valisi Ahmet Ratıp Paşa'nın torunu, Sabiha Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Sakine, Nazife, Turgut ve Adile isiminde dört çocuğu olmuştur. Emekli Sandığı sicil kaydında Fransızca'yı konuşup yazdığı, Ermeniceyi bildiği ve Aralık 1927'de emekliye ayrıldığı yazılıdır.¹¹ Bir kanser ameliyatından sonra İstanbul'da Teşvikiye Sağlık Yurdunda 3 Ocak 1951'de vefat etmiş ve Adana'da toprağa verilmiştir.¹²

⁹ *TPT, TBMM III. Dönem*, C. 3, Haz. TPT Araştırma Grubu; Kazım Öztürk, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1995, s. 493.

¹⁰ Toros, a.g.e., ss.5-6.

¹¹ *TPT, III. TBMM*, C. 3, s. 493.

¹² Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergah Yay., İstanbul, 2001, s. 164.

I.2. Eğitim Hayatı

Ali Münif Bey, Adana Valisi Abidin Paşa'nın yardımı ve halkın da işbirliğiyle Seyhan Nehri kenarında askerî idadi olarak inşa edilen ve 1888'de eğitim vermeye başlayan Adana İdadisinin ilk öğrencilerinden biri olarak eğitimine başlamıştır.¹³ 1889 yılında babası Gelibolu Mutasarrıflığı tahrirat müdürlüğüne atandı. Bunun üzerine, Ali Münif Bey eğitime İstanbul'da Mühendishanede devam etmek istediye de Gelibolu Mutasarrıfı Haşmet Bey'in tavsiyesi üzerine Mülkiyeye girdi.¹⁴ Bu sırada Mülkiye İdadi kısmı müdürü Abdurrahman Şeref Bey'in yaptığı sözlü sınavı geçemeyince, İdadi ikinci sınıf yerine birinci sınıftan yeniden başlamak zorunda kaldı.¹⁵ 85 olan okul numarası ile Mülkiyenin İdadi kısmını pekiyi derece ile bitirip Ağustos 1893'te diploma aldı.¹⁶ Daha sonra Mülkiye yüksek kısma girmek için yapılan sınavı birincilikle kazanarak, Mülkiye-i Şahaneye girdi. Mülkiyenin üç yıllık yüksek kısmını da iyi dereceyle bitirip Ağustos 1896'da mezun oldu.¹⁷

I.3. Mülkiye-i Şahanedeki Öğrencilik Yıllarında Aktif Siyasete İlk Adımlar

Ali Münif Bey'in siyasi kişiliğinin oluşmasında Mülkiye Mektebinin büyük bir rolü vardır. Bu nedenle Mülkiye Mektebinin kuruluş amacı ve gelişim sürecine kısaca değinmek gerekmektedir.

Mülkiye Mektebi, Tanzimat Döneminden itibaren başlayan modernleşme hareketinin bir parçası olarak, devlete çağdaş bilgi ve görgü ile donanmış memurlar

¹³ Birinci, a.g.e., s. 162.

¹⁴ Toros, a.g.e., ss. 9-10.

¹⁵ Birinci, a.g.e., s. 162.

¹⁶ Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Hal Tercemeleri Kısmı)*, C. 2, Örnek Matbaası, Ankara, 1954, s. 317.

¹⁷ Çankaya, a.g.e., C. 1, s. 317.

yetiştirmek amacıyla 28 Ocak 1859 yılında açıldı.¹⁸ Nizamnamesi'nin birinci maddesinde kuruluş amacı ifade edilmektedir: "Mekteb-i mezbûr umûr-u mülkiye memuriyetlerinde istihdama ehil memurlar yetiştirilmek maksad-ı âlisine mebni tanzim ve teşkil olunmuştur."¹⁹ Bu maddeden de anlaşılacağı üzere Mülkiye, devlet memurlarının eğitildiğı merkez olacaktı.

1859'dan 1877'ye kadar Mülkiyenin eğitim programı üzerinde, bir iki ders eklenmesinin dışında başka bir değişiklik yapılmamıştır. Mülkiyenin geniş ölçüde ıslah edilmesi ve yüksek okula dönüştürülmesi II. Abdülhamit dönemine rastlar. II. Abdülhamit Mülkiyeye ayrı bir önem vermiştir. 1877 yılında yaptığı ıslah çalışmalarıyla Mülkiyeyi iyi bir konuma getirmiştir. Süreç içerisinde Saray'ın, Mülkiyeye bakış açısı değişmiş, öğrenciler arasında mevcut yönetime karşı oluşabilecek bir muhalefeti önlemek amacıyla ders programlarında değişiklikler yapılmıştır. Mülkiye müdürlüğüne getirilen Abdurrahman Şeref'in 1894 yılında görevden alınmasıyla Mülkiye Mektebi tamamen Saray'ın kontrolü altına girmiştir. İstibdat yönetimi, diğer yüksek okullarda olduğı gibi Mülkiye üzerinde de baskı kurmuştur. 1889 yılına gelindiğinde Mülkiyenin ders programlarında ciddi değişikliklerin olduğı saptanmaktadır. Din derslerinin saatlerinde artış olduğı ve buna karşın edebiyat, felsefe ve matematik gibi derslerin saatlerinde de aynı ölçüde azalma olduğı gözlemlenmektedir. Yönetim bu tip değişikliklerle, öğrenciler arasında oluşabilecek meşrutiyet yanlısı fikir hareketlerini önlemeye çalışmıştır.²⁰

Mülkiye gibi yüksek okullarda modern Batı tarzı eğitim görmüş öğretmenler görev yapıyordu ve bu öğretmenler arasında çok sayıda Jön Türk taraftarı vardı. Bu öğretmenlerin, Mülkiye, Tıbbiye ve Harbiye gibi yüksek okullarda Ali Münif'in de içerisinde bulunduğı öğrenci kuşakları üzerindeki etkisi büyüktü. Mevcut yönetim söz

¹⁸ Çankaya, a.g.e., C. 1, ss. 317-318.

¹⁹ Çankaya, a.g.e., C. 2, ss. 16-30.

²⁰ Çankaya, a.g.e., C. 2, ss. 32-65.

konusu yüksek okullarda oluşan muhalefetin farkındaydı ve bunu önlemek için zaman zaman öğretmenleri değiştirip öğrencileri okuldan uzaklaştırarak yüksek okullarda temizlik yapma yoluna gitti, ancak bu önlemler durumu daha da kötüye sürükledi.²¹ Örneğin Ali Münif ile yakın ve aynı zamanda sınıf arkadaşı olan Leskovikli Mehmed Rauf birçok istibdat aleyhtarı ve meşrutiyet yanlısı gazete, dergi vb. yayını dağıtırlarken tutuklanırlar. Soruşturma bittikten sonra Mehmet Rauf memleketi Selanik'e sürülür, Ali Münif Bey ise serbest bırakılır.²² Hem Mehmet Rauf'un hem de Ali Münif'in tekrar meşrutiyet yanlısı yayınları dağıttıkları ve istibdat yönetimine karşı mücadelelerinin devam ettiği görülmektedir.²³

İstibdat idaresinin şiddetle hüküm sürdüğü, kişi güvenliği ve özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı, meşrutiyetçilerin şu ya da bu yolla saf dışı bırakıldığı veya İstanbul'dan uzaklaştırıldığı ya da satın alındığı bir dönemde Ali Münif Bey Mülkiyede eğitimine başlamıştır. Ali Münif Bey öğrencilik yıllarında yaşadığı zorlukları şöyle aktarmaktadır: “Mülkiye-i Şahanede geçen üç yıllık tahsil hayatımızda birçok badirelere maruz kaldık. Takip ve tevkif olunduk. Parasız kaldık. Fakat imanımız, vicdanımız bizi tuttuğumuz yoldan ayırmadı.”²⁴ Ali Münif Bey öğrencilik döneminden başlayarak, hafiye ve jurnalcılık ağının içerisinde kararlı siyasal bir tavır sergilemiştir.²⁵

1.3.1. Ali Münif Bey'in İTC'ye Girmesi ve İlk Siyasi Faaliyetleri

Mülkiyedeki ilk meşrutiyet yanlısı siyasi hareketler, öğrencilerin aralarında gizlice yaptığı toplantılar ile başlamıştır. Ali Münif Bey de bu toplantılara katılmış ve politikayla yakından ilgili olmaya başlamıştır. Mülkiye öğrencilerinin ülke sorunlarına

²¹ Zürcher, a.g.e., s. 32.

²² Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., ss. 58-60.

²³ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., ss. 92-93; Toros, a.g.e., s. 27.

²⁴ Toros, a.g.e., s. 14.

²⁵ Çankaya, a.g.e., C. 1., s. 66.

çözüm üretmek için yaptığı bu toplantıları Ali Münif Bey, emekleme halinde bir siyasi hareket olarak nitelemektedir: “Mülkiyede irfanımız arttıkça, Avrupa’ya kaçanların çıkardığı risaleleri okumak, istibdat idaresine karşı yakınlarımız arasında münakaşalar yapmak bir sevk-i tabii haline gelmişti. Bunu emekleme halinde bir siyasi hareket olarak vasıflandırmak da caizdir.”²⁶

Mülkiye gibi yüksek okullarda istibdat yönetimine karşı bir yapılanma mevcuttu. II. Abdülhamit’in yönetimine karşı ilk örgütlü muhalefet Tıbbiyede oluşmuştur. Tıbbiyede kurulmuş bir gizli cemiyet, istibdat rejimine karşı öğrencileri örgütlemeye başlamış, yayılma alanını genişleterek diğer yüksek okullarda da taraftar bulmuştur. Gizli cemiyetin Mülkiyeye girmesi ise Ali Münif Bey’in de aralarında bulunduğu birkaç öğrenci aracılığıyla olmuştur. Ali Münif Bey’in sınıf arkadaşı Leskovikli Mehmet Rauf, Şahin Taki Bey aracılığıyla gizli cemiyete üye olmuştur. Mehmet Rauf, gizli cemiyeti, istibdat rejimine karşı mücadelede çözüm yolu olarak görmüş ve bu durumu büyük bir sevinçle karşılamıştır:

Hayli zamandan beri başımda bunaltıcı bir kabus gibi his etmekte olduğum zorba yönetimini kaldırarak yerine herkesi adalete eriştirecek bir adil yönetimi kurmak için bir çare bulunmuş ve hiç olmazsa bu fikre benim gibi hizmet edecek hürriyetçilerin vücuduna kanaat hasıl olmuş olduğu için ferahımdan bayağı zabt-ı nefis etmekte müşkilat çekiyordum.²⁷

Gizli cemiyetten büyük beklentileri olan Mehmet Rauf , “ertesi günü mektebe gider gitmez... Batumlu Murad Fuad Beyle... Ali Münif Bey’e cemiyeti müjdelemekten” kendini alamaz.²⁸ Ali Münif Bey, Mehmet Rauf’un kendisine gelip Tıbbiyede gizli bir cemiyetten söz etmesini şöyle aktarır:

²⁶ Taha Toros, “İttihad ve Terakki’nin Eski Nafia Nazırı Ali Münif Bey’in Hatıraları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Eylül 1969, ss. 4-11.

²⁷ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 19.

²⁸ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 19.

...Rauf, teheyyüç ifade eyliyen bir çehre ile odaya girdi. Yarı sevinçli, yarı korkulu bir tavrı vardı. İçeriye girince... umduğumuz oluyor Ali Münif dedi. ...tıbbiyede bazı gizli hareketlerin ve bunların Jön Türkler'in temadisi olduğundan bahsedilmişti. Hatırimda kaldığına göre Şahin Taki Bey kendisiyle temas etmiş.²⁹

Yukarıda aktarılanlardan da anlaşılacağı üzere her iki hatırat da birbirini teyit eder niteliktedir. Mehmet Rauf'un "kutsal cemiyet" ve Ali Münif Bey'in "Tıbbiyede bazı gizli hareketler" diye bahsettikleri; İbrahim Temo, Doktor Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Konyalı Hikmet Emin ve Mehmet Reşit tarafından 21 Mayıs 1305 (3 Haziran 1889) yılında kurulan ve daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'dir.³⁰

Ali Münif Bey, İTC'nin Tıbbiyedeki çekirdek kadrosundan İbrahim Temo, İshak Sükuti ile temasa geçmiş ve Cemiyet'e üye olmuştur. Daha sonra Mülkiyede samimiyetine güvendiği Murat Fuat ve Rahmi Bey gibi fikir arkadaşlarına Tıbbiyedeki oluşumdan bahsetmiştir.³¹ Böylece diğer okullarda örgütlenme faaliyetine hız veren Tıbbiyeliler,³² Ali Münif, Leskovikli Mehmet Rauf ve Beyrutlu Emin Arslan aracılığıyla Mülkiyede örgütlenmeye başlamışlardır.³³ Dolayısıyla Ali Münif Bey'i, Askeri Tıbbiyede kurulan gizli cemiyetin Mülkiye kanadının kurucuları arasında görmek mümkündür.

İTC 1889 yılından, Ali Münif Beyin üye olduğu 1892 yılına kadar aradan geçen sürede pek az faaliyet gösterebilmiş, hatta denilebilir ki önemli bir eylemde bulunamamıştır. Çoğu İTC üyesinin, Cemiyet'in çalışma şekli, nasıl bir program ile hareket ettiği ve üye profili konusunda bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. İTC'nin bu varla yok arasındaki durumunu değiştirmek için Mülkiye kanadının faaliyetlerine bakıldığında; Ali

²⁹ Toros, a.g.m., ss. 4-11.

³⁰ Cevri (Mehmet Reşid Şahingiray), *İnkılab Niçin ve Nasıl Oldu*, Haz. Nejdet Bilgi, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 48.

³¹ Toros, a.g.e., s. 18.

³² M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)* C.I., İletişim Yay., İstanbul, 1989, s.176.

³³ Toros, a.g.e., s. 20.

Münif ve diğer arkadaşları Leskovikli Mehmet Rauf, Murad Fuad, Mustafa Hulusi, Selanikli Rahmi ve Tarsusizade Münif, Mülkiyede Cemiyet'in yayılması için gizlice propaganda yapmışlar ve imtiyaz sahibi yabancı postaneler aracılığı ile Avrupa'dan gelen yayınları el altından dağıtarak taraftar toplamaya çalışmışlardır. Bu dönemde İmparatorluğun sınırları içerisinde mevcut yönetimi eleştiren bu gibi eylemler oldukça tehlikeliydi.³⁴ Birçok cemiyet üyesi Avrupa'dan gizlice İmparatorluk sınırları içerisine sokulan gazete, dergi vb. yayınlar yüzünden tutuklanmış ve sürgün edilmişlerdir.

1.3.2. İTC'nin İlk Nizamnamesinin Hazırlanması Çalışmaları

İTC üyelerini gün geçtikçe artırmış, öğrenciler dışında da taraftar bulmaya yönelmiştir. Bu durum, Mülkiye kanadında Cemiyet'in durumunun yeniden düzenlenmesi talebini doğurmuştur.³⁵ Mülkiyeliler, Cemiyet'in yeniden organize edilmesi için bir nizamname hazırlanması fikrini öne sürmüşlerdir. İlk kez bir nizamname hazırlanması fikrini, Mülkiyenin yüksek kısmında birinci sınıf öğrencisi olan Beyrutlu Emin Arslan ortaya atmış ve Mülkiyeliler de buna destek vermişlerdir. Diğer taraftan Tıbbiye örgütü nizamname hazırlanması fikrine pek sıcak bakmamıştır. Tıbbiyeliler Cemiyet'in Mülkiye kanadına; üyeleri gün geçtikçe artan Cemiyet'in, bir program dahilinde hareket etmesinin uygun olacağı ancak; "böyle önemli bir vesikanın hafiyelerin lanet olası araştırmalarından saklanabilmesi gayr-ı kabil olduğu ve bunun hükümetin eline geçmesiyle hayal meyal vücudu anlaşılmaya başlanan cemiyet hakkındaki takibatın şiddetleneceği düşüncesiyle bir müddet daha öyle maddi bir eser vücuda getirmekten kaçınılması"³⁶ önerisinde bulunmuşlardır.

³⁴ Toros, a.g.e., ss. 15-18

³⁵ Ali Birinci, "İttihat ve Terakki Cemiyeti- Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1988, ss. 17-23.

³⁶ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., ss. 29-30.

Ali Münif Bey'e göre, yapılacak nizamnamenin "yalnız mektepler için değil, bütün memlekete şamil bir hüviyet taşıması"³⁷ düşünülüyordu. Tıbbiyeliler Cemiyet'in gizliliğini korumak için nizamname yapılmasına itiraz etmişlerse de Mülkiyeliler kararlarından ısrarcı olmuşlardır.

Emin Arslan'ın başı çektiği Mülkiyeli grup, nizamname hazırlanması konusunda ısrarcı olmuştur. Mülkiyeliler bir programın ortaya konmaması durumunda kendilerinin ayrıca bir cemiyet kuracaklarını açıkça ifade etmişlerdir. Tıbbiyeliler bunun daha sonra bir ayrılığa neden olabileceği kaygısıyla, nizamname hazırlanması kararını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra Mülkiye örgütü, Tıbbiye örgütüne, nizamname hazırlanması konusunda karar verilmek üzere bir toplantı yapılması teklifinde bulunmuş ancak Tıbbiyeliler bu toplantıya katılmayı reddetmişlerdir.³⁸ Bunun üzerine Mülkiye örgütü nizamname hazırlanması konusunu tartışmak üzere bir toplantı düzenlemiştir.

Mülkiye örgütünün düzenlediği toplantı Ali Münif ve Mehmet Rauf tarafından hem kişi sayısı hem de mekân bakımından farklı şekilde aktarılmaktadır. Ali Münif'e göre 20-30 kişi Anadolu Hisarı'nda,³⁹ Mehmet Rauf'a göre ise 15-20 kişi Rumeli Hisarı'nda söz konusu toplantıyı gerçekleştirmiştir.⁴⁰ Toplantıya katılanlarla ilgili net olarak bilinen, toplanan grup birinci ve ikinci sınıf Mülkiye öğrencilerinden meydana gelmekteydi ve üçüncü sınıftan kimse yoktur.⁴¹ Çünkü Maarif Nezaretinin 16 Aralık 1891 tarihinde Mülkiye Nizamnamesi'nde yaptığı değişikliğe göre, Mülkiyenin yüksek ve idadi

³⁷ Toros, a.g.e., s. 21.

³⁸ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 30.

³⁹ Toros, a.g.e., s. 21.

⁴⁰ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 30.

⁴¹ Birinci, a.g.m., ss. 17-23.

kisimlarına birer yıl eklenerek, yüksek kısım üç, idadi kısım ise dört yıl olmuştur.⁴² Bu değişikliğin sonucu olarak 1895 yılında Mülkiye mezun vermemiştir.

Yaklaşık olarak üç saat süren toplantıda, Mülkiyeliler, örgütlü hareket etmenin bir program çerçevesinde olmasının zorunlu olduğunu, “cemiyyet âzâlarının ancak nizamnameyi okumak suretiyle çoğalabileceğini”⁴³ belirtmişlerdir. Mülkiyeliler bu doğrultuda Tıbbiyelilere bir nizamname tasarısı hazırlatılmasını, daha sonra bu nizamname tasarısına son şeklinin verilmesini kararlaştırmışlardır. Toplantının üzerinden bir hafta geçtikten sonra Tıbbiye grubu hazırladığı bir taslağı Ali Münif ve Mehmet Rauf’a vermiş, onlarda bu metin üzerinde çeşitli düzeltmeler yaparak, ilk nizamnameyi hazırlamışlardır.⁴⁴

Nizamname hazırlama çalışmalarını Ali Münif Bey ve Mehmet Rauf birlikte yürütmüşlerdir, ancak nizamname Ali Münif’in kaleminden çıkmıştır. Ali Münif Bey, Avrupa, İstanbul ve Mısır gibi yerlerde basılan ve Jön Türklerin fikirlerini yansıtan yayınları incelemiş ve İTC’nin yapısına uygun bir nizamname tasarısı kaleme almıştır.⁴⁵

Ali Münif ve Mehmet Rauf tarafından hazırlanan nizamname Tıbbiyelilerin de görüşü alındıktan sonra son şeklini almıştır.⁴⁶ Söz konusu nizamnamenin İstanbul’da basılmasına imkân olmadığından Mısır’a veya Paris’e gönderilmesi düşünülmüştür. Bu nedenle Mülkiyeliler, nizamnamenin bir nüshasının yurtdışına çıkarılması için Tıbbiyeden Diyarbakırlı Cevdet’e vermişlerdir.⁴⁷ Nizamname, 1895 Ekiminde İbrahim Temo, İshak Sükuti, Dr. İsmail İbrahim ve Eczacı Mehmet tarafından 1000 nüsha basılarak dağıtılır.

⁴² Çankaya, a.g.e., C. 1, s. 57.

⁴³ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 30.

⁴⁴ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 33.

⁴⁵ Toros, a.g.e., s. 22.

⁴⁶ Ali Birinci, “Ali Münif Bey’in Hatıraları ve Tarihte Usulsüzlük”, *Türk Yurdu*, C. 17, S. 114, Şubat 1997, ss. 19-20.

⁴⁷ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 33.

Böylece İTC varlığına dair yazılı bir belge ortaya koyup yurt içinde sesini duyurmaya başlamıştır.⁴⁸

İTC'nin ilk nizamnamesinin hazırlanması hakkındaki bilgiler kaynaklarda farklılıklar göstermektedir. İTC'nin ilk nizamnamesi olduğu tahmin edilen belge Ahmet Bedevi Kuran tarafından Mahmut Celalettin Paşa'nın belgeleri arasında el yazısıyla yazılmış olarak bulunmuştur. Kuran'ın tahminine göre bu belge Tıbbiyede kurulan cemiyetle ilgilidir⁴⁹ ve Dr. Abdullah Cevdet tarafından hazırlanmıştır.⁵⁰ Diğer taraftan nizamnamenin hazırlandığı tarih bazı inceleme eserlerde 1891 olarak aktarılmaktadır.⁵¹ Ancak 1889–1895 yılları arasında varlığının işareti sayılabilecek tek satırlık bir belge ne İttihad-ı Osmani ve ne de İTC adına kayıtlıdır.⁵² Dolayısıyla 1889–1895 yılları arasında İT varla yok arasındadır.⁵³ Mehmet Rauf'a göre gizli cemiyet kurulduğundan beri çok az faaliyet gösterebilmiş, kayda değer bir iş yapmamış ve hatta düzenli bir program yapmayarak olayların gidişatına göre hareket etmiştir.⁵⁴ Gizli cemiyetin bir programının olmadığını Ali Münif Bey de aktarmaktadır.

İTC'nin ilk programını hazırlayan Mülkiyeli öğrenciler, nizamname çalışmalarını yürütürlerken ikinci sınıftadırlar. Bu da 1895 yılı yaz aylarına denk gelmektedir. Diğer taraftan nizamnameyle ilgili ilk bilgi 14 Kasım 1895 tarihinde İngiliz arşivlerine girmiştir.⁵⁵ Bütün bunlar, ilk ayrıntılı örgüt nizamnamesinin 1895 yılında

⁴⁸ Ali Birinci, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895), *Osmanlı*, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, ss., 401-409.

⁴⁹ Tunaya, a.g.e., s. 39.

⁵⁰ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Yay., İstanbul, 1981 s. 26.

⁵¹ Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, a.g.e., 30 nolu dipnot, s. 177.

⁵² Ali Birinci, “Leskovikli Mehmet Rauf ve Eseri: İttihat ve Terakki Cemiyeti Ne İdi?”, *Tarih ve Toplum*, Nisan 1992, S. 100, ss. 57-59.

⁵³ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, Eylül 2006, s. 43.

⁵⁴ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 29.

⁵⁵ Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, a.g.e., 58 nolu dipnot, s. 183.

kaleme alındığı ihtimalini güçlendirmektedir.⁵⁶ Diğer taraftan, ilk nizamnamenin hazırlanması çalışmalarına katıldığı söylenen İbrahim Temo, anılarında bu çalışmalarla ilgili tek kelime bile söylememektedir.⁵⁷ Ali Münif Bey, Temo'nun bu tutumunu eleştirmekte ve cemiyetin kuruluş aşamasındaki tüm faaliyetlerini Tıbbiyelilere mal etmesini haksızlık olarak nitелеmektedir.⁵⁸

1.3.3 İlk Tutuklanma

Ali Münif Bey arkadaşlarıyla birlikte, İTC'nin fikirlerini bütün yurda yaymak için iki şekilde çalışmıştır. Birincisi, "Paris'de Ahmet Rıza'nın çıkardığı *Meşveret*'le sair neşriyatın yurda sokulmasını temin" etmek, ikincisi ise "memleket içinde bazı gazete ve eserler basarak tevzi etmek." Paris'te basılan *Meşveret* gazetesi " imtiyazlı ecnebi postahaneler vasıtasıyla postrestant olarak" getirtiliyor ve dağıtılıyordu. Aynı zamanda İstanbul'da basılan bazı gazetelerden elde edilen gelir, Paris'teki İTC üyelerine gönderiliyordu.⁵⁹

Yurt dışında ve içinde İTC'nin fikirlerinin yayılması ve üye sayısının artmasında gazete, dergi gibi yayınların büyük rolü vardı. Bu nedenle Ali Münif ve arkadaşları *Meşveret*, *İstikbal*, *Feryad*, *Turfa mı Turfanda mı?* gibi Jön Türklerin fikirlerini içeren gazete ve dergilerin dağıtımına büyük önem veriyorlardı.⁶⁰ Söz konusu yayınlar II. Abdülhamit yönetimi tarafından "zararlı" olarak görülmüş ve yasaklanmıştı. Bu nedenle 1895 yılında bu zararlı yayınların bazılarının ele geçmesi ve siyasal faaliyetlerinden dolayı Ali Münif Bey, arkadaşları Osman Bey, Kastamonulu Mustafa Hulusi, Şevket ve

⁵⁶ Akşin, a.g.e., s. 43.

⁵⁷ İbrahim Temo, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yay., İstanbul, 1987; Ali Birinci, "Ali Münif Bey'in Hatıraları ve Tarihte Usulsüzlük", *Türk Yurdu*, C. 17, S. 114, Şubat 1997, ss. 19-20.

⁵⁸ Toros, a.g.e., s. 23, 11 nolu dipnot.

⁵⁹ Toros, a.g.e., s. 22.

⁶⁰ Toros, a.g.e., s. 23.

Leskovikli Mehmet Rauf tutuklanmışlardır.⁶¹ Birkaç ay sorgulanıp hapis yattıktan sonra serbest bırakılmışlardır. Aradan bir ay geçtikten sonra Ali Münif Bey ve arkadaşları “ikametgâhlarında evrak-i muzirre bulunduğu esbab-i mucibesıyla” tekrar tutuklanmışlardır. Yine birkaç ay sorgulanıp hapis yattıktan sonra Osman Bey ile Leskovikli Mehmet Rauf, Selanik’e sürgün edilmiş ve Ali Münif ise babasının Zaptiye Nazırı Nazım Paşa ile olan eski dostluğundan dolayı serbest bırakılmıştır.⁶²

Ali Münif Bey serbest bırakıldıktan sonra okuluna devam etmiş ve yaşadığı maddi sıkıntıyı aşmak için Ziraat Bankasının açtığı sınavı kazanarak, Bankanın Merkez Saymanlığı Kaleminde, Kayıtcı Yardımcılığı ile devlet hizmetine başlamıştır. Mülkiyedeki öğrenim devresini Ağustos 1896 tarihinde tamamladıktan sonra bu görevinden istifa etmiştir.⁶³

1896 yılında Ali Münif Bey ve Mülkiyedeki İTC üyeleri mezun olurken, bundan sonra istibdat rejimine karşı mücadelelerini, “devlet dairelerine yerleşmek suretiyle resmi teşkilat içerisinde” sürdürecekleri ve “zamanla yüksek makamlara kesb-i ehliyet” ederek amaçlarına ulaşacakları kararını almışlardır. Diğer taraftan, Ali Münif Bey’e göre, “hafiyeye teşkilatının kesif bulunduğu” İstanbul’dan uzaklaşarak taşralarda görev alıp, “zamanla halkın uyanıklığını beslemek hedefe erişmek için en emin bir yoldu.”⁶⁴ Abdülhamit rejimine karşı mücadeleyi hedef edinen İTC üyesi bu öğrencilerin bazıları II. Meşrutiyet’in ilanından sonra üst düzey devlet yöneticisi olmuş ve önemli görevler yapmışlardır. Bunlara Hüseyin Cahit Yalçın, Mehmet Cavit (Maliye Nazırı), Ahmet Münir Akkaya gibi önde gelen İttihatçılar örnek verilebilir.

⁶¹ Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s. 60-61.

⁶² Toros, a.g.e., ss. 23-26.

⁶³ Birinci, a.g.e., s. 162.

⁶⁴ Toros, a.g.e., s. 27.

I.4. Meşrutiyetin Yeniden İlanına Kadar Atandığı Memuriyetler

Ali Münif Bey'in, meşrutiyetin yeniden ilanına kadar atandığı memuriyetlerin çoğu Makedonya'dadır. İttihatçı muhalefetin bu bölgede daha yoğun ve etkili olması, Ali Münif Bey'in İttihatçı çevrelere girmesini kolaylaştırmıştır. Ali Münif Bey, Makedonya'da İTC'nin gizli faaliyetlerine katılarak siyasi açıdan faal olmuş, önde gelen İttihatçılardan Enver ve Talât Paşalarla da Makedonya'daki memuriyetleri sırasında tanışmış ve yakınlık kurmuştur.

Ali Münif Bey'in Mülkiyeden mezun olduktan sonra ilk memuriyeti, babasının tahrirat müdürü olarak bulunduğu Gelibolu İdadisinde muallimlik (14 Aralık 1896). Gelibolu Muallimi Artin Efendi'nin azliyle yerine tayin olunan Ali Münif, burada bir buçuk sene fen, tarih ve Fransızca derslerini okuttu.⁶⁵ Babası İşkodra mektupçuluğu ile Gelibolu'dan ayrılınca, İşkodra'da görev almak için Dâhiliye Nazırlığından talepte bulundu. Bu talebi ilk etapta onaylanmayınca üç buçuk ay kadar bekledikten sonra Vali Müşir Kazım Paşa'nın yardımı ile İşkodra vilayeti maiyet memurluğuna 500 kuruş maaşla atandı. Böylece yönetim mesleğine girdi ve stajını tamamladı (8 Ocak 1899).⁶⁶ Daha sonra Hüsnü Efendi'nin yerine vekâleten ve daha sonra asaleten Liş kaymakamlığına atandı.⁶⁷ Bu görevinden sonra Sandıklı, Gostivar kaymakamlıklarında bulundu (17 Mayıs 1903).⁶⁸

I.4.1. Köprülü Kaymakamlığı ve Meşrutiyetin İlanı

Ali Münif Bey 1906 yılında “hayatımın en heyecanlı demlerini yaşadığım yer” şeklinde ifade ettiği Kosova'nın Köprülü kazası kaymakamlığına atanmıştır.⁶⁹ Köprülü'deki görevini bu şekilde tanımlamasının nedeni, cemiyet çalışmalarına devam

⁶⁵ BOA, F: MF. MKT. 1314.B.9., D:345, G:17.

⁶⁶ BOA, F: DH. MKT. 1316.Ş. 25., D: 2157, G: 81.

⁶⁷ BOA, F: DH. MKT. 1317.R. 10., D: 2235, G: 69.

⁶⁸ BOA, F: DH. MKT. 1319.M. 13., D: 2479, G: 102.

⁶⁹ BOA, F: İ..DH.. 1323. Za. 27. D: 1441, G: 1323 Za-32.

etmesi için uygun koşullar bulmasıdır. Makedonya'nın, "meşrutiyet hareketinin ideolojik merkezi ve İTC'nin karargâhı olması"⁷⁰ yönü göz önünde bulundurulduğunda, Köprülü kazası, Ali Münif Bey'in kolaylıkla İTC'nin hesabına çalışmasına olanak sağlamıştır.

Ali Münif Bey, Köprülü kaymakamlığında bulunduğu esnada, görülen lüzum üzerine Prizren mutasarrıflığına vekâlet etmiştir. Bu sırada Şemsi Paşa bölgede II. Abdülhamit'in politikalarını uyguluyordu.⁷¹ Şemsi Paşa'nın Abdülhamit'in talimatıyla, Prizren'de uygulayacağı politika ise halkı kışkırtarak isyana teşvik etmektir. II. Abdülhamit, bunun sonucunda bölgede çıkacak isyandan meşrutiyetçileri sorumlu tutacak ve Makedonya'da yoğun bir şekilde oluşan hürriyet hareketlerini önlemeye çalışacaktı. Şemsi Paşa halkı isyana teşvik etmek için de Prizren'de daha önce caminin mihrabına bir domuz başının asılmasından dolayı Hıristiyanlar ile Arnavut Müslümanlar arasında ortaya çıkan gerginlikten faydalanacaktı. Şemsi Paşa, Prizren'de bir kongre düzenleyerek bu olayı hatırlatmış, caminin mihrabına bir domuz başının yine asıldığı söylentisinin dolaşmaya başlamasına neden olmuştur. Bu söylentiler iki cemaat arasında gerginliği yeniden tırmandırmıştır. Bunun üzerine Mutasarrıf Vekili Ali Münif Bey, Prizren çarşısında, Bistriça Çayında geniş çaplı araştırmalar yapmış ve söylentilerin asılsız olduğunu halka anlatarak çıkabilecek bir isyanın önüne geçmeye çalışmıştır.⁷² Buradaki mutasarrıflığı sırasında Ali Münif Bey'e Avusturya İmparatoru tarafından üçüncü dereceden Fransuva Josef nişanı verilmiştir.⁷³

⁷⁰ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yay., İstanbul, Ekim 2007, s. 28.

⁷¹ Mustafa Ragıb, *Meşrutiyet'ten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, Haz. Rahşan Aktaş, Bengi Yay., İstanbul, 2007, ss. 298-299.

⁷² Mustafa Ragıb, a.g.e., s. 290.

⁷³ BOA, F: DH.MKT. 1327.S.22., D: 2767, G: 100.

Saray, II. Meşrutiyetin ilanı arifesinde İTC'nin varlığından haberdar olmuş, Cemiyet'in bir an önce saf dışı bırakılması için valilere önlem almaları konusunda emirler göndermiştir. Bu önlemler işe yaramayınca İstanbul'dan Mahir ve Recep Paşalar başkanlığında Makedonya'ya heyetler göndermiştir.⁷⁴ Böyle bir ortamda Enver Bey tutuklanacağından şüphelenip yanına aldığı bir grup askerle Tikveş'e kaçmıştır.⁷⁵ Orada "İttihad-ı Terakki- Enver" adıyla mühür kazdırıp etrafa ve Saray'a meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ile ilgili mektuplar göndermiştir.⁷⁶ Bu sırada İTC Ali Münif Bey'e, gizli bir mektupla Enver Bey'in civarda olduğu haberini vermiştir. Enver Bey Köprülü'nün emniyeti hakkında tam olarak bilgiye sahip olmadığından civarda saklanmıştır. Ali Münif Bey, Köprülü'de İT'ye büyük hizmetleri olan Emin Ağa adında bir kişiyi Enver Bey'i dağdan alıp kazaya getirmek ile görevlendirmiştir. Emin Ağa, Enver Bey'i bulup bir gün sonra gece yarısı gizlice Köprülü'ye getirmiştir.⁷⁷

Enver Bey, Kaymakam Ali Münif Bey'e Tikveş'te 21 Temmuz günü meşrutiyetin ilan edildiğini bildirerek, Köprülü'de de meşrutiyetin ilan edilip edilmediğini sorunca Ali Münif Bey; "Halk hazırdır, hiç mahzur yoktur" cevabını vermiş ve kaza halkını toplamış, Enver Bey ve Ali Münif kısa bir konuşma yaptıktan sonra meşrutiyeti ilan etmişlerdir.⁷⁸ Daha sonra, Ali Münif, Saray'a meşrutiyetin ilanını belirten bir telgraf çekmiştir. Ali Münif Bey meşrutiyetin Köprülü'de yeniden ilanı sırasındaki konuşmasında:

Yıllarca gizli gizli toplantılar yaparak, gasbedilen hürriyetin iadesi, zulme son verilmesi için dertleşen ahali... koşarak geliyordu. Meydan dolup taşıyordu. Hazırlattığımız kürsüye Enver çıktı. Hürriyetin ilanını teklif etti... Mülkiye amiri olmaklığım hasebiyle ahali beni de ısrarla

⁷⁴ Halil Mentеше, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 122.

⁷⁵ Cevri (Mehmet Reşid Şahingiray), a.g.e., s. 59.

⁷⁶ Mentеше, a.g.e., s. 123.

⁷⁷ Toros, a.g.e., s. 36.

⁷⁸ Mentеше, a.g.e., s. 123.

kürsüye davet eyledi. Ben de kararın milletin şuurunun bir ifadesi olduğunu, şahsen hürriyet ilanını tasvip ettiğimi, Mabeyn'e bu mealde bir telgraf keşide edeceğimi bildirdim.⁷⁹

Görüldüğü üzere, halk meşrutiyetin ilanını bir bayram havasıyla karşılamıştır. Ali Münif Bey'in anlatımına göre Köprülü halkı, İTC'ye büyük destek vermiş ve meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi için büyük çaba harcamıştır.⁸⁰ Bu nedenle Ali Münif Bey, halkın desteğini alarak 23 Temmuzda meşrutiyeti ilan edebilmiştir.⁸¹

II. Meşrutiyetin ilanından birkaç gün sonra Ali Münif Bey, Romanya'dan dönen Cavit Bey'i (Maliye nazırı) karşılamak için Selanik'e hareket etmiş ve tren istasyonunda Cavit Bey'i karşıladığı esnada, sonraki siyasi yaşamında önemli etkisi olacak olan Talât Paşa ile tanışmıştır.⁸²

Ali Münif Bey, Ekim 1908'de, Görice sancağı mutasarrıflığına atandı.⁸³ Daha sonra 7 Kasım 1908'de İTC'nin adayı olarak Meclis-i Mebusana seçildi.⁸⁴

⁷⁹ Toros, a.g.e., s. 37.

⁸⁰ Toros, a.g.e., s. 35.

⁸¹ Mentеше, a.g.e., s. 123.

⁸² Toros, a.g.e., s. 37.

⁸³ BOA, F: DH.MKT, 1326. N. 10., D:2623, G: 134.

⁸⁴ TPT, III. TBMM, C. 3, s. 494.

II. BÖLÜM

MEŞRUTİYETİN İLANINDAN SONRA ALİ MÜNİF BEY

II.1. Ali Münif Bey'in Adana Mebusu Seçilmesi

İTC, 23-24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'i yeniden ilan ederek seçim hazırlıklarına başlamıştır. Yapılacak seçimlerde İTC için en önemli mesele her bölgede kendisine uygun aday bulmak ve seçtirmektir.⁸⁵ İTC'nin aradığı aday tipi; genç, mektepli, Batı'nın çağdaş eğitim kurumlarını örnek alan bir eğitim kurumunda yetişmiş ve geleneksel yöneticilerden farklı bir kimseydi.⁸⁶ Diğer taraftan adayın seçimi Cemiyet'in onayına ve desteğine de bağlıydı ki bu destekten yoksun olan adayın Meclise girmesi oldukça zordu.⁸⁷ Cemiyet'in adaylar için aradığı niteliklerin çoğu Ali Münif Bey'de mevcuttu. İttihatçı ve mektepli idi.

Ali Münif Bey, 1908 seçimlerine memleketi olan Adana'dan İTC'nin adayı olarak katılmıştır.⁸⁸ Birinci seçmenden 48, ikinci seçmenden 45'inin oylarını alarak Meclis-i Mebusana seçilmiştir.⁸⁹

II.2. Ali Münif Bey'in Meclis-i Mebusandaki Görevleri

Ali Münif Bey'in Meclisteki ilk görevi, İT'nin eski idareye hafiye ve jurnalcılık yapan memurları devlet kurumlarından temizlemek amacı ile başlattığı çalışmayı yürütmektir. Ali Münif Bey, Ayan Meclisinden Galip Bey ile birlikte hafiye teşkilatını mercek altına almışlardır.

⁸⁵ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 77.

⁸⁶ Akşin, a.g.e., ss. 46-47.

⁸⁷ Ahmad, *İttihat ve Terakki* s. 46.

⁸⁸ Taha Toros, a.g.e., s. 41.

⁸⁹ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 158.

Ali Münif Bey'e göre, "...o devir, jurnalcılığı ilim şekline sokmuştu." O derece ki hafife teşkilatı tarafından "masum memurların vasıta edilmesi ve mafevklerce ne türlü tezvîr ve jurnal işlerinde kullanılması akıllara hayret verecek mahiyette idi."⁹⁰ İTC, Ali Münif Bey ve Galip Bey'in bu çalışmasına dayanarak eski yönetime hizmette bulunmuş, halen memuriyetleri devam eden birçok kişiyi tasfiye etmiştir. Böylelikle, Cemiyet eski düzeni tasfiye ederek yeni düzeni pekiştirmeye çalışmıştır.

Meclis-i Mebusanda yapılan seçimde, Müfid Bey 129, Ali Münif Bey 113, Abdülaziz Mecdi Efendi 112, Nesim Mazilyah Efendi de 110 oy alarak divan kâtabi seçilmişlerdir. Ali Münif Bey, bir süre bu görevde kaldıktan sonra istifa etmiştir.⁹¹ İstifa nedeni bilinmemektedir. Daha sonra Dâhiliye Encümen Reisliğine seçilmiştir.⁹²

II.3. Adana Mebusu Ali Münif Bey'in Meclis-i Mebusandaki Çalışmaları

Meclis-i Mebusan otuz yıl aradan sonra yeniden açıldı. II. Meşrutiyet Döneminin ilk Meclis-i Mebusanına gönderilen temsilcilerin hem etnik hem de kültürel farklılıkları ve dönemin siyasal etkinlikleri göz önünde bulundurulduğunda, Meclis-i Mebusanın ilk yasama dönemi büyük bir önem arz etmektedir. Meclis açıldıktan bir süre sonra yoğun bir yasama faaliyetine girişmiştir. Bu yasama faaliyetleri esnasında devrin sorunları tüm çıplaklığı ile tartışılmış, Kanun-u Esasi'nin 21 maddesi değiştirilmiş ve anayasal süreçte büyük bir dönüşüm sağlanmıştır.⁹³ Kanun-u Esasi'de yapılan bu ilk değişikliklerle kamu özgürlükleri yelpazesi genişletilmiştir.⁹⁴

Meclis-i Mebusanın birinci devresinde Ali Münif Bey'in mebusluğu iki yıl sürmüştür. Bu iki yıllık mebusluğu süresince Meclisin giriştiği yasama faaliyetlerine

⁹⁰ Taha Toros, "Ali Münif Bey'in Hatıraları:3", *Hayat Tarih Mecmuası*, Kasım 1969, ss. 73-78.

⁹¹ *MMZC* (1324), C. 1, D: 1, İç. S. 1, İ: 24, ss. 510-511.

⁹² *MMZC* (1324), C. 1, D: 1, İç. S. 1, İ: 31, s. 687.

⁹³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yay., Cogito-69, İstanbul, 2001, s. 192.

⁹⁴ Tunaya, a.g.e., s. 30.

Dâhiliye Encümen Reisi olarak katılmıştır. Dönemin önemli kanun tasarıları arasında kabul edilebilecek Matbuat, Cemiyetler, İctimaat-ı umumiye (toplama) Kanunu gibi hak ve özgürlükler bağlamında büyük önem teşkil eden düzenlemeler, Ali Münif Bey'in Dahiliye Encümen Reisi olarak katıldığı yasama faaliyetlerine örnek gösterilebilir.⁹⁵

Ali Münif Bey inanmış bir meşrutiyetçiydi. Mecliste bulunduğu sırada Meclis-i Mebusanın halkın iradesinin yansıması olduğunu her fırsatta dile getiriyordu. Örneğin Maliye Nezareti, 1908 yılı devletin nakit ihtiyacını karşılayamadığından Osmanlı Bankası, Doyçe ve Oryant Banktan yüzde altı faiz ile bir milyon liralık borçlanmaya gitmek üzere Meclis-i Mebusana bir kararname sunar.⁹⁶ Amaç hükümetin önceden tahmin edemediği harcamaları karşılamaktır. Tartışma ise hükümet ne kadar masraf tahmin etmiştir? Ne kadar gelir tahmininde bulunmuştur? Gerçekten bu borçlanmaya ihtiyacı var mı? Meclis-i Mebusanda bu sorular tartışılırken Ali Münif Bey söz alır ve konuşmasında, hükümetin Meclis kararı olmadan borçlanma için ilgili bankalarla görüştüğünü ve bir mukavelename imzalamaya teşebbüs ettiğini ve hükümetin bu tutumunun “Meclisin hakkına taarruz” olduğunu belirtmiştir. Konuşmasına şöyle devam eder: “Eğer hükümet, bu mukavelenameyi Meclisçe tasdik edilmeksizin ahkâmını icraya salâhiyettar ise o halde bunun Meclisçe tasdikine hiç lüzum kalmaz. Eğer böyle bir salâhiyeti yoksa bunun Meclisçe tasdikine intizar etmek lazım gelirdi.”⁹⁷

⁹⁵ *MMZC* (1324-1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ: 36, s. 99; *MMZC* (1325), C. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 68, s. 285; *MMZC* (1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 99, s. 618; *MMZC* (1324-1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 96, s. 470.

⁹⁶ *MMZC* (1324-1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ:39, s. 213.

⁹⁷ *MMZC* (1324-1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ:39, s. 218.

II.3.1. Halkın Yasama Faaliyetlerine Katılmayacağı İle İlgili Bir Kanun Tasarısı

Ali Münif Bey'e göre halkın Meclisteki yasama faaliyetlerine dilekçelerle görüş ve düşüncelerini bildirerek katılmaya çalışması Meclise zaman kaybettirmektedir. Bu nedenle Ali Münif Bey, kanun teklifinde bulunma veya mevcut bir kanunda değişiklik yapma yetkisinin "Heyeti Vükela, Heyeti Ayan ve Meclis-i Mebusana" ait olduğunu, halkın Meclise gönderdiği dilekçe ve önerilerle kanun teklifinde veya mevcut bir kanunda değişiklik isteğinde bulunamayacağına dair Meclise bir tasarı sunmuştur:

Müceddeden kanun vaz'ı veyahut kavânini mevcudeden birinin tadili veya şubabı İdareden birinin ıslahı teklifi, Kanunu Esasi Mucibince Heyeti Vükelâ ile Heyeti Ayan ve Mebusna'a ait olup, bu heyetler haricinde bulunan memurin ve afradı ahalinin bu yolda bir günâ teklife selâhiyetleri bulunmadığı ve Heyeti Mebusan'a verilen arzuhallerin tetkiki dahi Nizamnamei Dahilinin 8'nci faslında muharrer mevadda tevfikân Arzuhal Encümenine ait bulunduğu müstağni arz ve tasvir olduğu cihetle, selâhiyetleri haricinde olarak ahali vesaire taraflarından gönderilip encümenimize havale buyrulan layihalar Evrak'ta hıfzedilmek ve arzuhal şeklinde olup encümenimize muhavvel müsted'ayât dahi Arzuhal Encümenine havale ve tevdi buyrulmak üzere melfufen ve iadeten arz ve takdim olunmuş ve hariçten lâyiha vürûduna mahal kalmamak ve Makamı Riyasetlerince fazla meşguliyeti mucip olmamak üzere memurin ve efradı ahali tarafından Meclisi Mebusana lâyiha verilmemesi lüzumunun matnuatla ilânı münasip mütalaa kılınmış ol babda.⁹⁸

Bu tasarı üzerine, bazı mebuslar halkın göndermiş olduğu dilekçelerin bir nevi "irâe-i târik" yani yol gösterici olduğuna işaret etmiş ve Meclisin bu dilekçelerden yararlanması gerektiğini vurgulamışlardır. Örneğin Lütfi Fikri Bey (Dersim)'e göre meşrutiyet ile yönetilen bir ülkede halk, şikâyet etme ve "umum için kanun tasarısı verme" hakkına sahiptir. Lütfi Fikri Bey Meclisteki konuşmasında Fransa ve İsviçre gibi ülkelerde,

⁹⁸ MMZC (1324-1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ: 36, ss. 96-97.

halkın kanun tasarısı teklifinde bulunabildiğini örnek göstererek Osmanlı vatandaşının da kanun tasarılarıyla ilgili görüş bildirmesinin anayasal bir hak olduğunu vurgulamıştır.⁹⁹ Bazı mebuslar ise halkın, yasa tasarılarıyla ilgili görüş bildirmesinin parlamenter bir sistemin yapısıyla uyşamayacağını savunmuşlardır. Örneğin Şükrü Efendi (Kastamonu) bu konuda şöyle diyordu: “30 milyon nüfusun hepsi ayrı ayrı birer lâyiha vermek hakları olaydı, o halde bizi göndermeye hiç mahal kalmazdı, mebus göndermeye lüzum kalmazdı.”¹⁰⁰ Şükrü Efendi ile aynı görüşü paylaşan bir diğer mebus ise Kozmide Efendi (İstanbul)’dir. Kozmide Efendi’ye göre “Mebusanı kirama irâei tarik etmek, velhâsıl Meclisin vezâifine ait olan hususatta buraya beyanı mütalaa etmek kastıyla buraya gönderilen varakalar elbette okunmaz. Çünkü bu Mecliste gerek şifahen, gerek takriren... söz söylemek... mebusanın hakkıdır. Kimsenin söz söylemeye salahiyeti yoktur.”¹⁰¹ Bu tartışmaların sonucunda Meclis Başkanı Ahmed Rıza Bey, “hariçten lâhiya kabul edilip edilmemesi”ni Meclisin oyuna sunar ve oylama sonucunda halk tarafından Meclise gönderilen lâhiyaların değerlendirilmesine karar verilir.¹⁰²

II.3.2. Matbuat Kanunu Müzakereleri

Meclis-i Mebusanın birinci yasama döneminde çıkardığı önemli yasalardan biri de Matbuat Kanunu’dur. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Osmanlı basını o güne kadar görülmeyen bir canlılığa kavuşmuştur. Sadece İstanbul’da 1908-1909 tarihlerinde 353 gazete ve dergi yayımlanmıştır. Hükümet, oluşan bu özgürlük ortamını düzenlemek için bir Matbuat Kanunu hazırlamıştır. Kimse oluşan basın özgürlüğünden ödün vermek istemediğinden Meclise sunulan Matbuat Kanunu gerek basında gerekse Mecliste büyük

⁹⁹ *MMZC* (1324-1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ: 36, s. 98.

¹⁰⁰ *MMZC* (1324-1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ: 36, s. 98.

¹⁰¹ *MMZC* (1324-1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ: 36, s. 97.

¹⁰² *MMZC* (1324-1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ: 36, s. 99.

eleştirilere uğramıştır.¹⁰³ 11 Mayıs 1909 tarihli Meclis oturumunda Matbuat Encümeni Lütfi Fikri Bey'in 37 maddeden oluşan kanun tasarısını okumasıyla Meclis müzakerelere başlamıştır.¹⁰⁴

Ali Münif Bey yasa tasarısının bazı maddelerine itiraz etmiş, özellikle 5. maddenin tasarıdan çıkarılmasını istemiştir. Söz konusu kanunun tasarısının 5. maddesinde: “Ruhsatı resmîye ile neşrolunan her gazete veya risalei yevmiye, mevkute ruhsatnamesi kimin namına tanzim edilmiş ise, onun malikidir, ahara temlikî caizdir. Sahibinin vefatında emlâki sırfa hakkında cari olan ahkâmı Feraiz dairesinde veresesine intikal eder ve müdiri mes'ûlün tahtı mes'ûliyetinde neşrine devam olunur.” deniliyordu.¹⁰⁵ Tasarısının 5. maddesinde Ali Münif Bey'in itiraz ettiği nokta: “Sahibinin vefatında emlâki sırfa hakkında carî olan ahkâmı Feraiz dairesinde veresesine intikal eder” kısmıdır. Ali Münif Bey'e göre “bir gazete yazılıp tab edilip meydana çıkmadıkça onun bir kıymeti olamaz... onun mülkiyeti mevhumdur, mâli mütekavvim olamaz.” Bu nedenle “böyle mâli mütekavvim olmayan şey, ahkâmı Ferâiz dairesinde vereseye ne yolda intikal edeceği” belirtilmelidir.¹⁰⁶

Ali Münif Bey'e göre yasa tasarısının beşinci maddesi, bir gazetenin basılmamış halinin emlak muamelesi görerak bazı niteliksiz kişilere miras bırakılmasına ortam hazırlamaktadır. Çünkü bir gazete veya dergiyi basmak ve dağıtmak ruhsata tabidir. Hükümet tarafından verilen bu ruhsat, “ahra” yani belli niteliklere sahip kişilere

¹⁰³ Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi,” *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans.* C. 1, İletişim Yay., İstanbul, ss. 68-93.

¹⁰⁴ *MMZC* (1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ:69 s. 307.

¹⁰⁵ *MMZC* (1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 93, s. 384.

¹⁰⁶ *MMZC* (1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 93, ss. 384-385.

verilmektedir.¹⁰⁷ Bu nedenle gazete veya dergi isminin emlak muamelesi görerek miras bırakılması hükümetin belirlediği ruhsat şartlarını sonraki süreçte ortadan kaldırabilir.¹⁰⁸

Ali Münif Bey'in tasarının beşinci maddesiyle ilgili “Lâhiya Encümeni’nden izah istemesi üzerine” Mehmet Hamdi Efendi (Antalya) duruma açıklama getirmek için söz almıştır. Mehmet Hamdi Efendi, gazete gibi şeylerin emlak muamelesi görerek miras bırakılması konusunda İslam Fıkında “meselei sariha” yani açık bir örnek bulunmadığını ifade etmiş ve diğer miras bırakma usullerini de örnek göstererek Meclise ruhsat sahibinin aynı zamanda gazete veya derginin sahibi olduğunu ve miras yolu ile varislerine bırakabileceğini açıklamaya çalışmıştır. Uzun tartışmalardan sonra tasarının beşinci maddesi değiştirilmeden kabul edilmiştir.¹⁰⁹

II.3.3. İctimaa (Toplanma) Kanunu Müzakereleri

Meclis-i Mebusanın hak ve özgürlükler bağlamında yaptığı önemli düzenlemelerden biri de İctimaa Kanunu’dur. 1876 Kanun-i Esasi’sinde toplanma hakkına yer verilmemişti. Bu yetersizliğin giderilmesi amacıyla Nisan 1909’da bir İctimaa Kanunu hazırlanmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti’nde toplanma özgürlüğü hakkı ilk kez yasalarda yer alıyordu.¹¹⁰

Dâhiliye Encümen Reisi Ali Münif Bey, 8 Mayıs 1909 tarihli Meclis oturumunda Meclis Genel Kuruluna gelen İctimaa Kanunu tasarısı hakkında değerlendirmeleri Meclise sunmuştur. Toplanma hürriyetinin her Osmanlı ferdinin doğal hakkı olduğunu, hiç kimsenin bu haktan mahrum bırakılamayacağını, toplanma hürriyeti

¹⁰⁷ *MMZC* (1325), C. 4, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 93, ss. 384-385.

¹⁰⁸ *MMZC* (1325), C. 4, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 93, ss. 384-385.

¹⁰⁹ *MMZC* (1325), C. 4, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 93, s. 385.

¹¹⁰ Tunaya, a.g.e., C. 1, ss. 367-368.

hakkında çok fazla söz söylemenin gereksiz olduğunu belirtmiş ve söz konusu kanun tasarısının madde madde okunarak sonuçlandırılmasını talep etmiştir.¹¹¹

11 maddeden oluşan İçtimaa Kanunu tasarısını Meclis müzakere etmeye başlamış ve bazı maddelerinde değişiklik yapılması taleplerinin olmasından dolayı tasarı tekrar değerlendirilmek üzere Dâhiliye Encümenine sevk edilmiştir. 17 Mayıs 1909 tarihli Meclis oturumunda İçtimaa Kanunu müzakerelerine tekrar başlanmıştır. Encümen Reisi Ali Münif Bey, 8 Mayıs tarihinde müzakere edilen yasa tasarısının bazı maddelerine yapılan itirazların değerlendirildiğini ve bazı maddelerde değişiklikler yapıldığını ifade ederek tasarımı Meclis Genel Kuruluna sunmuştur. Tasarının bu görüşmesinde toplantının yapılacağı yer konusu hayli sert tartışmalara yol açmıştır. Hasan Fehmi Efendi (Sinop), nahiyelerde toplantı yapılmamasını önermiştir.¹¹² İbrahim Efendi (İpek) de onu destekleyerek toplanma hürriyetinin nahiye gibi yerleşim birimlerine verilmesinin aşırı bir özgürlük olacağını ifade etmiştir. İbrahim Efendi'ye göre memlekette “öyle vilayetler vardır ki henüz daha medeniyet nedir, meşrutiyet nedir, içtimadan maksat nedir? Bunu bilmeyen pek çok kurâ ahvalisi vardır.” Toplanma özgürlüğü “hiç medeniyet görmeyen köylülere böyle gayet vâsi bir surette” verilirse özgürlükler konusunda aşırıya gidilmiş olunur.¹¹³

Meclisteki bu tarz konuşmalardan sonra söz alan Ali Münif Bey, nahiye halkının toplanma özgürlüğünden mahrum bırakılmasının temel hak ve özgürlüklere aykırı olacağını, toplanma özgürlüğünün herkese ait bir hak olduğunu ve nahiyelerin söz konusu haktan yoksun bırakılmalarının Kanun-i Esasi'ye aykırı olacağını ifade etmiştir. Lütfi Fikri

¹¹¹ MMZC (1325), C. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 68, s. 285.

¹¹² MMZC (1325), C. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 73, s. 472.

¹¹³ MMZC (1325), C. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 73, s. 473.

Bey (Dersim), Hamparsum Muradyan Efendi (Kozan) de bu doğrultuda konuşmalar yapmışlarsa da toplantıların şehir ve kasabalarda yapılması kabul edilmiştir.¹¹⁴

II.3.4. Cemiyetler Kanunu Müzakereleri

1876 Anayasası kişi hakları ve özgürlükleri bakımından yetersizdi.¹¹⁵ Kanun-i Esasi'de toplanma özgürlüğü gibi dernek kurma hakkına da yer verilmemişti. Meşrutiyet'in ilk yılında birçok dernek kurulmuştu. Ancak derneklerle ilgili herhangi hukuksal bir düzenleme yoktu. Dernek kurmayı belli hukuksal bir zemine oturtmak için Cemiyetler Kanunu hazırlandı.

Edirne Mebusu Talât Bey, 4 Nisan 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan Reisliğine bir önerge sunmuştur. Önergede, İTC'den önce ve sonra kurulan cemiyetlerin tabi olacakları bir kanunun acilen hazırlanması öngörülmüyordu.¹¹⁶ Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın da bu yasanın bir an önce çıkarılmasını istemesi üzerine Cemiyetler Kanunu, Şura-yı Devlette hazırlanarak 6 Mayıs 1909'da hükümete sunulmuştur. Hükümet, bu yasanın bazı maddelerini değiştirerek bazılarını kaldırarak hazırladığı yeni taslağı 17 Mayıs 1909'da Meclis-i Mebusana göndermiştir.¹¹⁷

Mecliste yasa tasarısı müzakere edilirken sık sık 31 Mart Olayının hatırlatılması ilginçtir. Anlaşıldığı kadarı ile 31 Mart Olayından sonra acilen bir Cemiyetler Kanunu'na ihtiyaç duyulmuştur. Mehmet Vehbi Efendi (Konya) kürsüye gelerek öncelikle cemiyet kurmanın ruhsata tabi tutulmasının bir zorunluluk olduğunu savunmuş ve “Mart hadisesi nerden geldi? Eğer cemiyet böyle bir kanuna tabi olsa idi bu Mart hadisesi elimesini biz

¹¹⁴ *MMZC* (1325), C. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 73, ss. 472-479.

¹¹⁵ Tunaya, a.g.e., C. 1, s. 367.

¹¹⁶ *MMZC* (1324-1325), C. 2, D: 1, İç. S. 1, İ: 53, s. 650.

¹¹⁷ *MMZC* (1324-1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 96, s. 498.

görmezdik. Hükümetin malumatı olur, behemehal haberdar olurdu.”¹¹⁸ diyerek 31 Mart Olayını denetimsiz bir şekilde cemiyetleşmeye bağlamıştır. Lütfi Fikri Bey (Dersim) de Mehmet Vehbi Efendi ile aynı doğrultuda konuşma yaparak, 31 Mart Olayı esnasında Meclisin duvarlarına isabet eden kurşun deliklerini göstererek “bakın karşıda kurşun delikleri duruyor. Biz şimdi memleketimizin ahvâlini, ahvâli ruhiyesini tetkik etmeliyiz.”¹¹⁹ demiştir.

Ali Münif Bey ve Encümenin diğer azaları hükümetin göndermiş olduğu Cemiyetler Kanunu tasarısını incelemiş ve tasarının bazı maddeleri üzerinde değişikliklerde bulunarak Meclis Genel Kuruluna sunmuşlardır.¹²⁰ 19 Haziran 1909 tarihli Meclis oturumunda Genel Kurula sunulan yasa tasarısının genel görüşmesine geçilmesine Ali Münif Bey itiraz etmiştir. Ali Münif Bey yasa tasarısının hükümet tarafından doğrudan doğruya gönderilmediğini, Reis Vekili Talât Bey’in teklifi üzerine tasarının hazırlandığını ifade etmiş ve bu konuda Dâhiliye Nazırının Meclise gelip açıklama yapmasını talep etmiştir. Diğer birkaç mebus da yasa tasarısının genel görüşmesine geçilebilmesi için ilgili hükümet üyelerinin de hazır bulunmaları gerektiğini ifade etmişlerse de Meclis, yasa tasarısının genel görüşmesine başlamıştır.¹²¹

Mecliste yasa tasarısının çoğu maddesi büyük tartışmalara yol açmıştır. Üzerinde en çok tartışılan maddelerden biri ikinci maddedir. Tasarının ikinci maddesine göre “cemiyet teşkili, evvelce ruhsat istihsaline menut değildir..., teessüsünü müteakip 6’ncı maddeye tevfiyat behemehâl Hükümete ihbar edilmesi lâzımdır.”¹²² Bu madde dernek kurmayı ruhsata tabi tutmuyor, derneklerin kurulduktan sonra hükümete bilgi vermelerini yeterli buluyordu. Bazı mebuslara göre, bu aşırı bir serbestlikti. Çünkü Cemiyetler

¹¹⁸ *MMZC* (1324-1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 96, s. 477.

¹¹⁹ *MMZC* (1324-1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 96, s. 472.

¹²⁰ *MMZC* (1324-1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 96, s. 470.

¹²¹ *MMZC* (1324-1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 96, s. 470.

¹²² *MMZC* (1325), C. 5, D: 1, İç. S. 1, İ: 101, s. 21.

Kanunu'nda siyasal parti dernek ayrımı yapılmamıştı.¹²³ Örneğin Lütfü Fikri Bey'e göre "maksadı gerek siyasi olsun ve gerek ilmi olsun, bir cemiyet teşkil edebilmek için Hükümete müracaat etmelidir ve o cemiyetin sureti teşkilini havi nizamnameyi Hükümet'e arz etmek ve o nizamname şeraiti dairesinde Hükümet'ten ruhsat istihsal eylemek şarttır."¹²⁴ Bir cemiyet siyasal iktidar için sorun teşkil edecekse bu baştan tespit edilmeli ve o cemiyetin kurulmasına izin verilmemelidir. Dolayısıyla hükümet böyle bir yaptırımı ruhsat vermekle yapabilir.¹²⁵ Aksi halde siyasi otoritenin güçsüz olduğu dönemlerde kurulmuş olan zararlı cemiyetlerin kapatılması veya önüne geçilmesi çok zor olacaktır.

Ali Münif Bey'e göre ise dernek kurmak ruhsata tabi olmamalıdır. Çünkü hükümet, cemiyetlerin kurulması aşamasında ruhsat vermekte serbest bırakılırsa cemiyetleşme faaliyetleri hükümetin keyfi tutumlarına maruz kalır. Böylece "...meşru bir maksada müsteniden teşekkül eden"¹²⁶ cemiyetlerin de ruhsat alması tamamen hükümetin inisiyatifine bağlı olmuş olur. Ali Münif Bey'e göre ruhsattan amaç kurulacak olan cemiyetin zararlı olup olmadığını tespit etmek ise hükümete "ihbarname" ile bildirilmesi yeterli olacaktır.¹²⁷

Dernek kurmayı ruhsata tabi tutmayan Cemiyetler Kanunu tasarısının ikinci maddesini özellikle Gayrimüslim mebuslar desteklemişlerdir. Örneğin Trayan Efendi (Manastır) İTC'nin gizli bir cemiyet olarak ortaya çıkıp istibdat rejimine karşı mücadelesini ve meşrutiyeti nasıl ilan ettiğini hatırlatmış ve konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "...unutmayalım ki idarei sabıkada her ne kadar takayyüdat icra edildi ise de, yine cemiyet

¹²³ MMZC (1325), C. 5, D: 1, İç. S. 1, İ: 101, ss. 21-22.

¹²⁴ MMZC (1324-1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 96, s. 471.

¹²⁵ MMZC (1325), C. 5, D: 1, İç. S. 1, İ: 101, s. 22.

¹²⁶ MMZC (1325), C. 5, D: 1, İç. S. 1, İ: 101, s. 22.

¹²⁷ MMZC (1325), C. 5, D: 1, İç. S. 1, İ: 101, s. 22.

teşkil ettik. Yine o cemiyetleri, yani Hükümeti sâbıkanın istediği kadar tazyik, tebaayı istediği kadar ezdiği halde yine bu Meşrutiyet o hafi cemiyetlerden zuhur etmiştir.”¹²⁸

Cemiyetler Kanunu tasarısının en çok tartışılan bir diğer maddesi ise “Kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur.”¹²⁹ maddesidir. 26 Haziran 1909 tarihli Meclis oturumunda Dahiliye Encümen Reisi Ali Münif Bey’in Mecliste dördüncü madde ile ilgili yaptığı açıklamaya göre hükümet, Dahiliye Encümenine göndermiş olduğu tasarıda kavmiyet ve cinsiyet esas itibariyle siyasi cemiyetlerin kurulmasını yasaklamıştır. Ancak Encümen, maddedeki “kavmiyet ve cinsiyet esas itibariyle... siyasi cemiyetlerin teşkili memnu” ifadesini değiştirmiş, kuruluş amacı siyasi olmamak şartıyla kavmiyet ve cinsiyet esas itibariyle cemiyet kurulmasına izin vermiştir. Ali Münif Bey bu açıklamayı yaptıktan sonra söz konusu maddenin yanlış anlaşılmalara yol açtığını bu nedenle maddenin tamamen kaldırılmasını talep etmiştir.¹³⁰

Ali Münif Bey’in değerlendirmesinden sonra söz konusu madde Meclis oyuna sunulmuş ve maddenin aynen kabul olunmayıp kaldırılmasına karar verilmiştir. Ancak Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa, maddenin kaldırılmasına karşı çıkarak birçok unsurdan meydana gelen İmparatorluğun Osmanlı milleti adı altında durması gerektiğini, bunun güçlendirilmesi için tedbirler alınması gerektiğini, bu tür siyasi kuruluşların ayrılıkçılığı körükleyeceğini ve İmparatorluğun birliğini baltalayacağını söyleyerek görüşlerini kısaca ortaya koymuş ve konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

Hiç kimse tereddüt etmesin ki cemiyeti hayriyye kastiyle teşekkül edecek cemiyetlere her türlü müsadatta bulunur Hükümet. Fakat kavmiyet esasiyle teşekkül ederse, zannetmem ki, böyle bir

¹²⁸ *MMZC* (1324-1325), C. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 96, s. 473.

¹²⁹ *MMZC* (1325), C. 5, D: 1, İç. S. 1, İ: 101, s. 27.

¹³⁰ *MMZC* (1325), C. 5, D: 1, İç. S. 1, İ: 101, s. 27.

hizmet hüsne mukarin bir maksada hizmet edebilir. Onun için bu maddenin pek o kadar kolaylıkla tayyolunması taraftarı değilim.¹³¹

Trayan Nali Efendi (Manastır)'nin Meclis karar verdikten sonra Dâhiliye Nazırı'nın itiraz etmesinin usule aykırı olduğunu söylemesi üzerine Dâhiliye Nazırı söz istediğini ancak aceleden söz alamadığını, maddenin “milletin hayatına taalluk eder” nitelikte olduğunu, bu nedenle açıktan kaldırılamayacağını söylemiştir.¹³² Dâhiliye nazırının ısrarlı tavrı ile dördüncü maddenin yeniden oylanması bir sonraki müzakereye bırakılmıştır. Azınlık mebusların tüm çabalarına rağmen etnik, milli ya da dini bir temele dayanan siyasi dernekleri yasaklayan dördüncü madde 69 karşı oya karşılık 90 oyla yasadaki yerini korumuştur.

II.4. Adana Ermeni Olayları ve Ali Münif Bey

Genellikle laikliğe ve modernleşmeye karşı dinci-gerici bir tepki olarak görülen¹³³ 13 Nisan 1909 tarihinde (Rumi takvime göre 31 Mart 1325) İstanbul'da başlayan ayaklanmadan bir gün sonra yani 14 Nisanda Adana'da Ermeniler ve Müslümanlar arasında çatışmalar başlamıştır. 14 Nisan 1909 tarihinde Adana'da meydana gelen Ermeni olayları nedeni ile Ali Münif Bey, Hamparsum Boyacıyan (Kozan), Arif Hikmet (Mersin), Ali Cenani (Halep), Abdulhamid Zehravi (Hama), Dagavaryan (Sivas) ve Varteks Efendi (Erzurum) Meclise bir önerge sunmuşlardır.¹³⁴ Adana Ermeni olayları ilk olarak Meclis-i Mebusanın 18 Nisan 1909 tarihli oturumunda Ali Münif Bey ve arkadaşlarının sunduğu bu önergeyle gündeme gelmiştir.

Abdulaziz Mecdi Efendi'nin okuduğu önergede; uzun yıllardan beri barış içerisinde beraberce yaşayan hatta ve hatta şimdiye kadar yaşanan olaylardan (1895-1896

¹³¹ MMZC (1325), C. 5, D: 1, İç. S. 1, İ: 101, s. 27.

¹³² MMZC (1325), C. 5, D: 1, İç. S. 1, İ: 101, s. 27.

¹³³ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yay., İstanbul, s. 18.

¹³⁴ MMZC (1325), C. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 58, s. 69-70.

olayları) etkilenmeyen Adana bölgesinde bu “devr-i mesud-u meşrutiyette” Ermeni ve Müslüman unsurlar arasında bir haftadan beri çok kanlı olayların yaşandığını, olaylarda birçok Ermeni ve Müslüman’ın hayatını kaybettiğini, vatanın içinde bulunduğu şu korkunç günlerinde (31 Mart Olayı hatırlatılıyor) çeşitli Osmanlı unsurları arasında eşitlik ve meşrutiyet karşıtı nefret ve katliamın üzüntü kaynağı olduğunu,¹³⁵ olayın daha fazla devam etmemesi ve çevre illere sıçramaması için hükümetten acilen önlem alması isteniyordu.¹³⁶

Ali Münif Bey, 1 Mayıs 1909 Cumartesi günkü Meclis oturumundaki konuşmasında; olayların çıkış nedeni hakkında ne Meclis ne de hükümetin tam bir bilgiye sahip olduğunu ve olayların çıkış nedenlerinin acilen araştırılması gerektiğini vurgulamıştır:

Adana meselesi gayet mühim ve bu gün hayatı dahiliyemize kara sürer bir meseledir. Hükümetçe bazı malumat verilmiş ise de, bu malumat, zannederim, sui tesir hâsıl edecek bir istidadı haizdir. Bunun asıl ve menşei hakkında gerçi bundan evvel Hükümetçe bazı malûmat verilmiş ise de, asıl ve esasına ne biz ve ne Hükümet tamamiyle vâkıftır. Bu malûmat, zannedersem, hem, bize kanaati vicdaniye hâsıl edecek derecede değildir. Bunun şu esasından ne biz, ne de Hükümet haberdardır. Aslı teşhis edilmeli, ona göre tedavisi çaresine bakmalı. Onun için bu meselenin ariz ve amik tahkikiyle marazın aslı teşhis edilmeli.¹³⁷

Ali Münif Bey, Adana bölgesindeki olayların kontrol altına alınması, daha fazla kan dökülmemesi için Sadrazam Hilmi Paşa ile görüşmüştür. Sadrâzam Hilmi Paşa, görüşmede alınacak önlemleri Ali Münif Bey’e bildirmiştir. Hilmi Paşa’ya göre hükümet, olayı incelemek üzere bir soruşturma kurulu gönderecek, Adana Valisi Cevad Bey, Ferik

¹³⁵ Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan’ın Açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları*, Tez Yay., İstanbul, Şubat 2001, s. 297.

¹³⁶ *MMZC* (1325), C. 3, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 58, s. 69.

¹³⁷ *MMZC* (1325), C. 3, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 71, ss. 403-404.

Mustafa Remzi Paşa, Cebel-i Bereket Mutasarrıfı Asaf Bey'i azledecek, Divan-ı Harbi Örfi kurarak suçluları cezalandıracaktı.¹³⁸

Ali Münif Bey ve diğer birkaç mebusun verdiği önerenin dışında Adana olaylarıyla ilgili Meclise 15 imzalı bir önerge daha verilmiştir. 5 Mayıs 1909 tarihli Meclis oturumunda okunan önergede Adana ve dolaylarında meydana gelen olayları incelemek üzere Meclis-i Mebusandan bir soruşturma kurulunun bölgeye gönderilmesi talep ediliyordu. Bölgeye gönderilecek kurul, Divan-ı Harbi Örfinin uygulamalarına kesinlikle karışmayacak; ancak meydana gelen olayların ortaya çıkış nedenlerini tespit edip Meclis-i Mebusana bir rapor şeklinde sunacaktı. Ancak bu önerge kabul edilmemiştir.¹³⁹ Daha sonra 13 Mayıs tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda Dahiliye Nezareti de Adana olayları ile ilgili bir önerge sunmuştur. Önergede Adana'ya acilen gitmesi gereken heyete katılmak üzere Meclis-i Mebusandan biri Müslim ve diğeri de Gayrimüslim olmak üzere iki mebusun seçilip isimlerinin bildirilmesi isteniyordu. Ayrıca önergede Adana ve civarında meydana gelen olayların suçlularının yargılanması sürecinin bölgede kurulmuş olan Divan-ı Harbi Örfi tarafından başlatıldığı vurgulanıyor ve bölgedeki Müslüman ve Ermeni halk arasında meydana gelen faciannın nedenlerinin ayrıntılarıyla incelenmesi için acilen bir soruşturma kurulunun bölgeye gönderilmesi ifade ediliyordu.¹⁴⁰

Ali Münif Bey'e göre Meclis-i Mebusan ve hükümetin ortak hareket etmeleri daha sağlıklı olacaktır. Bölgeye hem hükümet hem de Meclis-i Mebusan tarafından ayrı soruşturma kurullarının gönderilmesi durumunda sağlıklı bir sonuca ulaşılamayacaktır. Ali Münif Bey, Mecliste hükümetin ve Meclis-i Mebusanın ortak katılımıyla oluşturulan bir soruşturma kurulunun ivedilikle bölgeye gönderilmesini önermiştir:

¹³⁸ Toros, a.g.e., s. 51.

¹³⁹ *MMZC* (1325), C. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 63, s. 264.

¹⁴⁰ *MMZC* (1325), C. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 71, s. 397.

Ayrıca, bir heyeti tahkikiye gönderilmek lâzım gelirse, gönderilmeli. Ona göre tedavi çaresini düşünmeli. Eğer Meclisi Mebusandan bir Heyeti Tahkike göndermek lazım ise, göndermeli. Beraberce icrayı tahkikat etmeli. Yoksa, ayrı gidecek olursa, Kuvvei İcraiye'nin tahkikatından Meclisin malumatı olamayacak. Bizim tahkikatımızdan Hükümetin malumatı olmayacak. Hükümetin ayrıca göndereceği Heyeti Tahkikiyenin tahkikatından Meclisin malumatı olmak için, bendeniz, Hükümetin ve Meclisi Mebusanın müşterek Heyeti Tahkikiye göndererek her iki tarafa kanaat bahşolacak surette icrası reyindeyim.¹⁴¹

Meclis-i Mebusandan Adana'ya gidecek soruşturma kuruluna katılmak üzere Yusuf Kemal Bey (Sinop) ile Agop Babikyan Efendi (Tekfurdağı) seçilmişlerdir. Bu mebuslar Adana'ya ulaşıp hükümetin görevlendirdiği memurlarla birlikte incelemelerine başlamışlardır.¹⁴² Daha sonra soruşturma kurulu Meclise gönderdiği telgrafta işlerin çokluğundan dolayı Meclis-i Mebusandan üç kişinin daha gönderilmesini talep etmiş ve Meclis de kurula katılmak üzere üç kişi daha Adana'ya göndermiştir.¹⁴³

Hükümet Adana olaylarını bölgeye giden soruşturma kurulunun raporuna göre değerlendireceğini açıklamıştı. Bu nedenle olayın tam anlamıyla aydınlatılabilmesi ve suçluların bulunup cezalandırılması için bölgeye giden soruşturma kurulunun raporu büyük önem taşıyordu. Ancak Adana'ya gönderilen soruşturma kurulunda bulunan Yusuf Kemal Bey'in raporu Meclise ulaşmış diğer taraftan Babikyan Efendi vefat ettiğinden olayla ilgili notları Meclise ulaşamamıştır. Bu durum raporun güvenilirliğini sarsmıştı. Çünkü Ermeni mebusların sadece Türk tarafının raporuna güvenmeleri zordu. Mecliste soruşturma kurulunun raporunu incelemek üzere oluşturulan komisyonda, Ermeni mebuslar Yusuf Kemal Bey'in raporuna güvenmediklerini açıkça belli etmişlerdir.¹⁴⁴

¹⁴¹ *MMZC* (1325), C. 3, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 71, ss. 403-404.

¹⁴² *MMZC* (1325), C. 4, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 83, s. 49.

¹⁴³ *MMZC* (1325), C. 4, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 98, s. 541.

¹⁴⁴ *MMZC* (1325), C. 6, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 127, s. 195.

Adana'ya gönderilen soruşturma kurulunun raporunu değerlendirmek üzere Ali Münif Bey, Şeyhülislam Hayri Bey, Yusuf Kemal Bey (Sinop), Hallacyan Efendi (İstanbul), Krikor Zöhrap Efendi (İstanbul), Ohannes Varteks Efendi (Erzurum) ve Cemal Bey'den oluşan bir komisyon kuruldu.¹⁴⁵ Komisyon huzurunda okunan Yusuf Kemal Bey'in raporuna Ermeni mebuslar, raporun tarafsız olmadığını ileri sürerek itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine komisyon vefat eden Babikyan Efendi'nin Adana olayları ile ilgili notlarının bir araya getirilmesinden sonra tekrar toplanmaya karar vermiştir.

Babikyan Efendi'nin olayla ilgili notlarını Krikor Zöhrap Efendi bir araya getirmiştir. Zöhrap Efendi'nin, Babikya'nın notlarını derleyip hazırladığı rapor Yusuf Kemal Bey'in raporu ile tezat teşkil etmiştir. İki farklı raporun ortaya çıkması komisyon üyeleri arasında adeta bir Ermeni-Türk meselesine dönüşmüş, komisyonun işini çıkmaza sokmuştur. Bunun üzerine Ali Münif Bey, komisyona sorunun çözümsüz kalmaması için konuyla ilgili dosyaların kendisine verilmesi teklifinde bulunmuş ve komisyonda bunu uygun görmüştür. Daha sonra Ali Münif Bey olayların bir daha tekrarlanmaması için biraz daha yatıştırıcı bir rapor hazırlamıştır. Raporda; olayların önce Ermeniler tarafından başlatıldığını, Müslümanların da buna aşırı tepki verdiğini belirtmiştir.¹⁴⁶

Ali Münif Bey'e göre Adana'daki Ermeni olayları "İslam-Hıristiyan çekişmelerinin dini galeyanlarından istifadeye kalkanların eseri idi." Asla bir Müslüman-Ermeni tertibi değildi.¹⁴⁷ Bu bağlamda "İstanbul'daki olaylar ile Adana'dakiler arasında yakın bir ilişki vardı; her ikisi de, arkalarında İttihatçı aleyhtarları liberallerin bulunduğu gericilerin marifetiydi."¹⁴⁸

¹⁴⁵ *MMZC* (1325), C. 6, D: 1, İç. S. 1, İ: 127, s. 195.

¹⁴⁶ Toros, a.g.e., s. 52.

¹⁴⁷ Toros, a.g.e. s.50.

¹⁴⁸ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 114.

Ermeni mebuslar Adana'dan kendilerine gelen mektup ve telgrafları Mecliste okuyup, olayı olabildiğince abartarak suçu Müslüman halka yüklemeye çalışıyorlardı. Örneğin Zöhrap Efendi (İstanbul), kendisine gönderilen bir mektuba dayanarak Adana olaylarındaki maktullerin miktarını sadece Ermeniler için otuz bine çıkarıyordu. Buna karşın Müslümanlardan çok az kişinin öldüğünü ve olayın hükümet tarafından düzenlendiğini söylemekteydi.¹⁴⁹ Zöhrap Efendi konuşmasına devamla şöyle demektedir: “Bugün bütün mevcudiyetini Osmanlılığın içinde tahlil etmiş olan Ermenilerin böyle kıyam için, mürettep olmak için müheyya bulunmak gibi bir bühtanı, bir iftirayı bütün mevcudiyetim, bütün kalbim, bütün vicdanımla reddederim.”¹⁵⁰ Dahiliye Nazırı Ferit Paşa, Zöhrap Efendi'nin bu iddiaları üzerine bölgede ne kadar Ermeni'nin yaşadığını Mecliste ifade ederek iddialara cevap vermeye çalışmıştır. Ferit Paşa'nın aktardığı verilere göre, Adana olaylarında Müslümanlardan 1924 ölü, 533 yaralı; Ermenilerden 1455 ölü, 382 yaralı vardı. Bölgedeki toplam Ermeni nüfusu 48447 idi.¹⁵¹

Dahiliye Nazırı Ferit Paşa'nın aktardığı veriler yaklaşık sayıyı ifade etmekteydi. Bölgede inceleme yapan Yusuf Kemal Bey'in raporuna göre Adana'daki katliamda: 1186 Müslüman, 4597 Ermeni, Protestan Ermeni ve Katolik Ermeni, 418 Kadim Süryani, 133 Keldani, 33 Rum olmak üzere toplam 6429 maktul bulunmaktaydı.¹⁵² Düzenli nüfus sayımı olmadığından bu rakamlar da net sayıyı ifade edememektedir.

Adana'daki çatışmalar esnasında 386'sı Müslümanlara ve 4437'si gayrimüslimlere ait toplam 4823 ev, dükkân, mağaza, okul, fabrika ve daha birçok bina yanmış ve halk büyük zararlar görmüştür.¹⁵³ Adana olaylarından dolayı meydana gelen

¹⁴⁹ MMZC (1325), C. 3, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 63, s. 126.

¹⁵⁰ MMZC (1325), C. 3, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 63, s. 130.

¹⁵¹ MMZC (1325), C. 3, D: 1, İ.ç. S. 1, İ: 69, s. 318.

¹⁵² Süleyman Kani İrtem, *Ermeni Meselesinin İçyüzü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, Temmuz 2004, s. 205.

¹⁵³ İrtem, a.g.e., s. 206.

zararların “Hazinei Maliyeden” karşılanması için hükümet bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Hükümetin hazırladığı tasarıya göre, zarar görmüş halka dağıtılmak üzere yüz elli bin lira ödenek ayrılacaktı. Ali Münif Bey’e göre ise olaylarda “elli altmış bin liraya sahip olan tüccar o derece zarardide olmuştur ki ...İstanbul’a gelmiş ağlıyor.” Hükümetin yapacağı yüz elli bin liralık yardım “düçârı hasar olan servet ve sermayeye nazaran hiçtir.” Ali Münif Bey Adana’da harap olan ticaret ve sanayinin yeniden tesisi için yapılacak yardım ve kredi miktarının artırılmasını hükümet ve Meclisten talep etmiştir.¹⁵⁴

Adana olaylarından dolayı Divan-ı Harbi Örfi birçok kişinin idamına karar vermekle beraber ilk etapta idam edilecek olanların üçünün Ermeni otuz altısının Müslüman ve Dörtyol müftüsünün de bunların içerisinde bulunması huzursuzluk yaratmıştır.¹⁵⁵ Ali Münif Bey, Divan-ı Harbi Örfinin bu kararı üzerine Sadrâzam Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşmüş, bu kararın onaylanması ve uygulanmasının tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini, bölgedeki Ermeni ve Müslümanlar arasında tekrar bir çatışmaya neden olabileceğini söylemiştir. Sadrâzam Hüseyin Hilmi Paşa üç Ermeni’ye karşı otuz altı Müslüman’ın idam kararının asla onaylanmayacağına dair Ali Münif Bey’e garanti vermiştir. Ancak Ali Münif Bey’in Adana’da olduğu bir esnada idam kararları onaylanmış ve infazlar gerçekleşmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa’nın verdiği sözü tutmaması üzerine, Ali Münif Bey durumu İttihat ve Terakki Fırkası’na taşımış ve hükümetin istifasını önermiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ *MMZC* (1325), C. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 115, s. 459.

¹⁵⁵ Toros, a.g.e., s.52.

¹⁵⁶ Toros, a.g.e., ss. 53-55.

III. BÖLÜM

MONDOROS MÜTAREKESİ'NE KADAR ALİ MÜNİF BEY

III.1. Mebusluktan Valiliğe Dönüş

İTC merkezinin, özellikle taşrada meşrutiyet rejiminin kökleşmesi için Meclisteki mebuslardan yararlanma kararı üzerine Ali Münif Bey 4 Eylül 1910'da mebusluktan istifa ederek Ankara valiliğine atanmıştır.¹⁵⁷ Ali Münif Bey'in İTC'nin kararına uyarak mebusluğu bırakıp Ankara valiliğini kabul etmesi yakınları özellikle eniştesi ve halazadesi Mersin Mebusu Arif Hikmet Bey tarafından garip karşılanmış ve eleştirilmiştir. Ali Münif Bey ise kendisini mebusluktan istifa ettiği için eleştirenlere; "...memleket ve fırka menfaatlerinin bunu icap ettirdiğini, valiliğin mebusluktan hiçbir zaman aşağı bir vazife olmayıp, bilakis ehemmiyetli bir hizmet mevki addedilmesi lazım geldiğini"¹⁵⁸ söylemiştir.

Ankara valiliğinde bir buçuk yıl kaldıktan sonra 12 Temmuz 1911'de Dâhiliye Nezaretinden aldığı gizli bir telgraf üzerine Manastır Valisi Reşid Paşa ile becayiş yaparak Cemiyet'in özel görevlendirmesiyle Manastır valiliğine tayin edilmiştir.¹⁵⁹ Manastır'daki görevi ise öldürülen savcının katilinin bulunmasıydı. Vali Ali Münif Bey, yaptığı soruşturma neticesinde savcının İT'ye muhalif olmasından dolayı polis tarafından öldürüldüğünü tespit etmiştir.¹⁶⁰

6 Mayıs 1912'de Arnavutluk isyanı başlamış ve aynı zamanda İTC'ye muhalif subayların bir bölümü de Manastır'da ayaklanıp dağa çıkmışlardır. Bu subayların yayımladıkları bildiride hükümetin istibdadından şikâyet ediliyor ve Arnavutların isyanı

¹⁵⁷ BOA, F: DH.MTV, 1328. N. 10., D: 1, G: 3.

¹⁵⁸ Toros, a.g.e., s. 58.

¹⁵⁹ BOA, F: DH.MTV. 1329. B. 15. D: 1, G: 42.

¹⁶⁰ Toros, a.g.e., s. 59.

haklı görülüyordu.¹⁶¹ Ali Münif Bey bu ayaklanan subaylardan: “Manastır’da bir iki zabıt hükümetin icraatını tenkit mahiyetinde nümayişe benzer bir hareketle dağda toplandırlarsa da kan dökülecek bir hadise vuku bulmadı”¹⁶² diye bahsetmektedir. Ali Münif Bey’in bir iki zabıt diye bahsettiği subayların sayısı 12 kişidir.¹⁶³ Bunların İstanbul’da, İTC’ye muhalif birtakım subaylar tarafından kurulan Halaskar Zabıtan Grubu ve HİF’yle ilişkisi vardı.

Ali Münif Bey ayaklanan subayları dağdan indirmek ve Manastır’da durumu kontrol altına almak için uğraşırken vali yaverliğinde bulunan Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, dağa çekilen subayların taleplerinde başarılı olabilmeleri için çok çaba sarf etmiş, adeta onların savunmalarını üstlenmiştir. Manastır halkı da ayaklanan subaylara destek vermiştir.¹⁶⁴

III.2. Ali Münif Bey’in Valilikten Azli

Meşrutiyet’in ilanından sonra yönetimi direkt eline almayan ve denetleme iktidarı kuran İTC, 1912 yılına gelindiğinde yıllardır gücünü arttırmakta olan muhalefet karşısında zor günler geçiriyordu. Meşrutiyetin yarattığı iyimser ortam kaybolmuş bunun yerini bir dizi karamsarlık almıştır. Toprak ve prestij kaybı, ardı arkası kesilmeyen siyasal krizler ve İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı, İT’yi zor durumda bırakmıştır. Muhalefet, İttihatçıları iktidardan uzaklaştırmak için elinden geleni yapıyordu ve İttihatçıların nüfuzu hızla azalmaktaydı. Öyle ki İTC’den tarihin sayfalarına mal olmuş bir kuruluş olarak bahsedilmeye başlanmıştı.¹⁶⁵ Cemiyet’in iç siyasette yaşadığı bu sarsıntı taşradaki idari mekanizmayı da etkilemiştir. Bu esnada kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi İTC’ye

¹⁶¹ Akşin, a.g.e., s. 296.

¹⁶² Toros, a.g.e., s. 60.

¹⁶³ Akşin, a.g.e., s. 296.

¹⁶⁴ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul, 2000, s. 369.

¹⁶⁵ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 128.

karşı bir tepki kabinesi olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶ Kabinede üç eski sadrâzam; Kamil Paşa Şura-yı Devlet Reisi, Hüseyin Hilmi Paşa Adliye, Ferit Paşa Dâhiliye nazırıdır. Bundan dolayı Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesine “Büyük Kabine” denmiştir. Bu kabine İT’yi iktidardan uzaklaştırmak için birçok işe girişmiştir. Bunlardan bir tanesi de İttihatçı valileri azletmek olmuştur.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi görevdeki subaylara siyasete karışmayacaklarına dair yemin ettirmiş ve kendilerinden bu anlamda bir senet almıştır.¹⁶⁷ Kabine, subaylara uyguladığı gibi İttihatçı valilerden de hiçbir siyasal parti ile ilgilenmeyeceklerine dair senet alınmasını kararlaştırmıştır. Bu uygulamaya sadece bir vali uymuş ve diğerleri kabul etmedikleri için azledilmişlerdir.¹⁶⁸

Manastır Valisi Ali Münif Bey, Dâhiliye Nezaretinden aldığı bir telgrafla İstanbul’a çağrılmış ve İTC ile olan ilişkisinden dolayı 8 Eylül 1912’de bulunduğu Manastır valiliğinden azledilmiştir. Yerine İTC’ye muhalif Şura-yı Devlet azasından Behçet Bey tayin edilmiştir.¹⁶⁹

III.3. Ali Münif Bey’in İTC Merkez-i umumi Azalığına Seçilmesi

Ali Münif Bey valilikten azledildikten sonra İTC Merkez-i umumi azalığına seçilmiştir. Ali Münif Bey’in Merkez-i umumi azalığı görevinin tam anlamıyla anlaşılması açısından Merkez-i umumi’nin İT için ne ifade ettiği üzerinde kısaca durulması gerekir. İT yapısal olarak ele alındığında ilk aşamada örgütün yaşadığı cemiyet-fırka ikilemi üzerinde durulması gerekmektedir. Bu ikilem, Kasım 1918 sonrası yaşadığı dağılmaya kadar örgütün yapısında etkili olmuştur. Söz konusu ikilemin ortaya çıkmasında, İT’nin 1908

¹⁶⁶ Akşin, a.g.e, s. 312.

¹⁶⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK Yay., 10. baskı, Ankara, 2007, s. 223.

¹⁶⁸ Lewis, a.g.e., s. 223.

¹⁶⁹ BOA, F: İ.DH.. 1330.N.26., D:1495, G: 1330 N-49.

öncesi yapısının önemli rolü olmuştur. İT, 1908'e kadar özellikle Makedonya'da gizli olarak teşkilatlanmış komitacı bir ihtilal şebekesi niteliğindedir. Henüz gün yüzüne çıkmış bir siyasi fırka niteliğinde değildir. Özellikle Balkanlarda güçlü bir yer altı örgütüdür. Bundan dolayı 1908'de meşruiyetini kazanınca cemiyet yapısı firkadan daha ağır basıyordu. Ancak 1908 seçimlerinde Meclisin ezici çoğunluğuna sahip olduğundan örgüt kendini tanımlamakta güçlük çekti. Nitekim 1909'da Cemiyet ve Fırka'nın birbirinden ayrıldığı ilan edildi. Hatta her ikisi için de ayrı birer iç tüzük yapıldı. Fırka, Cemiyet'in parlamentodaki grubu olarak kabul edildi. Cemiyet ise, Fırka'yı da kapsadığı halde daha geniş bir teşkilata sahip oluyordu. Merkez-i umumi, Cemiyet ile Fırka arasındaki bağlantıyı sağlıyordu. Aynı zamanda İT'nin politikaları da yine Merkez-i umumi tarafından belirleniyordu. Dolayısıyla yapısal hiyerarşinin en yüksek organı Merkez-i umumi'ydi.¹⁷⁰

Ali Münif Bey Merkez-i umumi azalığı görevindeyken iki önemli olaya katılmıştır. Bunlardan biri Balkan Savaşı mitingi diğeri İttihatçı liderlerle Babiâli Baskınının planlanmasıdır.¹⁷¹

Balkan Savaşlarının başlaması üzerine halkın savaşa desteğini sağlamak için 21 Eylül Cuma günü Sultanahmet'te İTC tarafından büyük bir miting düzenlendi. Bu mitingde Merkez-i umumi azası Ali Münif Bey, Talât Paşa, Hallçayan Efendi, Cemiyet'in İstanbul azalarından Kara Kemal, Doktor Nazım ve İttihatçı mebuslardan Ömer Naci, Übeydullah, Emanoilidi, Pancedorof, Agop Boyacıyan ve Besarya Efendi birer konuşma yapmışlardır. Konuşmayı yapan diğer kişilerin yaptığı gibi Ali Münif Bey de binlerce kişinin toplandığı Balkan Savaşı mitinginde 'Osmanlılık' fikrini işlemiş ve İTC hesabına halkın duygularını savaş lehine tahrik edici bir konuşma yapmıştır. Ali Münif Bey ve diğer konuşmacıların mitingde yaptığı savaş edebiyatının amacı; uzun zamandır prestij kaybeden İTC'nin eski

¹⁷⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 3, İletişim Yay. İstanbul, 2000, ss. 253-254.

¹⁷¹ Toros, a.g.e., s. 62.

itibarına kavuşturmak için Cemiyet'in vatani hislerle ne kadar yakından ilgilendiğini göstermek ve Cemiyet lehine halkın duygularını tahrik etmek olmuştur.¹⁷²

Ali Münif Bey'in Merkez-i umumi'deki ikinci önemli faaliyeti İttihatçı liderlerle Babıali Baskınının düzenlenmesidir. Ali Münif Bey, Babıâli Baskınının sadece planlama aşamasında yer almış ve Babıâli binasına baskın düzenleyen İttihatçılar arasında bulunmamıştır. Baskının görünürdeki nedeni, Balkan Savaşları sonucunda Kamil Paşa hükümetinin Edirne'yi Bulgaristan'a vereceğidir.¹⁷³ Ancak darbe çok önceden Kamil Paşa hükümetine karşı planlanmış ve Edirne meselesi de darbeyi tetiklemiştir. Babıali Baskınının planlanması aşamasında görev alan Ali Münif Bey bunun uzun süreden beri düşünüldüğünü ve günlerce İTC merkezinde tartışıldığını ifade etmektedir:

Fırka Kamil Paşa'yı katiyen tutmuyordu. Edirne'nin sukutu üzerine hükümetin durumu etrafında Padişah'la temasa geçmeyi düşündük. Fırkada bu mevzuda görüşmeler yaptık. Üç fikir belirdi: 1- Fırkadaki yaşlılar ve erkan bu teması doğru görmediler; 2- Padişah'la temasta onun ikna edileceğini ve yeni bir hükümet kurulmasının sağlanacağını ileri sürenler mevcuttu; 3- Fırkanın genç elemanları, ateşin grup, Padişah'la temastan fırka için müsbet bir netice alınamayacağı kanaatini izhar eylediler... fırka merkezinde gizli iki toplantı yaptık... Nihayet kabineyi devirme tertibi üzerine konuşuldu.¹⁷⁴

23 Ocak 1913 tarihinde İttihatçılar baskını gerçekleştirmiş ve çok kısa bir süre içerisinde beş kişi öldürülmüştür: Şeyhülislâm Cemalettin Efendi'yi korumakla görevli komiser, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Sadrâzam Yaveri Nafiz, Harbiye Nazırı Yaveri Tevfik Bey'lerle İttihatçı Mustafa Necip Bey baskının kurbanı olmuşlardır. Bu durumu üzüntüyle karşılayan Ali Münif Bey, Merkez-i umuminin kan dökülmeden baskının yapılmasını kararlaştırdığını şöyle ifade etmektedir: “Merkez-i umûmînîn kararında katiyen

¹⁷² Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Örgün Yay., İstanbul, ss. 147-148.

¹⁷³ Lewis, a.g.e., s. 224.

¹⁷⁴ Toros, a.g.e., ss. 63-64.

canlara kıymak gibi bir mevzu yoktu. Talât bilhassa bu bahiste Bâbiâli içerisinden yapılacak yardımı sağlarken mükerreren bunun üzerinde durmuştu.”¹⁷⁵

İttihatçıların giriştiği hükümet darbesi başarılı olmuş ve Kamil Paşa’dan istifayı alan Enver Bey, Saray’a gidip Sultan Reşat’a sunmuş ve bunun sonucunda İttihatçılardan oluşan Mahmut Şevket Paşa kabinesi kurulmuştur. Babîâli Baskınının halka vaat ettiği Edirne de kurtarılmıştır.

III.4. Valiliğe Dönüş

Altı ay kadar muhalefette kalıp iktidardan uzaklaştırılan İT Mahmut Şevket Paşa kabinesinin kurulmasıyla iktidarı yeniden ele geçirmiştir. Böylece İttihatçı aleyhtarı Büyük Kabinenin mağduru olan Ali Münif Bey dört ayı aşkın bir süredir uzaklaştırıldığı valilik görevine geri dönmüştür. Ali Münif Bey, Halep valisi Vefik Bey’in ölümü üzerine 28 Ocak 1913 tarihinde Halep valiliğine tayin edilmiştir.¹⁷⁶ Beş ay kadar Halep valiliği yaptıktan sonra “Beyrut vilayetinin ehemmiyeti mevkisine binaen Valiliği’ne” 22 Haziran 1913’te Ali Münif Bey atanmıştır.¹⁷⁷ Birçok görevde olduğu gibi Ali Münif Bey’in Beyrut valiliği de İTC’nin isteği üzerine icra edilmişti. Ali Münif Bey Talât Bey’den aldığı mektupta; Suriye’deki ayrılıkçı Arap milliyetçiliğinden bahsediliyor ve bu suretle Beyrut valiliğine tayin edildiği yazıyordu.¹⁷⁸

Suriye bölgesinde Arap milliyetçisi fikir ve uygulamalar vardı. Suriye’nin bağımsızlığını büyük devletlerden talep etmek için Paris’te bir kongre düzenlenmek isteniyordu. Bu nedenle bölgeye gönderilecek kişinin bölgeyi İmparatorluğun bünyesinde tutabilecek uygulamalar yapacak yetenek ve kabiliyette olması gerekiyordu. Bölgeye giden

¹⁷⁵ Toros, a.g.e., s. 65.

¹⁷⁶ BOA, F: İ.DH. 1331.S.19, D: 1497, G: 1331 S-25.

¹⁷⁷ BOA, F: İ.DH..1331. B. 22, D: 1499, G: 1331 B-22.

¹⁷⁸ Toros, a.g.e., s. 66.

Ali Münif Bey, incelemelerde bulunmuş ve alınacak önlemleri hükümete bildirmiştir. Daha sonra Emir Şekip Arslan'ın da içerisinde bulunduğu Suriye'nin birçok şehrini temsil eden kişilerden bir kurul oluşturarak; Arap sorunu ve Suriyelilerin talepleri hakkında görüşmek üzere İstanbul'a göndermiştir.¹⁷⁹

Ali Münif Bey, ilk etapta Beyrutluların ne gibi taleplerinin olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Beyrutluların, ilköğretimde eğitim dilinin Arapça olması, Türkçe'nin yardımcı dil olarak devam etmesi, mahkemelerde ifadelerin Arapça alınması ve mahkeme ilamlarının Arapça yazılması gibi talepleri vardı. Ali Münif Bey bu talepleri gayet basit bulmuş, bunların karşılanmasının Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine zarar verecek bir nitelikte olmadığına karar vermiş ve söz konusu taleplerin uygulanmasını uygun görmüştür. Ali Münif Bey'in bölgede uyguladığı politika kısmen de olsa işe yaramış, Paris'e gönderilen kurul Beyrutlular tarafından geri çağırılmış, bölgedeki ayrılıkçı hareketlerin dozu düşmüştür.¹⁸⁰

Ali Münif Bey, Beyrut valiliğinde kısa bir süre kalmasına rağmen Beyrutlular üzerinde iyi bir izlenim bırakmıştır. Ali Münif Bey'in Beyrut valiliğinden Dahiliye Müsteşarlığına tayin haberi duyulunca Dahiliye Nezaretine bu tayinin durdurulması için bir çok telgraf çekilmiş ama Dahiliye Nezareti bu müracaatlara rağmen kararında ısrar etmiştir.¹⁸¹ Beyrut Şhremini, anılarında Ali Münif Bey'e ilişkin ıslahatçı bir portre çizmekteydi:

Aslına bakılırsa adı geçen vali, akıl ve ahlak bakımından en iyi valilerden biriydi. Aramızdaki bağ çok iyiydi. Yerel ıslahatların uygulanmasına çok önem veriyordu. Ancak... dahiliye nazırlığından gelen bir emirle içişleri müfettişliğine naklolundu. Adı geçen nazırlığa ve sadarete valinin görevinde kalmasının gerekliliği adına yapılan birçok

¹⁷⁹ Emir Şekib Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, Çev. Halit Özkan, Klasik Yay., Eylül 2005, s. 66.

¹⁸⁰ Toros, a.g.e., s. 66.

¹⁸¹ BOA, F: DH.MTV. 1331.B.21, D: 1, G: 94.

müracaata rağmen, nazırlık görüşünde ısrar etti. Bunun üzerine... bize veda edip her türlü saygı ihtiramla buradan ayrıldı.¹⁸²

III.5. Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığı

Ali Münif Bey'in Beyrut valiliği, 13 Eylül 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığına atanmasıyla sona erdi.¹⁸³ Bu sırada Sadrâzam Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta kurban gitmesi nedeniyle hükümet değişikliği olmuş, Sait Halim Paşa hükümeti kurmuştur. Sait Halim Paşa kabinesinde Talât Paşa Dâhiliye Nazırlığına getirilmiştir. Ali Münif Bey'in Talât Paşa ile sıkı ilişkileri vardı ve Talât Paşa Dâhiliye nazırı olunca Ali Münif Bey'i Dâhiliye Müsteşarlığına getirmiştir.¹⁸⁴ Ali Münif Bey müsteşarlığı sırasında Talât Paşa ile tam bir uyumluluk içerisinde çalışmış ve Talât Paşa'nın en yakını olarak bu görevde kalmıştır.¹⁸⁵

III.6. İlk Türk Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Ali Münif Bey

Ali Münif Bey'in Dâhiliye Müsteşarlığından sonraki görevi valilik üstü bir makam sayılan Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığıdır. Bölgeye ilk Türk mutasarrıf olarak giden Ali Münif Bey, oradaki karışıklık ve isyanları bastırmakla görevlendirilmiştir.

Cebel-i Lübnan 1861'den 1915'e kadar imtiyazlı ve bağımsız bir vilayet olmuş ve altı devlet tarafından seçilen ve tayin edilen Hıristiyan mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir.¹⁸⁶ 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'nin birinci maddesi bu özerkliği tanımlamaktaydı:

¹⁸² Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları 1908-1918*, Haz. Hassân Ali Hallâk, Çev. Halit Özkan, Klasik Yay., Eylül 2005, İstanbul, s. 136.

¹⁸³ BOA, F: İ.DH. 1331.L.11, D: 1501, G: 1331 L-19.

¹⁸⁴ BOA, F: DH.MTV. 1331.L.13, D: 60, G: 73.

¹⁸⁵ Toros, a.g.e., s. 80.

¹⁸⁶ BOA, F: DH.İ.UM.EK. 1333.Z.15, D: 11, G: 77.

Cebel-i Lübnan taraf-ı Devlet-i Âliyye'den mensub ve doğrudan doğruya Bab-ı Âli'ye merbut bir Hristiyan mutasarrıf ile idare olunacaktır. İşbu mutasarrıf kabil-i azl olup yani kayd-ı hayat ile olmayıp idare-i icraiyyenin kâffe-i vezaifini hamil olarak ve Cebel'in her tarafında asayiş ve nizamının hıfzına nezaret ve tekâlifî tahsil ve taraf-ı hazret-i şahaneden ahz edeceği ruhsat iktizasınca ve kendi mesuliyeti tahtında olarak idare-i mahalliye memurlarını nasb ve hükkâmî ik'ad edecek ve Meclis-i Kebir'i cem ve riyasetini ifa ve sekizinci maddede münderic olan kuyudun haricinde olarak mahakim tarafından kanunen verilmiş olan ilamatı icra eyleyecektir.¹⁸⁷

Nizamname'nin birinci maddesinde de anlaşılacağı üzere Cebel-i Lübnan'ın yönetimi Babiâli idaresine bağlı ve görev süresi ömür boyu olmayan Hristiyan bir mutasarrıfa bırakılmıştır. 1861'de başlayan bu uygulama 1915 yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra I. Dünya Savaşının devam ettiği kritik bir dönemde hükümet bölgenin İmparatorluk dâhilinde kalması için bir takım önlemlere başvurmuştur.¹⁸⁸ Hükümet önlem olarak; Cebel-i Lübnan'ın imtiyazını lağv etmiş, yeni bir idari sistem oluşturarak Mutasarrıf Ohannes Paşa'yı azledip yerine merkezden Ali Münif Bey'i atamıştır. Hükümetin bu uygulamasıyla 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ile başlayan Hristiyan mutasarrıf dönemi sona ermiş ve ilk kez Türk bir mutasarrıf merkezden atanmıştır.

İttihatçıların eyalet idareleriyle ilgili yaptığı düzenlemeler, eyaletlerde İstanbul'dan atanan bir valinin yerel olarak seçilmiş meclisin başına getirilmesini, böylelikle yarı özerk bir idare kurulmasını öngörüyordu. Mali ve diğer önemli sorunlarda yürütme organının başlıca otoritesi vali olacak ancak eyalet meclisinin kararlarına aykırı hareket edemeyecekti. Burada İttihatçıların amaçları: Bir yandan adem-i merkezîyetçi bir sistem uygularken öte yandan vali ve Dahiliye Nazırı aracılığıyla merkezi hükümetin otoritesini eyaletler üzerinde sürdürmeye çalışmaktı. Kısacası, İttihatçılar, eyaletlerin

¹⁸⁷ Cenk Reyhan "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi" *Memleket Siyaset Yönetim*, S. 1, 2006, ss. 171-181.

¹⁸⁸ Toros, a.g.e., s. 69.

özerklik isteklerini karşılayarak hem ayrılıkçı Arap milliyetçiliğinin önüne geçmek hem de ulusal bütünlüğü bozmamak çabasıydılar.¹⁸⁹ GÜdülen bu amaçlar doğrultusunda Ali Münif Bey, valilik üstü yetkilerle Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığına atandı.

III.6.1. Cebel-i Lübnan'da Reform Çabaları

27 Temmuz 1915 tarihinde Cebel-i Lübnan'a giden Ali Münif Bey, halkın Lübnan imtiyazının lağv edilmesinin sonucunda meydana gelen değişikliklerden dolayı endişeli olduğunu, yeni idari sistemi olumsuz karşıladığını görmüştür. Bunun üzerine yeni idari sistemi anlatmak ve Lübnanlıların endişelerini gidermek için durumu açıkça ifade eden bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, yeni durumun Lübnan'ın aleyhine olmadığını, kendisinden önceki Hıristiyan mutasarrıfların altı yabancı devletin seçimi ve ataması sisteminin kaldırıldığını ve bunun yerine kendisinin merkezi hükümet tarafından atandığını belirtmiştir. Konuşmasına devamla, önceki mutasarrıflığın şekil ve tarz bakımından fiilen fesih edildiğini, her Osmanlı vatandaşı gibi Lübnanlıların da Kanun-i Esasi'nin hükümlerine tabi olduklarını ve bunu engelleyici nedenlerin ortadan kaldırıldığını, Osmanlı Devleti'nin Cebel-i Lübnan sancağına her türlü yabancı müdahalesini kaldırdığını ancak bununla birlikte Devlet'in daha önce vermiş olduğu malî ve askerî imtiyazların devam ettiğini belirtmiş ve Cebel-i Lübnan'da yapılan ıslahatların hiçbir yabancı devletin etkisinde kalmadan Osmanlı Devleti tarafından yapıldığını ifade etmiştir. Konuşmasına devamla Cebel-i Lübnan'da yapılan ıslahatların sadece yönetimle ilgili olmayacağını, daha önceki yabancı devletler tarafından tayin edilen mutasarrıfların ihmal ettiği eğitimin artık doğrudan doğruya merkezi hükümetçe düzenleneceğini ve yürütüleceğini sanayi ve tarımın gelişmesi için çalışmalarda bulunacağını ifade etmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, ss. 166-167.

¹⁹⁰ BOA, F: DH.İ.UM.EK. 1333.Z.15, D: 11, G: 77.

Ali Münif Bey, yerel ıslahatların uygulanmasına çok önem veriyordu. Bu nedenle Cebel-i Lübnan'da geniş çaplı bir ıslahat projesini hayata geçirmek istiyordu. İslah çalışmalarına öncelikle adliyeden başlamıştır. Adli işlerin düzenli olarak yapılması için mevcut mahkemeleri yeniden düzenlemiştir. Jandarmanın teşkilatını elden geçirmiş ve yeniden düzenlemiştir.¹⁹¹ Merkezi hükümet adına başlangıç olarak birkaç okulu eğitime açmış ve diğer okulları yeniden düzenlemiştir.¹⁹² Eski kurumların bazılarını ıslah yoluyla iyileştirmiş bazılarını da lağv etmiştir. İhtiyaca binaen yeni kurumlar oluşturmuştur. Ali Münif Bey Cebel-i Lübnan'daki ıslah çalışmalarının amacını çektiği telgrafta şöyle açıklamaktadır: "...maksadım inşâallah sene nihâyetine kadar eski muhtâriyet-i idâreden eser bırakmayarak bu sancağı gayr-iş mülhak sancâklar şeklinde müstakilen veya Beyrut'a merbûtan idâre olunacak bir hale ve şekle ifrâğ ile nezâret-i celîlelerine takdîm eylemektir."¹⁹³ Anlaşılacağı üzere Ali Münif Bey, Osmanlı Devlet'inin daha önceki adem-i merkezîyetçi politikasının etkilerini ortadan kaldıracak ıslahatlar yaparak Lübnan'ın Osmanlı İmparatorluğunun bünyesinde kalması için çalışmıştır.

İTC'nin bölge ile ilgili diğer bir politikası, Suriye'nin istikrarı ve sadakatini garanti altına almak için bölgeyi Cemal Paşa'nın doğrudan kontrolüne vermektir.¹⁹⁴ Bu nedenle Cemal Paşa I. Dünya Savaşının başlamasından hemen sonra çok geniş sivil ve askerî yetkilerle donanmış olarak Şam'a geldi. Büyük Suriye'nin valisi ve aynı zamanda Şam'da bulunan Osmanlı 4. Ordu kumandanıydı.¹⁹⁵

Ali Münif Bey Cebel-i Lübnan'a atandığında Cemal Paşa'nın bölgede uyguladığı özellikle Arap milliyetçilerine karşı yürüttüğü sert politikalardan dolayı Arap

¹⁹¹ BOA, F: DH.İ.UM.EK. 1333.Z.15, D: 11, G: 77.

¹⁹² BOA, F: DH.ŞFR. 1333.L.24, D: 55, G:95.

¹⁹³ BOA, F: DH.İ.UM.EK. 1333.Z.15, D: 11, G: 77.

¹⁹⁴ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, Haziran 2008, s. 173.

¹⁹⁵ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Yay., Ocak 2003, s. 20.

nüfusunun büyük kesimleri İttihatçı rejime yabancılaşmıştı. Ali Münif Bey'in geniş yetkilerle bölgeye atanmasının nedenlerinden bir tanesi Cemal Paşa'nın yürüttüğü bu sert politikalarıydı. Ali Münif Bey: "Lübnan'daki vazifem sırasında yegâne zorluğu Cemal Paşa'dan gördüm. O, kırıcı otoritesiyle muhiti hükümetten nasıl soğutuyorsa, ben bunun ıslâh ve iadesine uğraşıyordum. Esasen Lübnan'a vali-i umûmi salâhiyetiyle gönderilmemin bir sebebi bu idi."¹⁹⁶ şeklinde Cemal Paşa ile olan ilişkilerini aktarıyor. Diğer taraftan Cemal Paşa ise Ali Münif Bey'in olayları tam kavrayamadığından bahsetmektedir.¹⁹⁷

I. Dünya Savaşı sırasında Suriye ve özellikle Cebel-i Lübnan'da iâşe sorunu ortaya çıkmıştır. Öyle ki özellikle Lübnan halkından açlıktan ölenler dahi olmuştur. Cemal Paşa, Cebel-i Lübnan mutasarrıfı Ali Münif Bey'in iâşe sorunu için aldığı önlemlerin faydalı olmadığını, ihtiyacın fazlalığı karşısında eldeki mevcut tahılın çok az olması nedeniyle alınan önlemlerin boşuna olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸

Fransız işgal makamlarına verilen bir muhtıradan Ali Münif Bey ile Cemal Paşa'nın ilişkilerine temas edilmektedir:

Aslen Türk olan mutasarrıf Adana'lı Ali Münif, memlekete geldiği andan itibaren, askeri makamların hükümetin dahili işlerine bilfiil karışmalarını menetmiştir. Aynı zamanda Ohannes Paşa'nın eseri olan ve halka ağır gelen bazı vergileri de kaldırmıştır. Cemal Paşa Hıristiyanlara ait arazinin müsadere edilmesini talep ettiği zaman, Ali Münif, benim mütalâamı aldıktan ve işin kuvven fille çıkmasının da gayr-i mümkün olduğunu gördükten ve azaların hepsini elde ettikten sonra, bu gayr-i kanuni talebe, canla başla karşı koydu...Cemal Paşa'nın kötü niyetlerini anlayan Ali Münif bizzat Haleb'e giderek Amerikan konsolosu Mr. Jackson ile görüşmüş ve Cebel'in iâşesini ona tevdi etmiştir... Ali Münif Cemal Paşa'nın mutlak hâkimiyeti ve tazyikini

¹⁹⁶ Toros, a.g.e., s. 71.

¹⁹⁷ Cemal Paşa, *Hatırat*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yay., İstanbul, Nisan 2006, s. 306.

¹⁹⁸ Cemal Paşa, a.g.e., s. 306.

hiçe sayarak ve birçok defalar ölümü istihkar ederek, entrikalardan uzak kalmış ve ancak vicdanının ve şerefının sesiyle hareket etmiştir.¹⁹⁹

Anlaşıldığı kadarıyla Ali Münif Bey savaş şartları içerisinde yerel ıslahatlar yaparak ve bölge halkının ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışarak ayrılıkçı Arap milliyetçiliğinin etkilerini kırmaya çalışırken Cemal Paşa ise yıkıcı bir otorite sergilemiştir.²⁰⁰ Bu nedenle Ali Münif Bey, gerek Suriye gerekse Cebel-i Lübnan'da Cemal Paşa'nın uygulamalarına müdahale etmiş, çoğu zaman Cemal Paşa ile ihtilafa düşmüştür.²⁰¹

III.7. İT'nin Son Kabinesinde Nafia Nazırı Ali Münif Bey

Ali Münif Bey, önde gelen İttihatçılardan oluşan Talât Paşa hükümetine Nafia nazırı olarak, haberi olmaksızın ve rızası alınmaksızın dâhil edilmiştir.²⁰² Ali Münif Bey bu durumu: “Talât Paşa ile dostluğumuz o kadar ileri idi ki, mütalâamı almadan kabinesine ithal etmişti.”²⁰³ şeklinde Talât Paşa ile olan dostluklarının derecesiyle açıklamıştır. Bir buçuk yıl süren Cebel-i Lübnan mutasarrıflığından sonra Ali Münif Bey, İstanbul'a gelerek selefi Abbas Halim Paşa ile nezaket görüşmesi yapmış ve Talât Paşa kabinesindeki görevine Şubat 1917'de başlamıştır. Daha sonra Nafia Nazırlığının yanında Maarif Nazırı Şükrü Bey'e iki kez vekâlet etmiştir.²⁰⁴ Ali Münif Bey mebusluğu olmadığından, Beşir Efendi'nin ölümü üzerine 3 Şubat 1918'de Halep'te yapılan ara seçime İT'nin adayı olarak katılmış ve 241 oy alarak mebus seçilmiştir (Mart 1917-Ekim 1917).²⁰⁵

Ali Münif Bey'in Nafia Nazırlığı döneminde savaş şartlarından dolayı büyük projeler gerçekleştirilemese de küçük çaplı projeler hayata geçirilmiştir. Bu küçük

¹⁹⁹ Toros, a.g.e., ss. 72-73.

²⁰⁰ Toros, a.g.e., s. 71.

²⁰¹ Cemal Paşa, a.g.e., s. 306.

²⁰² BOA, F: İ.DUİT. 1335.R.11, D: 9, G: 1.

²⁰³ Toros, a.g.e., s. 80.

²⁰⁴ BOA, F: İ.DUİT. 1336.S.11, D: 9, G: 18.

²⁰⁵ Ali Birinci, “Yeğena, Ali Münif,” *Yapıtları ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., C. II, 1999, ss. 673–674.

projelerden biri Bağdat demir yolunun Urfa mevkisiyle Diyarbakır arasında geniş hatlı bir demir yolu inşasıdır. Bir milyon lira bütçe ayrılan proje ile Urfa mevkisiyle Diyarbakır arasında geniş hatlı demiryolu yapılması planlanıyordu. Bu demiryolunun inşaat ihalesi 11 Eylül 1918 yılında yapılan mukaveleyle Bağdat Demiryolu Şirketi'ne verilerek çalışmalara başlanmıştır.²⁰⁶

Ali Münif Bey, Nafia Nazırı olarak Şubat 1918'de göreve başladığında Osmanlı Devleti üç yıldır savaşın içinde bulunuyordu. Savaş gerek Alman ve Avusturya cephelerinde gerekse Osmanlı'nın savaştığı cephelerde iyi gitmemeye başlayınca Meclis-i Ayandan hükümete karşı sert bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. Hükümet bunun önüne geçmek için Nafia Nazırı Ali Münif, Adliye Nazırı Halil Menteş, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi, Maliye Nazırı Cavit, Telgraf ve Posta Nazırı Haşım Bey ve Tevfik Bey'in Meclis-i Ayana tayinlerini düşünmüş ancak padişahın muhalefetten de birkaç kişinin Meclis-i Ayana tayinini istemesi riskinin olması, hükümeti bu icraattan vazgeçirmiştir.²⁰⁷

Ali Münif Bey Maarif Nazırlığına vekâlet ettiği sırada Darüleytam Teşkilat Kanunu'nun çıkarılması için uğraşmıştır. Darüleytamlar, başta I. Dünya Savaşı olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde girdiği savaşlar sonucunda çok sayıda şehit vermesi ve bu şehit çocuklarını barındırmak, eğitmek ve zanaat göstermek için 1915 yılı başında teşkil etmiş olduğu kurumlardır.²⁰⁸ Darüleytamların bina ihtiyacı özellikle I. Dünya Savaşı neticesinde İngiliz, Fransız ve İtalyanların boşalttığı binalar kullanılarak karşılanmıştır.²⁰⁹ Devlet, Darüleytamlara gelir sağlanması için arazi tahsis etmiş ve imalathane açma, şirketlerle anlaşma yapma yetkisi vermiştir. Darüleytamlara şehit

²⁰⁶ BOA, F: İ.DUİT. 1336.Z.8, D: 33, G: 21.

²⁰⁷ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, 4. baskı, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 147.

²⁰⁸ MMZC (1333), C. 1, D: 3, İç. S. 4, İ: 30, s. 481.

²⁰⁹ MMZC (1333), C. 1, D: 3, İç. S. 4, İ: 30, s. 487.

çocuklarının yanında başka nedenlerden dolayı yetim kalan çocuklar da alınmıştır.²¹⁰ 1917 itibarıyla yurdun çeşitli yerlerinde toplam altmış iki Darüleytam açılmıştır.²¹¹

Darüleytam Teşkilat Kanunu tasarısı, kimsesiz yetim çocukların 12 yaşına kadar zorunlu eğitimlerini tamamladıktan sonra, meslek öğrenmeleri için sanayi, ziraat ve ticaret gibi dallardan birinde istihdam edilmelerini öngörüyordu. Diğer taraftan Meclis-i Mebusanda birçok mebus Darüleytamların yetim çocukların sadece barınma ve eğitim ihtiyacını karşılaması ve bunun dışında sanayi, ticaret ve ziraat işleriyle uğraşmaması gerektiğini savunmuşlardır. Ali Münif Bey'e göre ise, Darüleytamlar yetim çocuklara barınacak yer ve eğitim sağlamanın dışında çocukların kabiliyetlerine göre sanayi, ziraat ve ticaret dallarından birini de öğreterek onları hayata hazırlamalıdır. Böylelikle Darüleytamlarda kalan yetim çocuklar 12 yaşına kadar "Tahsil-i mecburi"lerini tamamladıktan sonra "dar-üs sınaalarda istihdam" olanlar sanayiye, "bir çiftlikte ufak tefek ziraati ve rençperliği" öğrenmiş olacaklardır.²¹²

Darüleytamlarla ilgili asıl sıkıntı her geçen gün artan şehit yetimlerini barındırmak için kaynak gereksinimidir. Gerek Meclis-i Ayanda gerekse Meclis-i Mebusanda günlerce devam eden Darüleytam Bütçe ve Teşkilat Kanunu müzakerelerinde Ali Münif Bey sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak Darüleytamlardaki kimsesiz yetim çocukların mağdur olmamaları için bütçeden yeteri kadar pay verilmesi ve Darüleytamların bir nizamname ile yeniden teşkilatlandırılması için çalışmıştır.²¹³

Peşi sıra gelen savaşlar Osmanlı Devletinin ekonomisini batırmıştı. Bu nedenle Darüleytamlar için kaynak bulmada zorluk çekiliyordu. Ali Münif Bey Mecliste "bir harp kazançları vergisi" konularak Darüleytamlara kaynak bulunabileceğini ifade etmiştir.

²¹⁰ MMZC (1334), C. 1, D: 3, İ.ç. S. 4, İ: 26, s. 391.

²¹¹ MMZC (1333), C. 1, D: 3, İ.ç. S. 4, İ: 30, s. 481.

²¹² MMZC (1334), C. 1, D: 3, İ.ç. S. 4, İ: 26, s. 394.

²¹³ MMZC (1334), C. 1, D: 3, İ.ç. S. 4, İ: 26, ss. 393-398.

Savaş durumu İstanbul'da küçük bir gruba, kıt malların karaborsasını yaparak olağanüstü kârlar elde etme fırsatını vermişti.²¹⁴ Ali Münif Bey de karaborsadan elde edilen söz konusu servetlere “harp kazanç vergisi” koyup yüklü miktarda vergi alınarak Darüleytamlara kaynak yaratılmasını Meclisten talep etmiştir.²¹⁵

Bir harp kazançları vergisi derdesti müzakeredir. Bu harbi müthişten bilistifade akalli kalil eşhası madude milyonlar temin eylemişlerdir. Bunda ise milletin heyet-i umûmiyyesinin hissesi vardır. Bu gün millet, azim bir surette rahnedar oldu. Ahalinin yüzde 99'u harap ve perişan oldu. Bu kazananlar yüzde 1 değil, belki binde bir nisbetindedir. Bu servetlerin içinde, bu biçare, yetim etfalın hakları da vardır. Bu gibi büyük serveti olanlardan, Avrupa'da olduğu gibi, gayet mühim miktarda vergi alınarak eytamın esbabı maişeti masarifi terbiyesi tesviye olunmak iktiza eder.²¹⁶

Ali Münif Bey'in bu konuşmasını Ali Rıza Bey de destekleyerek “Bu servetlerin içinde eytamın hakları değil, mirasları bile var.”²¹⁷ demiştir.

Ülkenin içerisinde bulunduğu I. Dünya Savaşı gidişatının iyi olmaması, Meclis-i Ayanın hükümete karşı eleştirilerini iyice sertleştirmesi ve diğer ülke koşullarının da iyi gitmemesi nedeniyle Dâhiliye Nazırı Canbulat Bey istifa etmiş ve Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi, Posta ve Telgraf Nazırı Haşim ve Nafia Nazırı Ali Münif Beyler istifa etmek istemişlerdir. Ancak Talât Paşa'nın yurtdışında olması ve ülke koşullarının iyi olmadığı bir sırada bu istifaların daha kötü sonuçlar doğurabileceği göz önünde bulundurulmuş ve söz konusu istifalar gerçekleşmemiştir. Kısa süre sonra Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla Talât Paşa hükümeti istifasını Vahdettin'e sunmuştur.²¹⁸ Bu istifa, 1913 yılından beri iktidarda olan İT hükümetlerinin olduğu kadar, İttihatçıların da sonunu

²¹⁴ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 44.

²¹⁵ MMZC (1334), C. 1, D: 3, İç. S. 4, İ: 30, s. 486.

²¹⁶ MMZC (1334), C. 1, D: 3, İç. S. 4, İ: 30, s. 487.

²¹⁷ MMZC (1334), C. 1, D: 3, İç. S. 4, İ: 30, s. 487.

²¹⁸ Türkgeldi, a.g.e., ss. 149-150.

getirmiştir. Böylelikle Ali Münif Bey'in İttihatçıların son kabinesindeki Nafia Nazırlığı da sona ermiştir.

IV. BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE ALİ MÜNİF BEY

IV.1. Kilikyalılar Cemiyeti Kurucu Üyeliği

Mondros Mütarekesi ile girilen yeni dönemin daha başlarında 14 Kasım 1918'de İT son kongresini yaptı ve kendini feshettiğini ilan etti. Böylece on yıla yakın iktidar yaşamını noktalamış oluyordu.²¹⁹ Diğer taraftan Ali Münif Bey gibi İttihatçıların Kurtuluş Savaşının dayandığı insan ve örgüt malzemesini oluşturduğu ve İT'nin 1918'de kapatılmasına rağmen İttihatçı kadroların faaliyetlerini ve mücadelelerini bundan sonra da çeşitli biçimlerde sürdürdükleri izlenmektedir.²²⁰ Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından hızla oluşan müdafaa-ı hukuk örgütlenmelerindeki İttihatçı etkisi, Ali Münif Bey'in de kurucu üyeleri arasında bulunduğu Kilikyalılar Cemiyeti'nde de görülmektedir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra işgaller başladı. Adana ve çevresinde de Osmanlı birliklerinin burayı boşaltmaya başlamasından sonra büyük karışıklıkların çıkacağı, geçici bir hükümetin kurulacağı söyleniyordu. Bu durum karşısında Adana ileri gelenleri toplanarak bazı önlemler almaya çalıştı. Diğer taraftan işgaller başladı; 11 Aralık 1918 tarihinde çoğu Ermeniler'den oluşan 400 kişilik bir birlik Dört Yol'a girdi. Bunu 17 Aralık 1918'de Fransızların Mersin'i işgal etmesi izledi. 21 Aralık 1918 tarihinde de Adana işgale uğradı.²²¹

Adana ve çevresinin Fransızlar'a verileceğine ilişkin haberler üzerine Ali Münif Bey ve İstanbul'daki diğer Adana ileri gelenleri 21 Aralık 1918'de Kilikyalılar Cemiyeti'ni kurdular. Cemiyet'in kurucuları ve yönetim kurulu üyelerini şu kişiler oluşturuyordu: sabık

²¹⁹ Tunaya, a.g.e., s. 37

²²⁰ Zürcher, a.g.e., s. 56.

²²¹ İzzet Öztoprak, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII., Kasım 1991, S. 22, ss. 117-139.

Ayan Reisi Menemenlizade Rifat, sabık Hariciye Nazırı Menemenlizade Nabi, sabık Nafia Nazırı Ali Münif, sabık Ayıntap Mebusu Ali Hayati, sabık İçel Mebusu Hafız Mehmet Emin, sabık Maraş Mebusu Abdülkadir, Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi Reisi Evliyazade Hacı Evliya, Şura-yı Osmani Azası Tarsuslu Mısrızade Seyfeddin, Beyoğlu Daire-i Belediyesi Müdürü Ramazanoğlu Saffet Beyler.²²²

Kilikyalılar Cemiyeti kuruluş nedenini altı maddelik nizamnamesinin birinci maddesinde açıklamaktadır:

Kilikya namı kadimi altında bulunan Adana ve mülhakatı ile İçel ve Maraş sancaklarında ve buralara mücavir olan Ayıntap sancağı ile Antakya, İskenderun, Beylan ve Reyhaniye kazalarında nüfus-ı umumiyenin yüzde doksanını mütecaviz bir ekseriyet teşkil eden Türkleri temsil etmek ve mahallerin efkâr ve âmâli ekseriyete tevfikân kema-kan Devlet-i Osmaniye'ye merbutiyetlerini teyit için dahilen ve haricen lâzım gelen teşebbüsât ve neşriyat ve mesaide bulunmak üzere Dersaadet'te 'Kilikyalılar Cemiyeti' namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.²²³

Kilikyalılar Cemiyeti faaliyetlerini daha çok silahsız direniş biçiminde sürdürmüştür.²²⁴ Ali Münif Bey, Kilikyalılar Cemiyeti'nin çalışma şeklini şöyle ifade ediyor: "Bu cemiyet sayesinde, hükümet ile icap ederse Düvel-i müttefika makamlarıyla temasa geçerek, hukukumuzun siyanetine çalışacaktık."²²⁵ Ali Münif Bey'in anlatımından da anlaşılacağı üzere cemiyet diplomatik yollarla yörenin işgalden kurtarılması için mücadele etmiştir. Merkezi İstanbul'da olan Kilikyalılar Cemiyeti'nin yayın faaliyetlerinde, özellikle yörenin Türklüğü ve İslamlığı vurgulanmış; tarihi eserler, coğrafi yer adları, halkın nüfus oranı ve soy bakımından değerlendirilmeler yapılmış ve yörenin

²²² Öztoprak, a.g.m., ss. 117-139.

²²³ Öztoprak, a.g.m., ss. 117-139.

²²⁴ Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi*, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 131.

²²⁵ Toros, a.g.e., s. 95.

Türk yurdu olduğu açıklanmıştır.²²⁶ Ali Münif Bey İttihatçıların son kabinesinde görev aldığı için Cemiyet içerisinde faal olarak görev alamamıştır.²²⁷

Ali Münif Bey'in, yerel direniş örgütlerinin, Adana'daki Fransız işgaline karşı mücadelelerine önemli yardımları olmuştur. Bu doğrultudaki faaliyetlerini Kilikyalılar Cemiyet ile birlikte sürdürürken 28 Mayıs 1919 tarihinde İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir. Ancak Ali Münif Bey'in Malta'ya sürgün edilişi, onun Çukurova ile ilgili mücadelesine engel olamamıştır. 1 Ocak 1921'de Malta'da esir bulunan ve Çukurova ile ilgisi olan eski nazır ve mebusları bir araya toplayarak, Fransız başbakanı ve dışişleri bakanına gönderilmek üzere Fransızca bir muhtıra hazırlamıştır.²²⁸ Muhtırada, Fransız hükümetinin Kilikya bölgesinde sakat bir politika izlediğini, Kilikya bölgesinin tarihi, coğrafi ve etnografik bakımlardan Türk olduğunu, Fransız işgal kuvvetlerinin Kilikya'yı derhal tahliye etmesi gerektiğini, söz konusu tahliyede Sevr Antlaşması maddelerine uyulmasının doğru olmadığını ifade etmişlerdir.²²⁹

IV.2. İT Kabinelerinin Son Nafia Nazırı Ali Münif Bey'in Meclis-i Mebusanın 5. Şubesi Tarafından Sorgulanması

Ali Münif Bey, Nafia nazırı olarak Şubat 1918 tarihinde göreve başlamıştı. Göreve başladığında Osmanlı Devleti üç yıldır savaşın içinde bulunuyordu. Savaş dönemi kabinelerinden birinde yer aldığı için 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra başlayan İTC soruşturmalarında onun da adı kayıtlara geçmiştir.

²²⁶ Çelik, a.g.e., s. 129.

²²⁷ Toros, a.g.e., s. 97.

²²⁸ Toros, a.g.e., s. 105.

²²⁹ Toros, a.g.e., 43 nolu dipnot, s. 105.

Kendisinin ülkeyi savaşa götürenlerle olan bağları tek tek sorgulanmış, o da kendisini aklamaya çalışmıştır.²³⁰

Savaş yıllarındaki uygulamalarından dolayı İttihatçıların yargılanması meselesi, Talât Paşa hükümetinin istifa etmesinden hemen sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümeti döneminde gündeme geldi. Meclis-i Mebusanda bazı mebuslar tarafından, Ermenilere “tehcir esnasında şiddetli mezalim” yapıldığı, “sebepsiz yere savaşa girildiği” sık sık dile getirilmeye başlanmıştı. Meclis-i Mebusanın 19 Ekim 1918 tarihli oturumunda Ertuğrul Mebusu Şemsettin Bey konuşmasında: “...dört seneden beridir ki Memlekette binlerce masumlar, zulümler, kahırlar altında ezildi. Bütün bunlar yine bu Memleketin bazı efradın tarafından yapıldı. Onlar fiillerinin cezalarını, kanunun gösterdiği tarzda görmelidirler ki dahilin sulh ve sükunu kabil olsun.”²³¹ diyordu. Aynı şekilde Trabzon Mebusu Mehmet Emin Bey’in de bu doğrultuda konuşmalar yaptığı izlenmektedir.²³²

1 Kasım 1918 tarihinde Talât, Enver ve Cemal Paşalar olmak üzere önde gelen İttihatçıların yurt dışına firarları, İttihatçıların yargılanması ve cezalandırılması tartışmalarını iyice alevlendirdi. Divaniye Mebusu Fuat Bey ve arkadaşları 2 Kasım 1918 tarihli Meclis oturumunda “Sait Halim ve Talât Paşa kabinelerinin Divanı Aliye sevklerini” içeren bir önerge sunmak istemişlerse de Meclis gündemine aldırılmamışlardır.²³³ Her ne kadar Fuat Bey’in önergesi Mecliste gündeme alınmadıysa da bu önerge 3 Kasım günü bazı İstanbul gazetelerinde yer aldı. Böylelikle gerek İT’ye

²³⁰ Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel Yay., İstanbul, 1998, ss. 385-394.

²³¹ *MMZC*, (1334), C. 1, D: 3, İç. S. 5, İ: 4, s. 32.

²³² *MMZC*, (1334), C. 1, D: 3, İç. S. 5, İ: 4, s. 32.

²³³ *MMZC*, (1334), C. 1, D: 3, İç. S. 5, İ: 10, s. 91.

muhafif basında, gerek Mecliste İttihatçıların savaş suçlusunu olarak yargılanması ve cezalandırılması en önemli mesele haline geldi.²³⁴

Fuat Bey'in önergesi 4 Kasım 1918 tarihinde Meclis Genel Kurulunun gündemine geldi. On maddeden oluşan önergede, sebepsiz ve vakitsiz savaşa girildiği, savaş ilan edilmeden önce İtilaf hükümetleri tarafından faydalı tekliflerin reddedildiği, Almanya'dan hiçbir suretle taahhüt alınmaksızın savaşa girildiği, savaşın dirayetsiz kişilere bırakıldığı ve sırf kişisel nedenlerden dolayı milletin büyük zararlara uğratıldığı, Tehcir Kanunu gibi Kanun-i Esasi'ye aykırı kanun, emir ve nizamlar çıkararak memleketin büyük bir faciaya sürüklendiği, savaş yıllarında İtilaf hükümetleri tarafından sunulan barış tekliflerinin reddedildiği ve bunun sonucunda memleketin daha kötü bir duruma sürüklendiği, savaş şartlarından dolayı zor durumda kalan halka ihtiyaçlarını karşılaması için kolaylık sağlamak yerine karaborsacılığa göz yumulduğu ve bunun sonucunda birtakım kişilerin büyük servetler elde ettiği, basına siyasî ve askerî sansür uygulanarak özgürlüklerin ortadan kaldırıldığı belirtilmiş ve bu sebeplerden dolayı Sait Halim ve Talât Paşa kabinelerinin Divan-ı Ali'ye sevkleri istenmiştir.²³⁵

Önerge ile ilgili yapılan tartışmalar iki noktada toplanıyordu. Bunlardan biri usulü muhakeme, diğeri de kabine üyelerinin icraatlarından dolayı Divan-ı Ali'ye sevk edilmeleri durumunda haklarında ne gibi bir ceza tertip edileceğiydi. Çünkü hükümet üyelerinin yargılanmasıyla ilgili bir yasa yoktu ve acilen hükümet üyelerinin yargılanma yöntemini belirleyecek bir yasaya ihtiyaç vardı. Önerge, yapılan görüşmeler sonunda, hükümetin de destek vermesiyle kabul edildi. Sonuçta Fuat Bey'in verdiği önergenin Meclis-i Mebusanın iç tüzüğüne uygun olarak icra edilmesine karar verilmiştir.²³⁶

²³⁴ Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık; İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması*, Temel Yay., İstanbul, Şubat 2006, s. 225.

²³⁵ *MMZC*, (1334), C. 1, D: 3, İ.ç. S. 5, İ: 11, ss. 103-105.

²³⁶ *MMZC*, (1334), C. 1, D: 3, İ.ç. S. 5, İ: 11, ss. 103-105.

Meclis-i Mebusan iç tüzüğü gereğince, Divan-ı Ali'ye sevk edilecek kabine üyelerinin ilk soruşturmaları, daha önce tespit edilmiş şubelerden (komisyon) biri tarafından yapılacak ve bu şubenin raporu Meclis Genel Kurulunda görüşülüp kabul edilirse sanıklar yargılanmak üzere Divan-ı Ali'ye sevk edileceklerdi. Divaniye Mebusu Fuat Bey'e çektirilen kura sonucu soruşturma görevi Kütahya Mebusu Abdullah Azmi'nin başkanı olduğu Beşinci Şubeye isabet edecektir.²³⁷

IV.2.1. Meclis-i Mebusan Beşinci Şubenin Sorgusu

Araştırma ve soruşturma komisyonu gibi çalışacak Beşinci Şube, ilk toplantısını 6 Kasım 1918 Çarşamba günü yapmış ve 19 Aralıkta kadar toplam 16 toplantı gerçekleştirerek soruşturmayı bitirmiştir. Şube önerge sahibi Fuat Bey'den gerekli açıklayıcı bilgileri aldıktan sonra, eski kabine üyelerinin birer birer şubeye davet edilerek ifadelerinin alınmasını kararlaştırmıştır.

Başta Sait Halim Paşa olmak üzere Çürüksulu Mahmud Paşa, İbrahim Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ahmet Nesimi Bey, Abbas Halim Paşa, Halil Bey, Cavit Bey, Ali Münif Bey, Mustafa Şeref Bey, İsmail Canbolat Bey, Hüseyin Haşim Bey, Kemal Bey, Hayri Efendi ve Musa Kazım Efendi sorgulanmışlardır. Sorgulanan kişilerden kimisi sözlü, kimisi de yazılı olarak görüş bildirmiştir.²³⁸

IV.2.2. Ali Münif Bey'in Beşinci Şube Tarafından Sorgulanması

Ali Münif Bey, savaş kabinesi olan Talât Paşa kabinesinin Nafia nazırı olarak Beşinci Şube tarafından 26 Kasım 1918 (Rumi 26 Teşrinisani 1334) tarihinde çağrılmıştır.

²³⁷ MMZC, (1334), C. 1, D: 3, İç. S. 5, İ: 11, ss. 103-106.

²³⁸ Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında Beşinci Şubece İcra Kılınan Tahkikat (1334), C. 1, D: 3, İç. S. 5, s. 76.

Şube diğer savaş kabineleri üyelerine sorduğu on soruyu Ali Münif Bey'e de yöneltmiştir.²³⁹

Beşinci Şubenin soruşturma kapsamında Ali Münif Bey'e yönlettiği sorular ve Ali Münif Bey'in bu sorulara verdiği yanıtlar şöyledir:

Komisyunun “Kabinelerin sebepsiz ve vakitsiz harbe girmeleri” ile ilgili ilk sorusu üzerine Ali Münif Bey, kendisinin Nafia Nazırı olduğu dönemde savaşın üç yıldır devam etmekte olduğunu; savaşa Talât Paşa kabinesinin değil ondan önceki Said Halim Paşa kabinesinin karar verdiğini, dolayısıyla bu sorunun kendisiyle ilgili olmadığını ifade etmiş ve aynı zamanda, “İlan-ı harbin esbab ve avamil-i hakikiyyesi ile suret-i cereyan ve vukuu hakkında Meclis-i Umumiye hilafı vaki beyanatta bulunmaları” şeklindeki ikinci soru ile “seferberlikten sonra ve ilan-ı harbden evvel İtilaf Hükümetleri tarafından vukubulan... teklifleri ret eylemesi ve Almanya'dan bir güne taahhüd ve zaman almaksızın harbe sürüklenmesi” şeklindeki üçüncü soruların da kendisiyle ilgili olmadığını belirtmiştir. Savaşın “dirayetsiz kişilere bırakıldığı” ile ilgili olan dördüncü sorunun da direkt olarak kendisiyle değil Harbiye Nezaretiyle ilgili olduğunu söylemiştir. Tehcir

²³⁹ Divaniye Mebusu Fuad Bey'in on maddelik takriri şöyledir: “Said Halim ve Talat Paşa Kabinelerinin zirde muharrer esbabdan dolayı Divan-ı Aliye sevkini teklif ederim: 1. Sebepsiz ve vakitsiz harbe girmeleri; 2. İlan-ı harbin esbab ve avamil-i hakikiyyesi ile suret-i cereyan ve vukuu hakkında Meclis-i Umumiye hilafı vaki beyanatta bulunmaları; 3. Seferberlikten sonra ve ilan-ı harbden evvel İtilaf Hükümetleri tarafından vukubulan şerefli ve faideli teklifleri ret eylemesi ve Almanya'dan bir güne taahhüd ve zaman almaksızın ve faide-i gaiye temin etmeksizin harbe sürüklenmesi; 4. Harbi dirayetsiz ve istikametsiz ellere tevdi edilerek her cephede funun-u harbiyenin kabul edemeyeceği mecnunane hareketlerin cereyanına ve sırf menafi-i şahsiye uğruna kuvve-i hayatiye-i Milletin gasb ve israfına müzaheret eylemesi; 5. Kavaid-i hukukiye ve insaniyyeye ve hasseten Kanun-u Esasimizin ruh ve sarahatine külliyyen münafi, muvakkat kanunlar ve emir ve nizamlar ısdar ederek Memleketi bir sahne-i fecavie kalbeylemesi; 6. Vakayi-i harbiyeden, sevkulceyşe taallük etmeyen ve binaenaleyh ketmi lazım gelmeyenleri, mücerred muhafaza-i mevki daiyesiyle ketm eylemesi ve her gün birer menfi sebeple düşmana çiğnettiği Vatan-ı Muazzez aksamının avakib-i elimesinden Milleti vakit ve zamanı ile haberdar etmemesi; 7. Harp seneleri zarfında İtilaf Hükümetleri tarafından mükerreren vukubulan ve bilhassa Rusya'nın inhilalinden sonra edilen sulh tekliflerini ret eylemesi ve bin-netice bu günkü akibet-i meşumeyi davet eylemesi; 8. Harbin ihdas eylediği müşkülât karşısında halkın ihtiyacını tehvin edecek tedabire tevessül edecek yerde, birtakım eşhas-ı maddiye ve hükmiyenin ihraz-ı servet eylemesini teminen ihtikar ve suiistimal yollarına saparak memleketin iktisadiyatını batırması; 9. Hiçbir lüzum ve kanuna müstenid olmayarak siyasi ve askeri sansürler ihdası ile Hürriyet-i matbuat ve muhaberatı ihlal eylemesi ve Avrupa evrak-ı havadisini Memlekete idhal etmemesi; 10. Dahil-i memlekette bir hercümerci idare vücuda getirerek ve hürriyet can ve mal, ırza musallat birtakım çetelere müzaheret ederek ika eyledikleri fecayi-e iştirak eylemesi., *Beşinci Şube Tahkikatı*, ss. 75-76.

Kanunu'nun çıkarılması ve uygulanması ile ilgili beşinci soru üzerine Ali Münif Bey, söz konusu kanunun kendisinin kabinede bulunduğu esnada yapılmadığını, bunun Said Halim Paşa kabinesi dönemine yapıldığını ve o dönemde Dâhiliye Müsteşarlığı görevinde olduğunu ifade etmiştir. Askerî birliklerin sevki ile ilgili olan altıncı soru üzerine Ali Münif Bey, askerî birliklerin sevkinin Harbiye Nezareti ile ilgili olduğunu, bu konuda Harbiye Nezaretini kendilerini ara ara bilgilendirdiğini, bunun dışında askerî birliklerin sevki konusunda diğer kabine üyelerinden farklı bir bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir.

Beşinci Şube azalarından Tekfurdağı Mebusu Harun Hilmi Efendi'nin, Ali Münif Bey'e, kabinede bulunmasından dolayı, cephelerdeki durumla ilgili Harbiye Nezaretinden bilgi alıp almadığını sorması üzerine Ali Münif Bey, Filistin cephesinin düşmesinden bir hafta önce Enver Paşa'dan bilgi istendiğini ve Paşa'nın, Filistin cephesinde Osmanlı birliklerinin çok güçlü ve yeterli olduğunu söylediğini ancak bir hafta sonra Filistin cephesinin düşmesi üzerine Enver Paşa'ya çok sert tepki gösterdiğini ve istifa etmeye karar verdiğini, ancak Sadrazam Talât Paşa'nın yurtdışında olması nedeniyle Sadrazam'ı beklediğini ifade etmiştir. Savaş devam ederken yapılan barış tekliflerinin reddedilmesiyle ilgili yedinci soruya Ali Münif Bey, savaş döneminde İtilaf Devletleri tarafından barış teklif edildiğini bilmediğini, Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra da herhangi resmî bir barış teklifinin olmadığı yanıtını vermiştir. Esnaf cemiyetlerinin kurulması ve karaborsacılık ile ilgili olan sekizinci soruya Ali Münif Bey, İstanbul'un iaşesinin Talât Paşa kabinesi zamanında, Talât Paşa'nın başkanlığı altında bir komisyon tarafından idare edildiği, daha sonra iaşe idaresi ve temininin Meclis-i Mebusanda çıkarılan bir kararnameyle Harbiye Nezaretine devredildiği ve Talât Paşa kabinesinin karaborsacılığa meydan vermemek için birçok önlemler aldığı yanıtını vermiştir.²⁴⁰

²⁴⁰ *Beşinci Şube Tahkikatı*, ss. 216-212.

Soruşturma komisyonu üyelerinden Divaniye Mebusu Halid Bey'in, Ali Münif Bey'e yönelttiği sorulardan bir tanesi, İstanbul ve ülke genelindeki kömür sorunu ve bu konudaki suiistimallerle ilgilidir. Kısmen Nafia Nezareti ile ilgili olduğu için Ali Münif Bey bu konuda uzun bir açıklama yaparak kömür madenlerinde daha önce 90.000 ton kömür çıkartılırken bu miktarın I. Dünya Savaşı sırasında nasıl 15.000 tona düştüğünü nedenleriyle açıklamıştır. Ereğli ve Zonguldak kömür ocaklarını incelemek üzere Nafia ve Ticaret Nezaretleri tarafından bölgeye gönderilen komisyonun verdiği rapora dayanarak durumu açıklayan Ali Münif Bey'e göre; kömür ocaklarında çalışan, askerlikten muaf tutulmuş amelenin I. Dünya Savaşından önce çalıştıkları usulden farklı olarak çalıştırıldıkları, -yani her ay ameleden bir kısmına izin verilerek köylerine gidip bir ay dinlendikten sonra tekrar gelip çalışmalarını gerekirken bu uygulamanın kaldırılması- bu amelelere her tarafta verilen ücretten daha düşük ücret verilmesi, ücretlerin az olmasına rağmen 6 aydan beri dağıtılmadığı ve doğru düzgün ekmek verilmediği gibi birçok nedenlerden dolayı ameleler işi bırakıp kaçmış ve iş gücü azaldığından çıkartılan kömür miktarı da düşmüştür. Dolayısıyla kömür üretimi tüketimi karşılayamayınca fiyatlar yükselmiş ve ülke genelinde krize neden olmuştur.

Basına uygulanan siyasî ve askerî sansürle ilgili olan dokuzuncu soruya Ali Münif Bey, sansürün Talât Paşa kabinesinden çok önce başlatıldığı, savaş durumlarında sansürün normal bir uygulama olduğu, Talât Paşa kabinesinin son zamanlarında siyasi sansürün kaldırıldığı ve sadece askerî sansürün devam ettiği yanıtını vermiştir. Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili olan onuncu ve son soruya Ali Münif Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Müslüman ülkelerde propaganda yapmak üzere kurulduğu ve Harbiye Nezaretine bağlı bir

cemiyet olduğu yanıtını vermiştir. Ama Teşkilat-ı Mahsusa'nın gayrimeşru işler yapıp yapmadığından haberinin olmadığını ifade etmiştir.²⁴¹

Ali Münif Bey'in sorgusundan da anlaşılacağı üzere Beşinci Şube tarafından sorulan on sorudan sadece ikisi Ali Münif Bey'i kısmen ilgilendirmektedir; geriye kalan sekiz soruyla herhangi bir ilgisinin olmadığı görülmektedir. Beşinci Şubenin, İttihatçı kabine üyelerine yöneltilmiş olduğu sorular, basit bir soruşturmanın sınırlarını aşmış ve tarihi bir yargılama boyutunu kazanmıştır.²⁴² Dolayısıyla bu tip soruşturmalar İTC'nin iktidardan tasfiye sürecinin bir parçasını oluşturmaktaydı. Bu nedenle on yıllık Meşrutiyet Döneminin muhasebesi yapılmaya çalışılıyordu. Nitekim bu soruşturmaların ardından İttihatçıların tutuklanması süreci başlayacaktır.

Beşinci Şube savaş kabineleri üyelerinin sorgulamalarını 19 Aralık 1918 günü tamamladı. Bundan sonraki süreçte Şube raporunu hazırlayıp Meclis Genel Kuruluna sunacaktı. Parlatonun 21 Aralık 1918'de feshiyle Meclis-i Mebusan üyelerinin bu ifadelerine karşı tavrı saptanamamıştır. 12 Ocak 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan, bu konuyu tekrar ele almış ve 12 Şubat 1920'de harp kabinelerinin yeniden Divan-ı Ali'ye gönderilmesi için yeniden kura çekmiş ve bu kez de evrakların İkinci Şubeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴³

IV.3. İttihatçıların Tutuklanmaları Konusunda Ortaya Çıkan Baskılar

Talât Paşa hükümetinin istifa etmesinden hemen sonra Meclis-i Mebusanda savaş kabineleri üyelerinin Divan-ı Ali'ye gönderilmesi hakkındaki girişimler sonuçsuz kalmıştır. 21 Aralık 1918'de Meclis feshedilince, savaş kabineleri üyelerini soruşturan

²⁴¹ *Beşinci Şube Tahkikatı*, ss. 216-212.

²⁴² Tunaya, a.g.e., C. 3., s. 30.

²⁴³ *TPT, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. I, Haz. TPT Araştırma Grubu; İhsan Güneş, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1997, s. 571.

Beşinci Şubenin raporu sonuçsuz kalmıştır. Ancak “hey’eti katilenin müntehabı olan Meclis-i meb’usanı nasıl tutuyorsunuz?”²⁴⁴ şeklindeki işgal kuvvetlerinin padişah ve hükümete baskılarından dolayı İttihatçılarla dolu Meclis-i Mebusanın 21 Aralık günü feshi, gerek hükümet tarafından gerekse işgal kuvvetleri tarafından İstanbul’da birçok tutuklamaların başlatılacağına işaretliydi. İttihatçıların tutuklanmasını sadece işgal güçleri değil Saray ile Hürriyet ve İtilaf çevreleri de istiyordu.

İttihatçıların bir an önce tutuklanmalarını isteyen HİF’nin bazı üyeleri, padişaha bir “ariza” sunmuşlardır. 24 Ocak günü *Alemdar*’da yayımlanan ve “rical-i siyasiyeden” on kişinin imzasıyla padişaha sunulduğu bildirilen ariza: “Bu denli zaman geçmesine rağmen” bunca masum insan öldürmüş olanların henüz yargılanmadığına, İTC’nin henüz feshedilmediğine, Halil, Cavit, Cahit, Kemal, Canbolat, Mithat Şükrü, Ahmet Şükrü, Sait Halim, Hayri, Musa Kazım, Rahmi, Ahmet Nesimi, Ali Münif ve daha birçoklarının sanki İttihatçı liderler gibi kaçmaları isteniyormuşçasına halen tutuklanmadıklarına işaret etmiştir.²⁴⁵

IV.3.1. Divan-ı Harbi Örfi’lerin Kurulması

Divan-ı Harbi Örfi yargılamalarının gündeme gelmesinin nedeni Ermeni tehciridir. Mütarekenin hemen akabinde Ermeni tehciri bazı çevrelerce iç siyasetin en önemli meselesi haline getirildi.²⁴⁶ Diğer taraftan Paris Barış görüşmelerinde Türklerin “insanlık suçundan” hangi hukuki çerçeve ve organda yargılanacakları meselesi

²⁴⁴ Türkgeldi, a.g.e., s. 169.

²⁴⁵ *Alemdar* 24/1/1335, 41-1351 den aktaran Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Kültür Yay., İstanbul, Nisan 2004, s. 155.

²⁴⁶ Kocaoğlu, a.g.e., s. 195.

tartışılırken, bu görüşmelerden olumlu sonuçlar elde etmek isteyen İstanbul hükümetleri Divan-ı Harbi Örfi'leri kurarak yargılamaları başlatmıştır.²⁴⁷

Doğrudan “Ermeni kırım” suçlarını soruşturmak amacıyla Divan-ı Harbi Örfi'lerin kurulması 14 Aralık 1918 tarihindedir. Hükümet bu konuyla ilgili önce bir padişah iradesi yayımlamıştır. Söz konusu iradede, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının korunması için “vukuât-ı ma'lûme fâilleri hakkında sür'atle muamele icrası düvel-i ecnebiye tarafından ihsas edilmekte olduğundan ve kavanin-i hâzıra îcabınca işin mahakim-i adliyede rü'yeti uzun zamana mütevakıf ” olacağından İtilaf devletlerinin vereceği karardan önce gerekli teşebbüsün yapılması gerektiği ve bunun için de geniş yetkilerle donatılmış bir Divan-ı Harbi Örfi'nin kurulmasının zorunlu olduğu belirtiliyordu.²⁴⁸

Hükümet, padişah iradesi doğrultusunda, 14 Aralıkta tehcir suçlularını yargılamak üzere, yurdun çeşitli yerlerinde Divan-ı Harbi Örfi'lerin kurulmasını karara bağlamıştır.²⁴⁹ Daha sonra 22 Aralık 1918 günü Dâhiliye Nazırı Divan-ı Harbi Örfi'lerde savaş kabinelerinin yargılanacağını açıklamıştır.

Eski kabine üyelerinin yargılanabilmeleri için yeni bir padişah iradesine ihtiyaç duyulduğuna inanan Tefvîk Paşa hükümeti, 28 Şubat 1919'da geniş yetkilerle donatılmış Divan-ı Harbi Örfi kurmak için padişaha başvurmuştur. Padişah bu isteği anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle 1 Mart 1919 tarihinde geri çevirmiştir. Ancak 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa hükümetinin kurulmasıyla birlikte söz konusu irade 8 Martta Padişah'a onaylatılmıştır. Böylece “Ermeni kırımını” soruşturmak üzere özel bir Divan-ı Harbi Örfi kurmanın yolu da açılmış oldu.²⁵⁰

²⁴⁷ Taner Akçam, “İstanbul Yargılamaları”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 23, S. 137, Mayıs 1995, ss. 303/47-307/51.

²⁴⁸ Türkgeldi, a.g.e., s. 173.

²⁴⁹ Akçam, a.g.m., ss. 303/47-307/51.

²⁵⁰ Akçam, a.g.m., ss. 303/47-307/51.

Damat Ferit Paşa hükümeti, padişah tarafından onaylanan iradeyle daha önce kurulmuş Mahmut Hayret Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harbi Örfi'yi lağvederek geniş yetkilere sahip yeni bir Divan-ı Harbi Örfi teşkil etmiştir.²⁵¹

IV.3.2. İngiliz ve Fransız Listelerinde Ali Münif Bey

1919 Şubatında İstanbul'daki İngiliz askerî temsilcisi, Ermeni Patrikhanesi'nin de yardımıyla oluşturduğu listedeki savaş ve tehcir suçlularının İngilizlere teslimini hükümetten resmen talep etmiştir. Bu tarihten sonra İtilaf Devletleri sürekli savaş ve tehcir suçlamalarıyla ilgili listeler hazırlayıp bu kişileri hükümetten talep etmeye başlamıştır. Bu anlamda Ali Münif Bey'in ismi İngilizler tarafından İstanbul hükümetine Şubat 1919 ve tekrar Mart 1919'da tutuklanması önerisiyle verilmiştir. İsmi ayrıca Fransızların 12 Şubat 1919 tarihinde hazırladıkları listede de bulunmaktadır.²⁵² Ali Münif Bey'in ismi, Ermeni Patrikhanesi'nin İngiliz Yüksek Komiserliği için hazırladığı "İlk Yüz Türk Suçlusu" listesinde de yer almaktadır.²⁵³ Patrikhanenin Eylül 1920 tarihli ayrıntılı listesinde Ali Münif Bey'in adı şu notla yer almaktadır: "Lübnan Valisi olarak Marunîlere en acımasız mezalimi yapmıştır."²⁵⁴ Ali Münif Bey, İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından, Londra'ya "eskiden Dâhiliye Nezareti Müsteşarı, Lübnan Valisi, Nafia Nazırıydı" şeklinde tanıtılmıştır.²⁵⁵ Yine İngiliz askerî yetkililerinin, Malta sürgünlerini suç türlerine göre

²⁵¹ Nejdet Bilge, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in Yargılanması*, KÖKSAV Yay., Ankara, 1999, s. 127.

²⁵² Varteks Yaghiyan, *Malta Belgeleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk Savaş Suçluları Dosyası*, Çev. Julide Değirmenciler, Belge Yay., Ağustos 2007, s. 169.

²⁵³ Yaghiyan, a.g.e., s. 170.

²⁵⁴ Yaghiyan, a.g.e., s. 170.

²⁵⁵ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yay., I. baskı, Nisan 1976, s. 76.

üçe ayırdığı ayrıntılı listede Ali Münif Bey'in yer aldığı suç sınıfı: “Zulüm yapılmasına göz yummuş olmakla suçlanan eski iktidar üyeleri” dir.²⁵⁶

IV.3.3. Ali Münif Bey'in Tutuklanması

Divan-ı Harbi Örfi'lerin kurulmasının tamamlanmasıyla birlikte hükümet, 10 Mart 1919'da Ali Münif Bey'in de içerisinde bulunduğu eski İttihatçı savaş kabineleri üyelerinden, bazı yüksek rütbeli askerlerden, İttihatçı mebuslardan, İTC azalarından altmış altı kişi hakkında tutuklama kararı çıkarmıştır.²⁵⁷ Hükümet, tutuklamalarla ilgili yaptığı açıklamada, tutuklananların savaş kabinelerinde görev yapmış oldukları, savaş sırasında “tehcir ve taktik işlerine” bulaşarak suç işledikleri iddialarına yer vermiştir.²⁵⁸

Hükümet savaş suçlularını, kalburüstü İttihatçıları tutuklamaya başlayınca Ali Münif Bey de tutuklanma riskini göz önünde bulundurarak elindeki önemli siyasi ve gizli evrakları imha etmiştir. Ancak Şişlideki evine baskın düzenlendiğinde Dahiliye müsteşarlığından Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına giderken Adana'da Dahiliye Nazırına gönderdiği telgrafların müsveddeleri ele geçmiştir. Bu belgeler Ali Münif Bey'in aleyhinde suç delili olarak kullanılmış ve 10 Mart 1919'da Türk yetkilileri tarafından tutuklanarak Harbiye Nezaretine ait dönemin ünlü hapisanesi Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmiştir. Daha sonra İngiliz askerî yetkililerine teslim edilmiştir.²⁵⁹

²⁵⁶ Şimşir, a.g.e., s. 250.

²⁵⁷ Türkgeldi, s. 199.

²⁵⁸ Kocaoğlu, a.g.e., s. 220.

²⁵⁹ Toros, a.g.e., s. 96.

Ali Münif Bey'in aleyhinde suç delili olarak kullanılan telgraf müsveddeleri, Adana'daki Ermenilerin de tehcir kapsamına alınmasıyla ilgilidir. Ali Münif Bey Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına giderken İsmail Safa, Muhtar Fikri ve Kibarzâde adlı kişilerle görüşmüş, bu kişiler Ali Münif Bey'e Çukurova'da yeni bir Ermeni meselesinin doğmak üzere olduğunu, Ermenilerin haddi aşan hareketlerde bulunduğunu ifade etmişler ve tehcire tabi tutulması gereken Ermenilerin bir listesini de sunmuşlardır. Çukurova'da her an bir Ermeni isyanının başlayabileceğini düşünen Ali Münif Bey, Dahiliye Nazırı Talât Paşa'ya çektiği telgrafta "Adana'nın da bir an evvel tehcir mıntikasına alınmasını, alınmadığı takdirde Cebel-i Lübnan'a adım atmayacağını yazmıştır."²⁶⁰

IV.3.4. Divan- Harbi Örfi Yargılaması

4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa hükümetinin kurulmasıyla birlikte 8 Mart 1919 tarihli padişah iradesiyle, geniş yetkilerle donatılmış Divan- Harbi Örfi Mustafa Nazım Paşa başkanlığında kuruldu. 8 Mart tarihli Divan-ı Harbi Örfi hakkındaki kararnamenin birinci maddesine göre "idare-i kararnamesiyle belirlenmiş olan suçları" yargılamakla görevliydi ve kararları ret ve temyiz edilemeyecekti. Bu Mahkemede İttihatçılar, üç gruba ayrılarak yargılanmışlardır: Eski sadrazamlar ve nâzırlar, mebuslar ve İTC kâtibi umumileri.²⁶¹

Divan-ı Harbi Örfi 27 Nisan 1919 tarihinden itibaren yargılamalara başlamıştır. İlk olarak İTC yöneticileri ve Teşkilat-ı Mahsusa yöneticileri hakkında açılan dava görülmüştür. 7 oturumda gerçekleştirilen dava, İttihatçılar hakkında açılan ana davayı teşkil ediyordu. Ali Münif Bey, savaş kabinesi üyeleri hakkında

²⁶⁰ Toros, a.g.e., s. 79.

²⁶¹ Tunaya, a.g.e. C. 3, s. 672.

açılmış olan ana davanın devamı niteliğindeki davada yargılanmıştır. Toplam 8 oturumda tamamlanan dava, ek bir iddianame hazırlanarak, ana davada yargılanan savaş kabinesi üyelerine yenilerinin de eklenmesiyle görülmüştür.²⁶²

28 Nisan 1919’da Ali Münif Bey ile birlikte eski Maarif Nazırı Şükrü Bey, eski Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, yine eski Hariciye Nazırlarından Halil Bey, eski Adliye Nazırı İbrahim Bey ve İT merkezi üyelerinden Ziya Gökalp, İTC Umumî Kâtibi Mithat Şükrü Bey teker teker Nazım Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harbi Örfî Mahkemesinin önüne getirilmişlerdir.²⁶³ Adı geçen sanıklar hakkında bir de iddianame hazırlanmıştır. Divan-ı Harbi Örfî savcısının Ali Münif Bey hakkında hazırladığı iddianame şöyledir:

...mâznûn-ı aleyh (sanık) Ali Münif Bey’in berâ-yı seyâhat (seyahat için) Adana’dan geçerken vilâyet-i mezkurece (zikredilmiş olan vilayetçe) tehçirden istisna edilen Ermenilerin de tehçir edilmeleri hakkında bilâ-vazife (vazifesi olmaksızın) ve sırf cem’iyetçilik gayretiyle Dâhiliye Nezâret’inden keşide edilüp (çekilip) evrak-ı zâtiyesi (kişisel evraklar) meyanında (arasında) bulunan telgrafta nazar-ı dikkate alınmak üzere ayn-ı mevâdd-ı kanuniye (kanun maddeleri) ile lüzûm-u muhakemesine.²⁶⁴

İddianameden de anlaşıldığı üzere, Ali Münif Bey “Ermeni kırımını” suçu ile itham edilmektedir. Divan-ı Harbi Örfî Başkanı Nazım Paşa, Ali Münif Bey’e birçok soru yönelmiştir. Mahkemenin Ali Münif Bey’e yönlettiği sorular ve Ali Münif Bey’in bu sorulara verdiği yanıtlar şöyledir:

I. Dünya Savaşının ilanında ilişkisinin olup olmadığı, o zaman nerde olduğu, neden bir savaş kabinesinde görev aldığı sorulması üzerine Ali Münif Bey, savaş ilan edildiğinde Dâhiliye Müsteşarı olduğunu, siyasî bir makamda değil idarî bir makamda yer

²⁶² Akçam, a.g.m., ss. 303/47-307/51.

²⁶³ Şimşir, a.g.e., s. 94.

²⁶⁴ Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam, *Tehçir ve Taktik Divan-ı Harb-i Örfî Zabıtları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2008, s. 483.

aldığını ve savaş ilanında böyle bir vazifede bulunanın sorumluluğunun olamayacağını, Nafia Nazırı olduğunda, Osmanlı Devleti'nin üç yıldır savaşın içinde yer aldığını ve savaşa çoktan karar verildiğini, Talât Paşa hükümetinin savaşa karar veren hükümet değil, verilen eski kararı devam ettiren bir hükümet olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme, Ali Münif Bey'in Adana'dan Talât Paşa'ya gönderdiği telgraf suretine dayanarak Ermeni tehcirine neden bulaştığını, “siyasî ve idarî sıfatı” olmadığı halde neden bu telgrafi çektiğini sorması üzerine Ali Münif Bey, 1909'da yaşanan Adana olaylarında binlerce insanın öldüğünü, Ermeni komitecilerin faaliyetlerinin 1909 olaylarında olduğu gibi bir isyanın çıkması yönünde olduğunu ve bunun önlenmesi için Dâhiliye Nazırına telgraf çektiğini ifade etmiştir.²⁶⁵

Mahkeme, yargıladığı diğer eski iktidar üyeleri gibi Ali Münif Bey'i de “tehcir ve taktil” iddialarını aşan bir görüş içinde yargılamıştır. Divan-ı Harbi Örfinin tutanaklarının genelinde İttihatçıların muhalifleri tarafından yargılandıkları izlenimi vardır. Divan-ı Harbi Örfi Başkanı Mustafa Nazım Paşa HİF'nin temsilcisi gibi davranmış, sanıklara suçun işlenip işlenmediğine dair sorular yöneltme gereği duymamıştır. İddianamede geçen suçları peşin hükümlerle işlenmiş sayarak, direkt nasıl işlendiğini sormuştur. Divan-ı Harbi Örfi adeta siyasal bir mahkeme gibi davranmış ve yürüttüğü davalar bir çeşit intikamlaşma olmuştur.²⁶⁶

28 Nisan 1919'da İTC reis ve azalarını yargılamaya başlayan bu mahkeme Eylül 1919'a kadar devam etmiştir.²⁶⁷ Bu arada yargılama süreci bitmeden 28 Mayıs 1919'da Ali Münif Bey'in de içerisinde bulunduğu toplam 78 kişi İngilizler

²⁶⁵ Toros, a.g.e., s. 99.

²⁶⁶ Tunaya, a.g.e. C. 3, s. 674.

²⁶⁷ Kocaoğlu, a.g.e., s. 232.

tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir.²⁶⁸ Bunun üzerine Divan-ı Harbi Örfi Ali Münif Bey'i gıyaben yargılamıştır.

IV.4. 2762 Sürgün Numaralı Malta Sürgünü Ali Münif Bey

Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan Ali Münif Bey'in de içerisinde bulunduğu önde gelen İttihatçıların Divan-ı Harbi Örfi'deki yargılamaları devam ederken 15 Mayıs 1915'te Yunan orduları İzmir'i işgal etmiştir. İzmir'in işgali ulusal hareketlerin ortaya çıkmasına ve büyük halk kitlelerinin tepkisine yol açmıştır. Damat Ferit kabinesi, halkı yatıştırmak için Bekirağa Bölüğü'ndeki kırk bir tutukluyu serbest bırakmıştır.

Kırk bir tutuklunun serbest bırakılması İstanbul'da bulunan İngiliz askerî yetkililerini endişelendirmiştir. Bunun üzerine İngiliz Yüksek Komiseri Yardımcısı Amiral Webb, General Milne'ye, çeşitli nedenlerle tutuklanmış kişilerin böyle bir ortamda Bekirağa Bölüğü'nde kalmalarının doğru olmadığını, yargılanmalarının gerçekleşmesinin zor olacağını ve bu nedenle tutukluların Malta Adası'na sürmek üzere cezaevinden teslim alınmasını talep etmiştir.²⁶⁹

Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluların apar topar Malta'ya sürgün edilmesi hakkındaki diğer bir görüş ise İzmir'in işgali üzerine yapılan mitingde halkın Bekirağa Bölüğü'ne hücum edip, oradaki tutukluları hapisten çıkarıp serbest bırakacağı söylentisinin hükümeti telaşlandırmasıdır. Bu söylentiden faydalanmak isteyen Damat Ferit Paşa, İngiliz yetkililerine başvurarak, Bekirağa Bölüğü'ndeki tutuklular konusunda önlem alınmasını rica etmiştir. İngilizler de hemen bu ricayı yerine getirmişlerdir.²⁷⁰

²⁶⁸ Şimşir, a.g.e., s. 114.

²⁶⁹ Şimşir, a.g.e., s. 108.

²⁷⁰ Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, Örgün Yay. İstanbul, 2004, s. 355.

Ali Münif Bey'in de içerisinde bulunduğu ilk Malta adayları listesi elli dokuz kişiliktir. Amiral Webb, 19 Mayıs 1919'da söz konusu listeyi General Milne'ye bildirirken elli dokuz kişinin içinden bir seçme daha yapar. On dokuz kişinin adlarının karşısına birer yıldız işareti koyar ve yıldızlara dikkat diye not düşer. Bu on dokuz kişinin içerisinde Ali Münif Bey de vardır ve listede ismi şu notla yer alır: “Eski Nafia Nazırı (Spekülasyon, siyasi neden)”²⁷¹

28 Mayıs 1919 Çarşamba günü Bekirağa'da tutuklu bulunan Ali Münif Bey ile birlikte önde gelen İTC mensubu eski nazır, mebus ve on iki yüksek rütbeli subay toplam elli beş kişi, İngiliz askerî yetkililer tarafından Seyid Paşa'dan ve Askeri Tevkifhane Müdürü Kaymakam Ali Bey'den teslim alınmış ve daha önce İngilizler tarafından tutuklanan Kars şurasından on bir kişi de alınarak toplam yetmiş sekiz kişi İngiliz donanmasına ait Prencess Ena gemisiyle birlikte Malta'ya doğru yol almışlardır.²⁷²

Amiral Calthrope sürgünleri üç grupta toplamıştır. Buna göre, Ali Münif Bey'in de içerisinde bulunduğu İT eski iktidar mensupları olan on iki kişi²⁷³ “birinci sınıf suçlu” sayılmıştır. Bu on iki kişinin suçları sıralanmış ve 2762 sürgün numaralı Ali Münif Bey'in ismi listede şu notla yer almıştır: “Eski Nafia Nazırı. Sürülme Nedeni: Spekülasyon, Ermenilere zorbalık.” İngilizler tarafından “birinci sınıf” suçlu sayılan bu on iki kişi 29 Mayıs günü Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda indirilmiş ve orada hapsedilmişlerdir.²⁷⁴ Dört ay kadar Limni'deki kampta kaldıktan sonra yine

²⁷¹ Şimşir, a.g.e., ss. 109-109

²⁷² Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yay., İstanbul, 1994, s. 169.

²⁷³ Bu kişilerin isimleri şöyledir: Prens Abbas Halim Paşa, Prens Sait Halim Paşa, Mithat Şükrü Bey (Bleda), Hacı Adil Bey, Mahmut Kamil Paşa, Ziya Gökalp, Halil Bey (Menteşe), Kemal Bey (Kara Kemal), Ali Münif Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Tosun Bey; Şimşir, a.g.e., ss. 121-122.

²⁷⁴ Şimşir, a.g.e., ss. 121-122.

Princess Ena vapuru ile 18 Eylül 1919'da buradan alınıp 22 Eylül 1919 günü Malta Adası'na götürülerek, Polverista hapisanesine konmuşlardır.²⁷⁵

Malta sürgünleri için yolculuk son derece zor şartlar altında geçmiştir. Pis bir vapurda; yiyecek, su, sabun olmadan, kendi imkânlarıyla ancak ölmeyecek kadar karınlarını doyurarak, pek çoğu tahta üzerinde geceleyerek günlerce süren bir yolculuk yapmışlardır.

Sürgünler, Malta'da etrafı çok sıkı tel örgülerle çevrili olan Polverista hapisanesinde tam bir esaret hayatı yaşamışlardır.²⁷⁶ Ali Münif Bey Malta'daki günlük yaşamlarını şu cümlelerle ifade eder:

Malta'da İngilizler bize bir nefret tayiniyle cüz'i bir para verirlerdi. Herkesin memleketinden gelen bir miktar parası vardı. Bu para kamp kumandanlığında dururdu... Kendi yemeklerimizi kendimiz yapardık. Bazen üç beş arkadaş müştereken bir tencere kaynatırdık. Koğuşta üçer kişi yatardık. Ben uzun müddet Fethi (rahmetli Fethi Okyar) ve Cevdet'le (valilerden Cevdet Belbez) bir odada kaldım... Günlerimiz kitap okumakla, ecnebi ve bilhassa İtalyan gazetelerinden, milli mücadeleye ait haberleri takip etmekle geçirdi.²⁷⁷

Ali Münif Bey Malta'da gayet sabırlı davranmış, İngiliz yetkilileriyle on altı aydan fazla bir süre iletişime geçip herhangi bir talepte bulunmamıştır. Kendileri hakkındaki kararın Paris Barış Konferansı'nda verileceğini düşünmüştür. Ancak Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanması ve sürgünler hakkında herhangi bir kararın henüz çıkmaması Ali Münif Bey'in sabrını taşımış ve 19 Ekim 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bir mektup yazmıştır. Mektupta, diğer sürgün arkadaşlarının birçok kez, neden Malta'da sürgün olduklarını İngiliz yetkililerine sorduklarını ancak herhangi bir cevap alamadıklarını, kendilerine sadece bir kez bilgi verildiğini, o bilginin de sürgünler

²⁷⁵ Ziya Gökalp Külliyyatı, *Limni ve Malta Mektupları*, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 39.

²⁷⁶ Şuayb Karakaş, *Süleyman Nazif*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988, s. 135.

²⁷⁷ Toros, a.g.e., ss. 101-102.

hakkındaki kararın Barış Konferansı'nda verileceğini, bu nedenle kendisinin Konferans kararını beklediğini ve kendi durumuyla ilgili hiç kimseye başvurmadığını yazmıştır. Mektubunun devamında, imzalanan Sevr Barış Antlaşması maddeleri gereğince Müttefikler Türkiye'den "savaş yasaları ve törelerini" çiğneyenler ile "1914 yılında Türkiye topraklarında yapılan kırımlardan sorumlu tutulanlar"ı isteyeceğini ve kendisinin söz konusu suçlardan hiçbirisiyle suçlanamayacağını yazmıştır. Mektubun devamında her şeye rağmen gerek Müttefik askerî mahkemesinin gerekse uluslararası bir mahkemenin yargı yetkisine girebilecek herhangi bir suçtan sanık ise, savunmasını yapabilmesi açısından ne ile suçlandığının ayrıntılarıyla kendisine bildirilmesini talep etmiştir. Ali Münif Bey mektubuna şöyle devam etmiştir: "...mali ve manevi sıkıntılarım artık daha fazla dayanılamayacak bir dereceye varmıştır. O mahkemelerin yetkisine girebilecek bir suçum yoksa daha fazla ve gereksiz olarak özgürlükten yoksun bırakılmamamı... saygılarımla rica ederim."²⁷⁸

Ali Münif Bey'in mektubu cevapsız kalmıştır. Bunun üzerine 28 Ocak 1921'de Lord Curzon'a bir mektup daha yazmıştır. Bu mektubunda da ilk mektubundaki görüşlerini tekrarlamış ancak İngiliz yetkileri yine herhangi bir cevap vermemişlerdir.²⁷⁹

IV.4.1. Malta Sürgünlerini Yargılama Sorunu ve Takas Antlaşmasının İmzalanması

Malta sürgünleri konusunda İngiliz yetkililerinin karşılaştığı en büyük sorun sürgünlerin suçlarını ispatlayıp yargılamaktır. İngilizler suç kanıtı bilgi ve belgelere ulaşamıyorlardı. Diğer taraftan İngilizlerin önünde yargılamanın hangi mahkemeler tarafından yapılacağı ve verilen cezaların nasıl yerine getirileceği gibi bir

²⁷⁸ Şimşir, a.g.e., ss. 338-339.

²⁷⁹ Şimşir, a.g.e., s. 340.

dizi sorun vardı. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Barış Antlaşması'nda bu konuyla ilgili olarak beş maddelik ayrı bir bölüm yer almaktaydı. Bu maddelere göre, “Türk savaş suçluları” Müttefik askerî mahkemelerince yargılanacaklardı.

24 Kasım 1920 tarihinde İngiltere'nin yeni İstanbul Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Malta sürgünleriyle ilgili raporunda, sürgünlerden elli sekiz kişinin Sevr Antlaşması'nın 230. maddesi gereğince yargılanmaları gerektiğini bildirdi.²⁸⁰

Yargılamanın dayandırıldığı Sevr'in 230. maddesi:

Osmanlı Hükümeti, 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası bulunan herhangi bir toprak üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen topluca ölümlerden sorumlu olan Müttefik Devletlerce istenen kişileri kendilerine teslim etmeyi yükümlenir.

Müttefik Devletler, bu nedenle suçlanan kişileri yargılamakla görevlendirilecek mahkemeyi göstermek hakkını saklı tutar ve Osmanlı Hükümeti bu Mahkemeyi tanımayı yükümlenir.²⁸¹

Bu maddeyle İtilaf Devletleri, Ali Münif Bey'in de içerisinde bulunduğu, “Ermeni kırımını”ndan dolayı siyasi suçlu saydığı elli sekiz kişiyi yargılamayı amaçlıyordu. İtilaf Devletleri tarafından oluşturulan bir mahkemenin yargılamaları yapması daha önce gündeme gelmiş ancak gerçekleştirilememiştir.

Bu sırada İngilizler Malta'daki yüz elli tutuklu arasından seçtikleri altmış dört tutukluyu Anadolu'da tutuklanmış yirmi dokuz İngiliz esirle takas etmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Londra Görüşmeleri sırasında ilk kez Malta sürgünleri konusunda Türk ve İngiliz delegeleri masa başına oturdular ve İngilizlerle Ankara'nın Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, 16 Mart 1921'de bir takas antlaşması imzalamışlardır. Antlaşmaya göre Malta'dan salıverilecek kişiler, aynen Alman savaş suçlularının Leipzig'de yargılanması gibi Ankara'da yargılanacaklardı. Bunun üzerine 30 Nisan²⁸² 1921 tarihinde Ali Münif

²⁸⁰ Şimşir, a.g.e., s. 261.

²⁸¹ *Mondros, Sevr, Lozan Andlaşmaları*, Ankara Ticaret Odası, 2004, s. 126.

²⁸² Şimşir yanlışlıkla 30 Mayıs 1921 tarihini vermiştir. Şimşir, a.g.e., s. 420.

Bey'in de içerisinde bulunduğu otuz üç tutuklu “Hibiscus” ve “Chrysanthemum” adlı İngiliz gemilerine bindirilip İtalya'ya gönderilip Toronto limanına inmişlerdir.²⁸³ Böylelikle Ali Münif Bey yirmi üç ay süren Malta esaretinden sonra özgürlüğüne kavuşmuştur.

Ali Münif Bey, 19 Mayıs günü İstanbul'a ulaşmış ve daha sonra Ali Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet ile birlikte Ankara'ya gitmiştir. Mustafa Kemal'i topluca ziyaret ederek, Malta esaretinden kurtulmaları konusunda verdiği mücadeleden dolayı Mustafa Kemal'e teşekkür etmişlerdir.²⁸⁴ Bu arada Mustafa Kemal Ali Münif Bey'e Kabil sefirliğini teklif etmiş ancak Ali Münif Bey, Malta esaretinin verdiği yorgunluktan ve ailevi durumunun uygun olmamasından dolayı bu teklifi kabul etmemiştir. Mustafa Kemal'e, Milli Mücadele hizmetinde memleketi civarında çalışmak istediğini belirtip Adana'ya dönmüştür.²⁸⁵

²⁸³ Şimşir, a.g.e., s. 420.

²⁸⁴ Toros, a.g.e., s. 106.

²⁸⁵ Toros, a.g.e., s. 107.

V. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ALİ MÜNİF BEY

V.1. Ali Münif Bey'in Adana Belediye Başkanlığı

Adana'nın kurtuluşundan sonra, Ali Münif Bey II. Meşrutiyet Döneminin yoğun siyasi hayatının ve Malta esaretinin yorgunluğunu gidermek için Ceyhan'daki çiftliğine çekilip dinlenmek istediye de halkın ısrarı üzerine Adana belediye başkanlığını kabul etmiştir. 1922 yılında Adana belediye başkanlığına seçilerek, Adana'da Cumhuriyet Döneminin ilk belediye başkanı olmuştur.²⁸⁶

Ali Münif Bey, Adana'da dönemin en ağır şartları yaşanırken görev almıştır. Fransız işgalinden sonra, Adana'da toplumsal hayatın yeniden canlandırılması için başarılı çalışmalar yapmıştır.²⁸⁷ Belediye başkanlığı döneminde ilk kez belediye bütçesi düzenlemiştir.²⁸⁸ Dar bir bütçe ile çalışmak zorunda kalan Ali Münif Bey her alanda altyapı sorunu çeken Adana kentini imar etmeye çalışmıştır.

V.2. III. Dönem Mersin Milletvekilliği (1927-1931)

Ali Münif Bey Adana Belediye Başkanlığından istifa ederek TBMM III. Dönem seçimlerine katılmış ve 227 oy alarak Mersin milletvekili seçilmiştir. 5 Eylül 1927'de mazbatasını alarak 1 Kasım'da Meclise katılmıştır. Dönem boyunca İçişleri Komisyonunda çalışmıştır.²⁸⁹

²⁸⁶ *Geçmişten Günümüze Adana Belediyesi ve Başkanları*, Yay. Haz. Candan Yaygın, Mehmet Emin Arıcı, Altınkoza Yay., Adana, 2009, s. 39.

²⁸⁷ Yaygın, Arıcı, a.g.e., s. 78.

²⁸⁸ Ali Münif Bey'in belediye başkanlığı döneminde belediye bütçesi yıllara göre şöyledir: 1923 130.000, 1924 208.000, 1925 250.000, 1926 267.000 TL'dir., Yaygın, Arıcı, a.g.e., s. 40.

²⁸⁹ *TPT, TBMM III. Dönem*, C. 3, s. 494.

V.3. IV. Dönem Adana Milletvekilliği (1931-1935)

12 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal'in talebi üzerine Fethi (Okyar) tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Bu partinin görünürdeki amacı hükümete ve CHP'ye muhalefet etmek olacaktı. Ancak bu yapay muhalefet denemesi başarısız olmuştur. Bunun üzerine 1931 seçimlerinde CHP farklı bir yol deneyerek, Meclisteki muhalefet eksikliğinden dolayı ortaya çıkan denetleme sorununu çözmeye çalışmıştır. CHP Başkanlık Divanı 15 Nisan 1931 tarihli karar ile ilk kez yirmi iki seçim çevresinde otuz milletvekilinin bağımsızlardan seçilmesine karar vermiştir.²⁹⁰ CHP'nin bağımsız adaylar için boş bıraktığı kontenjanlardan biri de Adana'ya aitti.²⁹¹ Ali Münif Bey IV. Dönemde CHP'nin aday listesinde yer alamamış ve Adana'dan bağımsız olarak adaylığını koymuştur.

Ali Münif gibi Meclis-i Mebusan kökenli eski bir İttihatçı 1931 seçimlerinde CHP'nin listesine girememiştir. Bunun nedeni anlaşıldığı kadarıyla SCF'yle olan ilişkisidir. Fethi Okyar SCF'yi kurduktan sonra Ali Münif Bey ile görüşmüş, kendi partisine geçmesini istemiştir. Ali Münif Bey ise Fethi Bey'e CHP'den ayrılmayacağını ancak o yıl yapılacak belediye seçimlerinde Adana'da yönetimin tarafsızlığını sağlamaya çalışacağını söylemiştir.²⁹²

Eylül 1930'da yerel seçimler yapılmaya başlandığında Ali Münif Bey CHP Mersin teşkilatı sorumlusudur.²⁹³ Mersin'de belediye seçimleri CHP ile SCF'nin adayı arasında geçmiş ve oy kullanma esnasında SCF'lilere baskı uygulanmıştı.²⁹⁴ Mersinde olduğu gibi Adana'da da oy kullanma esnasında bazı olaylar yaşanmıştı. Adana valisi

²⁹⁰ *TPT, TBMM IV. Dönem*, C. 1, Haz. TPT Araştırma Grubu; Fahri Çoker, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1996, s. 8.

²⁹¹ *TPT, TBMM IV. Dönem*, C. 1, s. 23.

²⁹² Toros, a.g.e., s. 111.

²⁹³ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 291.

²⁹⁴ Koçak, a.g.e., s. 290.

Serbestçiler üzerinde baskılar yapmış, SCF lehine oy kullanacak seçmenler güvenlik güçleri tarafından engellenmiş, bazıları tutuklanmış ve sandık başında toplananlar ise dağıtılmışlardır.²⁹⁵ Ali Münif Bey Adana valisini ziyaret ederek oy kullanma esnasında SCF'lilere uygulanan baskıların önlenmesini istemiştir. Bunun üzerine Vali hazırladığı raporda, Ali Münif Bey'in SCF ile ilişkisi olduğunu yazmış ve Ankara'ya bildirmiştir.²⁹⁶ CHP, valinin raporunu göz önünde bulundurmuş ve Ali Münif Bey'i IV. Dönemde liste dışı bırakmıştır.

Ali Münif Bey TBMM IV. Dönem seçimlerine bağımsız olarak adaylığını koymuştur. 24 Nisan 1931'de yapılan seçimlerde Adana bölgesinden bağımsız olarak seçilmiş ve 4 Mayıs'ta da Meclise katılmıştır. 9 Mayıs'ta ise CHP grubuna dahil olmuştur.²⁹⁷

Ali Münif Bey, Dönem boyunca İçişleri Komisyonunda çalışmış, yirmi sekiz arkadaşı ile birlikte 31 Mayıs 1932'de ekonomik bunalım nedeni ile taşınmaz mal ihaleleri hakkında bazı sınırlamalar getirilmesine dair kanun teklifinde bulunmuştur. Teklifte; ekonomik bunalımdan dolayı tarımsal ürün fiyatlarının maliyetinin çok altına düştüğü ve bu nedenle çiftçinin borçlarını ödeyemeyecek hale geldiği ve parasızlık nedeniyle çiftçinin arazisinin, hayvanlarının ve tarım aletlerinin değerini tamamen kaybettiği belirtilmiş ve önlem olarak İcra Kanunu gereğince satışı gereken arazi, bağ ve bahçe gibi gayrimenkulün, belediyelerden, ziraat ve ticaret odalarından seçilmiş komisyonlar tarafından biçilecek değerinin yüzde yetmiş kadar olmadığı takdirde satışının daha sonraya ertelenmesi belirtilmiştir.²⁹⁸ Ali Münif Bey ve yirmi sekiz arkadaşının verdiği kanun teklifi, Adalet ve

²⁹⁵ Adana'da seçmenden daha çok oy kullanıldığı seçim komisyonu tarafından resmen saptanmış ancak ve bu oylar geçersiz sayılmalı iken vali geçerli olduğuna karar vermiştir. Koçak, a.g.e., ss. 35-36.

²⁹⁶ Toros, a.g.e., s. 111.

²⁹⁷ 22 seçim çevresinden bağımsız adaylar için boş bırakılan 30 kontenjanın 20'si seçilmiş 10 milletvekilliği boş kalmıştır. Bu 20 bağımsızın Ali Münif Bey ile birlikte 7'si 9 Mayıs 1931'de, 3'ü ise dönem içerisinde CHP grubuna katılmıştır. Geriye kalan 10 bağımsızdan 2'sinin mazbataları reddedilmiş, 8'i dönem sonuna kadar bağımsızlıklarını sürdürmüşlerdir. *TPT, TBMM IV. Dönem*, C. 1, s. 43.

²⁹⁸ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1939)*, C. 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 569, Ankara, 1988, s. 407.

İktisat komisyonlarında oluşturulan Karma Komisyonunda görüşülmüş²⁹⁹ ve durumun hükümetçe daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve duruma uygun önlemleri içeren bir tasarı getirilmesi hakkındaki rapor 13 Haziran 1932’de Genel Kurul’da kabul edilmiştir.³⁰⁰

V.4. Seyhan Milletvekilliği (1935-1950)

Ali Münif Bey V, VI, VII ve VIII. Dönemlerde Seyhan milletvekili olarak TBMM’ye katılmıştır.³⁰¹ V ve VI. Dönemlerde Teşkilat-ı Esasiye Encümeninde çalışmıştır. Aralık 1938’de CHP’nin parti programının yeniden düzenlenmesi çalışmalarına katılmıştır.³⁰² VII. Dönemde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çalışmalarına katılmıştır. 1946 yılında yapılan VIII. Dönem milletvekili seçimlerinden sonra TBMM’nin iç tüzüğü gereğince en yaşlı üye sıfatıyla 5 Ağustosta Meclisin ilk oturumunu açmıştır.³⁰³

V.4.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Müzakereleri

Topraksız ve az topraklı köylülere toprak dağıtılması ile ilgili girişimler 1935 yılına kadar çeşitli yasa maddelerine ve İskân Yasası’na dayanmıştır. 1935’ten itibaren ise, toprak konusuyla ilgili daha kapsamlı ve ayrı bir yasa çıkarılması gereği hissedilmeye başlanmıştır.³⁰⁴ 1935 yılından itibaren devam eden toprak reformu kanun tasarıları son şekillerini alarak 17 Ocak 1945’te hükümet tarafından TBMM Başkanlığına sunulmuştur. “Çiftçiyi Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması” hakkındaki bu kanun tasarısı, toprak reformuna en ciddi bir başlangıçtı.³⁰⁵ Söz konusu kanun tasarısının gerekçesinde,

²⁹⁹ TPT, TBMM IV. Dönem, C. 1, s. 716.

³⁰⁰ TPT, TBMM IV. Dönem, C. II, Haz. TPT Araştırma Grubu; Fahri Çoker, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1996, s. 766.

³⁰¹ Yeni Adana Gazetesi, 25/5/ 1939.

³⁰² TPT, TBMM V. Dönem, C. I., s. 768.

³⁰³ Toros, a.g.e., s. 114-115.

³⁰⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, s. 453-454.

³⁰⁵ Süleyman İnan, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, *Journal of Historical Studies*, 3, 2005, ss. 45-57.

“Arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçilere veya çiftlik yapmak isteyenlere yeter derecede toprak temin etmek, yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak” gibi hedefler belirtilmiştir.³⁰⁶

ÇTK hakkında Mecliste ilk görüşme 14 Mayıs 1945’te gerçekleşmiş ve 11 Haziran’a kadar aralıklarla devam etmiştir.³⁰⁷ Tasarının en çok tartışılan maddesi 17. maddedir.³⁰⁸ ÇTK tasarısının bu maddesiyle hükümete gerektiğinde küçük çiftlikleri bile kamulaştırma yetkisi verilmekteydi.

17. madde konusunda, hatta genel anlamda tüm yasa maddeleri hakkında Meclis içinde iki grubun olduğu saptaması, çok yanlış değildir. Toprak reformunu daha çok sosyal ve siyasi açıdan değerlendiren birinci gruptaki aydın ve memurlar 17. maddeye destek verirken; konuyu daha çok teknik ve ekonomik açıdan değerlendiren hemen hepsi geniş toprak sahibi olan ikinci gruptaki milletvekilleri ise özellikle 17. maddeye karşı çıkmaktaydılar.³⁰⁹

Ali Münif Yeğena’nın 16 Mayıs günkü Meclis oturumundaki konuşmasına bakılırsa ikinci grupta yer aldığı görülmektedir. Konuşmasında; hükümetin Meclise sunduğu ÇTK tasarısının toprak sahipleri üzerinde telaş ve endişe yarattığını,³¹⁰ bazı kimselerin elli dönümden fazla topraklarını, bazı toprak sahiplerinin beş yüz dönümden fazla arazisini istimlâk edip sonra bunları istediklerine dağıtmanın doğurabileceği olumsuz sonuçlardan bahsetmiş ve bunun bütün kanun ve hukuki prensiplere aykırı olduğunu

³⁰⁶ Barkan, a.g.e., s. 459.

³⁰⁷ İnan, a.g.m. ss. 45-57.

³⁰⁸ “Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işletilmekte bulunan arazi, bölgede 39’uncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16’ncı maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanamaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.” TBMM, TD, D. 7, B. 67, C. 18, s. 32. den aktaran İnan, a.g.m., ss. 45-57.

³⁰⁹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 112.

³¹⁰ *Yeni Adana Gazetesi*, 17/05/1945.

belirtmiştir. Konuşmasına devamla ÇTK tasarısının mülkiyet haklarına ve kanuni mevzuata uygun olmadığını, hükümetin bir toprak siyaseti gütmesinin zorunlu olduğunu; ancak ÇTK tasarısı gibi ağır şartları olan bir kanunla bu işin olamayacağını, tasarının hükümete bütün ülke topraklarını istimlâk etme yetkisi verdiğini, hâlbuki Anayasaya göre çiftçiyi toprak sahibi yapmak için yapılacak kamulaştırmanın kamu yararı gözetilerek yapılması gerektiğini ve çiftçi tanımı dışında kalan kimselere toprak verilemeyeceğini söyleyerek tasarıya ağır eleştiriler yöneltmiştir.³¹¹

Ali Münif Bey, yasa tasarısından, çiftçi tanımı dışında kalan kimselere toprak verilmesiyle ilgili maddelerin,³¹² ülke topraklarının geniş ve dar bölgeler şeklinde ayrılacağına dair maddelerin³¹³ ve 17. maddenin tasarıdan çıkarılmasını yazılı olarak Meclisten talep ederek yasa tasarısının hemen hemen tüm maddelerine itirazda bulunmuştur.³¹⁴

Tasarı 11 Haziran 1945'te kabul edilerek yasalâşmıştır; ancak uygulamada birçok zorluklarla karşılaşmış, toprak reformunu gerçekleştirecek siyasi istek giderek azalmıştır. 1947'de ÇTK'nın ana maddesi sayılabilecek 17. madde kaldırılmış ve daha sonra 22 Mart 1950'de yapılan düzenlemeyle artık büyük araziler devlet tarafından kolay kamulaştırılmayacaktı. Böylece 17. maddenin tam karşıtı denilebilecek bir madde kabul edilmiştir.³¹⁵

³¹¹ TBMM, TD, D. 7, B. 55, C. 17, S. 110.

³¹² Tasarıda tarım işçileri de kapsama alınmıştır. *Yeni Adana Gazetesi*, 19.05.1945.

³¹³ ÇTK yürürlüğe girince her il bir bölge sayılacak ve her bölgede toprak işleyenlere yeteri kadar toprağın olup olmadığını araştırılmasına başlanacaktır. Bu araştırma sonucunda bir bölgede topraksız çiftçilere yetecek kadar toprak varsa "geniş topraklı" sayılacak; aksi takdirde, eğer bir bölgede topraksız çiftçiye yetecek kadar toprak yoksa "dar topraklı" sayılacaktı. Barkan, a.g.e., s. 462.

³¹⁴ TBMM, TD, D. 7, B. 55, C. 17, S. 110.

³¹⁵ *TBMM TD*, D.8, B.70, O.1, C.25, 707-723 den aktaran İnan, a.g.m., ss. 45-57.

V.5. Cumhuriyet Döneminde Ali Münif Bey'in Siyasal Tutumu

Ali Münif Bey, Cumhuriyet Döneminde altı dönem TBMM'de kalarak uzun bir parlamenterlik hayatı sürmüştür. Osmanlı kurumlarında yetişmiş ve Meşrutiyet Döneminin birikimine sahip bir devlet adamı olarak Ali Münif Bey İT'nin 1918'de kendini feshederek resmî gücünü yitirmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin bulunduğu durumdan kurtarılması anlamında İttihatçı kimliğini korumuştur. Mütareke Döneminde, Çukurova bölgesinde işgal kuvvetlerine karşı yerel direnişi örgütlemiştir. Malta esaretinden kurtulduktan sonra Ankara'da bulunan Mustafa Kemal ile görüşmüş ve Milli Mücadeleye Çukurova bölgesinde destek vermeye devam edeceğini bildirmiştir. Bölgenin Fransız işgalinden kurtuluşundan sonra Adana belediye başkanı olarak işgal görmüş kenti imar etmeye çalışmıştır.

Ali Münif Bey'in, Cumhuriyet Döneminde yeni rejime uyum sağlama konusunda pek zorluk çekmediği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, Osmanlı hakim sınıfının bir çok üyesi gibi Osmanlı Hanedanı ile derin bağlarının olmaması, yeni rejimin İT'nin temelleri üzerine kurulmasıdır.³¹⁶ Ancak 1926'da İzmir Suikastı dolayısıyla Ali Münif Bey'in İttihatçı hareket sırasında beraber çalıştığı İttihatçı geçmişe ait birçok kişinin tutuklanması ve bazılarının idam edilmesi Ali Münif Bey'i derinden etkilemiştir. Özellikle Mülkiyede öğrencilik yıllarından beri yakın arkadaşı Cavit Bey ve İsmail Canbulat'ın idam edilmesinden sonra Ali Münif Bey'in aktif siyasi kişiliği durağanlaşmıştır. Ali Münif Bey'in İzmir Suikastı ile ilgili görüşleri şöyledir: “Suikastın içyüzünü anlayamadım. Zira benim tanıdığım Cavit, kan ve tabancadan korkan bir yaradılıştı idi. Tıynet, böyle kanlı tertiplere dahil olacak mahiyette değildi.”³¹⁷

³¹⁶ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., s. 64.

³¹⁷ Toros, a.g.e., s. 110.

Ali Münif Bey CHP'ye karşı oluşan muhalefet içerisinde bulunmamıştır. Yeni rejimin toplumu dönüştüren radikal reformlarına destek vermiş, CHP'ye bağlılığını sürdürmüştür. 1930'da SCF ile ilişkisi olduğu düşünülmüş ve 1931 seçimlerinde CHP'nin aday listesine girememiş ancak CHP'ye rağmen bağımsız olarak seçilmiş ve kısa bir süre sonra tekrar CHP grubuna katılmıştır. Cumhuriyet Döneminde, Ali Münif Bey'in uzun bir parlamenter yaşama sahip olmasının nedeni CHP'ye olan bağlılığıdır. Çünkü tek parti döneminde TBMM'ye seçilmenin, hele Ali Münif Bey gibi kesintisiz altı dönem seçilmenin tek yolu Partinin desteğiyle mümkün olabilecek bir şeydir. 1931 seçimlerinde bağımsız olarak seçilen yirmi milletvekilinden sekizi dönem sonuna kadar bağımsız olarak kalmaya devam etmiş ve bu sekiz mebusan altısı IV. Dönemden sonra bir daha seçilememiştir. Bu durum CHP'nin onayı ve desteği olmadan TBMM'ye seçilmenin çok zor olduğunu göstermektedir.

V.6. Eserleri

Ali Münif, orta ve yüksek öğrenimi sırasında edebiyat ve felsefe meraklısı bir gençtir. Daha Mülkiyenin ikinci sınıfındayken İngiliz filozofu Herbert Spencer'in *Terbiye* adlı eserinin çevirisini yaparak *Medhal-i Terbiye-i Akliye, Ahlakiye, Cismaniye* adıyla 1895 yılında bastırmıştır.³¹⁸ Ayrıca Taha Toros tarafından kendisinden derlenmiş hatıraları önce 1955 yılında Akşam gazetesinde sansüre uğrayarak yayınlanmış³¹⁹ daha sonra *Hayat Tarih Mecmuası*'nın 6 sayısında 6 ay süreyle yayınlanmıştır.³²⁰ Daha sonra bu hatırat *Ali Münif Bey'in Hatıraları* adıyla kitap halinde 1996 yılında basılmıştır. Bu kitap özellikle İTC ve II. Meşrutiyet ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

³¹⁸ Çankaya, a.g.e., C. 2, s. 318.

³¹⁹ *Akşam*, 26.10.1955-21.12.1955.

³²⁰ *Hayat Tarih Mecmuası*, Eylül 1969-Şubat 1970.

SONUÇ

Bu çalışmada Ali Münif Yeğena'nın siyasî biyografisi incelenmiştir. Çalışma biyografi olmanın yanı sıra, bir yakın tarih çalışmasıdır. Ali Münif Yeğena'nın hayat hikâyesinin izinden gidilerek II. Meşrutiyet, Mütareke, Cumhuriyet Dönemlerinin bazı önemli siyasal olaylarına da değinilmiştir.

İT, 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme hareketinin özellikle Genç Osmanlıların bir uzantısıdır. II. Abdülhamit ile özdeşleşmiş istibdat rejimine karşı oluşan İttihatçı muhalefetin, meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi, padişahın yetkilerinin kısıtlanması ve azınlıklara yasalar önünde eşitlik tanıyarak onların isteklerinin yerine getirilmesi gibi Genç Osmanlılarınkine benzer çözüm yolları vardı. Genç Osmanlıların amaçladığı gibi İttihatçılar da hızla parçalanmakta olan İmparatorluğun kurtuluşu için mücadele etmişlerdir. Bu İttihatçı harekât, insan kaynağını büyük ölçüde Askeri Tıbbiye, Harbiye Mektebi, Mülkiye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane gibi yüksek okullardan karşılamıştır.

II. Abdülhamit rejimine karşı oluşan İttihatçı muhalefetin neredeyse başlangıcından itibaren içerisinde bulunmuş, Osmanlı Devleti'nin modern Batı tarzı eğitim veren yüksek okullarından birinde eğitim almış kişilerden biri de Ali Münif Yeğena'dır. Ali Münif Yeğena, İmparatorluğun çeşitli yerlerinde memuriyette bulunmuş küçük bir devlet memurunun çocuğu olarak İstanbul'a gelerek Mülkiyede eğitim almış ve İttihatçı harekâtla birlikte II. Meşrutiyet'in yeniden ilanına fiilen katılmıştır. Meşrutiyet'in ilanına kadar çeşitli mülki memuriyetlerde bulunmuş ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte diğer birçok İttihatçı gibi onunda yıldızı parlamıştır. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra, Ekim 1908'de Görice sancağı mutasarrıflığına yükselmiş ve bu görevinden sonra 7 Kasım 1908'de İT'nin adayı olarak Meclis-i Mebusana Adana mebusu olarak seçilmiştir. Bundan sonra İTC'nin yaklaşık olarak on yıllık iktidarı boyunca, Cemiyet'in lider

kadrosuyla birlikte çalışmış ve İttihatçı politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında etkili olmuştur.

Ali Münif Bey'in Osmanlı hakim sınıfının bir çok üyesi gibi Osmanlı Hanedanı ile derin bağlarının olmaması ve taşradan gelip Mülkiyede eğitimini tamamlayarak nazırlığa kadar yükselmesi, Osmanlı bürokrasisindeki yapısal dönüşümün bir ifadesidir. Askeri Tıbbiye, Harbiye Mektebi, Mülkiye, Bahriye, Topçu ve Mühendishane gibi yüksek okullar Osmanlı Devleti bürokrasisinin eğitildiği merkez haline gelmiş ve 1908'den önce bu yüksek okullar İttihatçı harekâtın büyük ölçüde insan kaynağını teşkil etmiştir. Diğer taraftan 1908 Devrimi İttihatçılara siyasi kariyer sağlamış ve Ali Münif Yeğena gibi önde gelen İttihatçılar ülke yönetiminde etkili olabilecek duruma gelmişlerdir. Bu durum Osmanlı hakim sınıfı üzerinde taşrayı etkili kılmış ve taşranın merkeze hakim olma yollarını açmıştır.

Ali Münif Bey, İmparatorluğun egemenliği altında bulunan çeşitli unsurların ayrılıkçı milliyetçi hareketlerle kopmalarını önlemek için yerel ıslahatların yapılmasına önem vermiştir. Özellikle Osmanlı Ortadoğusundaki ayrılıkçı Arap milliyetçiliği hareketlerini önlemek için Beyrut ve Cebel-i Lübnan'da başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu nedenle II. Meşrutiyet Döneminde yapılan ıslahat hareketlerinin özellikle yerel ıslahatların uygulanmasında büyük rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşını kaybetmesinin ardından imzalanan Mondros Mütarekesi ile girilen yeni dönemin daha başlarında 14 Kasım 1918'de İTC son kongresini yapmış ve kendini feshettiğini ilan etmiştir. Böylece İTC on yıla yakın iktidar yaşamını noktalamış oluyordu. Diğer taraftan Ali Münif Bey gibi İttihatçıların Kurtuluş Savaşının dayandığı insan ve örgüt malzemesini oluşturduğu ve İTC'nin 1918'de resmî

gücünü yitirmesine rağmen eski İttihatçı kadroların faaliyetlerini ve mücadelelerini bundan sonra da çeşitli biçimlerde sürdürdükleri izlenmektedir.

İT'nin tabanı büyük ölçüde Müdafaa-i Hukuk hareketinin de tabanını oluşturmuştur. Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından hızla oluşan Müdafaa-ı Hukuk örgütlenmelerindeki İttihatçı etkisi, Ali Münif Bey'in de kurucu üyeleri arasında bulunduğu ve Çukurova bölgesindeki yerel direnişi örgütleyen Kilikyalılar Cemiyeti'nde de görülmektedir. Kilikyalılar Cemiyeti'nin yönetim kurulu üyelerine bakıldığında çoğunluğunu Ali Münif Yeğena gibi İttihatçıların oluşturduğu görülmektedir.

Ali Münif Yeğena ve önde gelen itttihatçılar, Mütareke Döneminde, Meclis-i Mebusan Beşinci Şube ve Divan-ı Harbi Örfi tarafından iki kez yargılanmış, Ali Münif Bey ile birlikte İttihatçı eski sadrazam, nazır, mebus ve İT azalarından birçok kişi İngilizler tarafından Malta Adası'na sürgün edilmişlerdir. Malta sürgünleri kurtulduktan sonra Milli Mücadeleye katılmış ve büyük bir kısmı Cumhuriyet döneminde önemli devlet görevlerine getirilmişlerdir.

Ali Münif Yeğena, Malta esaretinden kurtulduktan sonra Ankara'da bulunan Mustafa Kemal ile görüşmüş ve Milli Mücadeleye Çukurova bölgesinde destek vermeye devam edeceğini bildirmiştir. Bölgenin Fransız işgalinden kurtuluşundan sonra Adana Belediye Başkanı olarak işgal görmüş kenti imar etmeye çalışmıştır.

Eski bir İttihatçı olarak Ali Münif Bey'in, yeni rejime uyum konusunda pek zorluk çekmediği görülmektedir. Ancak 1926'da İzmir Suikastı dolayısıyla İttihatçı geçmişe ait birçok kişinin tutuklanması ve bazılarının idam edilmesi Ali Münif Bey'i derinden etkilemiştir. Ali Münif Bey'e göre bu olay Mütareke Döneminden itibaren başlayan İttihatçı bürokrasinin tasfiyesinin bir parçasıydı. 1926'dan sonra Ali Münif Bey'in

aktif siyasi kişiliğinin durağanlaştığı görülmekle beraber CHP'ye karşı oluşan muhalefet içerisinde bulunmamış, yeni rejimin reformlarına destek vermiştir.

Meclis-i Mebusanın çeşitli dönemlerinde görev yapmış İttihatçı mebuslar 1950'lere kadar dönem dönem TBMM'de görev yapmışlardır. Ancak pek azı Ali Münif Bey gibi TBMM'nin altı döneminde kesintisiz olarak seçilebilmiştir. Ali Münif Bey, TBMM'nin III. Döneminde Mersin'den seçilmiştir. IV. Dönem seçimlerinde ise SCF ile ilişkisi olduğu düşünülmüş ve CHP'nin aday listesine girememiştir. CHP'nin yirmi iki seçim çevresinde otuz milletvekilinin bağımsızlardan seçilmesine karar vermesiyle birlikte Ali Münif Bey seçimlere bağımsız olarak girmiş ve Adana bölgesinden seçilmiştir. Daha sonra bağımsız kalmayı tercih etmemiş, 9 Mayıs'ta CHP grubuna katılmıştır. Ali Münif Bey'in CHP'ye rağmen bağımsız olarak seçilmesi onun Adana'da sağlam bir kitleye sahip olduğunun göstergesidir. CHP'nin yirmi iki seçim çevresinden boş bıraktığı otuz kontenjanın yirmisi seçilmiş onu ise boş kalmıştır. Bu durum, dönem şartları göz önünde bulundurulursa CHP'nin desteği olmadan seçilmenin güç olduğunu göstermektedir. Ali Münif Bey IV. Dönemden sonra V, VI, VII ve VIII. Dönemlerde Seyhan milletvekili olarak TBMM'ye katılarak uzun bir parlamenterlik yaşamı sürmüştür.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

I.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.): 2157/ 81; 2235/ 69; 2479/ 102; 877/41;
2767/100; 2623/134; 1/3.

Dahiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Belgeleri (DH.MTV): 1/42; 60/ 73; 1/94.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.): 11/77.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH.ŞFR.) : 55/95.

Dosya Usulü İradeler (İ..DUİT.): 9/1; 9/18; 33/21.

İradeler, Dâhiliye Nezareti (İ..DH.): 1410/1321 S-46; 1441/1323 Za-32; 1495/1330 N-49;
1497/1331 S-25; 1499/1331 B-22;
1501/1331 L-19.

II. RESMİ YAYINLAR

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1324). (1982). (Cilt: 1, Devre: 1, İçtima Senesi: 1).

Ankara: TBMM Basımevi.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1324-1325). (1982). (Cilt: 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 1).

Ankara: TBMM Basımevi.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1325). (1982). (Cilt: 3, Devre: 1, İçtima Senesi: 1).

Ankara: TBMM Basımevi, Ankara.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1324-1325). (1982). (Cilt: 4, Devre: 1, İçtima Senesi: 1).

Ankara: TBMM Basımevi.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1325). (1982). (Cilt: 5, Devre: 1, İçtima Senesi: 1).

Ankara: TBMM Basımevi.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (1325). (1982). (Cilt: 6, Devre: 1, İçtima Senesi: 1).
Ankara: TBMM Basımevi.

Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında Beşinci Şubece İcra Kılınan Tahkikat (1334). (Cilt: 1, Devre: 3, İçtima Senesi: 5).
Ankara: TBMM Basımevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre 7, Birleşim 55, Cilt: 17, Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1991 (1994). Ankara: Hazırlayan: Personel ve Muhasebe Daire Başkanlığı; Personel ve Özlük İşleri Müdürlüğü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Sekreterliği Yayınları No: 1.

III. GAZETELER

Yeni Adana Gazetesi, 25/03/1939; 17/05/1945; 18/05/1945; 19/05/1945.

IV. SÖZLÜ KAYNAKLAR

Ali Münif Yeğena hakkında kendileriyle görüşülen kişiler (Bu kişilerle yapılan görüşmelerin kaydı alınmıştır).

- Ali Münif Yeğena'nın torunu Tuğrul Yeğena ile Adana'da 15 Aralık 2009 tarihinde yapılan görüşme.

V. İNCELEME ESERLER VE ANILAR

V.1. Kitaplar

Ahmad, F. (1999). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (Çev. Fatmagül Berktaş). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (1999). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Ahmad, F. (2007). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akşin, S. (2006). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akşin, S. (2004). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Akşin, S. (1990). *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Akçam, T., Dadrian, V. N. (2008). *Tehcir ve taktik Divan-ı Harb-i Örfi zabıtları* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akçam, T. (2000). *İnsan hakları ve Ermeni sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*. Ankara : İmge Kitabevi.
- Arslan, E. Ş. (2005). *İttihatçı bir Arap aydınının anıları*. (Çev. Halit Özkan) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de toprak meselesi, toplu eserler 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye'de çağdaşlaşma*, (Hazırlayan, Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilge, N. (1999). *Ermeni tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'in yargılanması*. Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Birgen, M. (2006). *İttihat ve Terakki'de on sene*. (Hazırlayan, Zeki Arıkan) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Birinci, A. (2001). *Tarihin gölgesinde meşahir-i meçhuleden birkaç zat*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası : II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye karşı çıkanlar*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Cevri, (Mehmet Reşid Şahingiray). (1994). *İnkılab niçin ve nasıl oldu*. (Hazırlayan, Nejdett Bilgi). İzmir: Akademi Kitabevi.

- Cemal Paşa. (2006). *Hatırat*. (Hazırlayan, Ahmet Zeki İzgöer). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çankaya, M. A. (1954). *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Hal Tercemeleri Kısmı)*. (Cilt 2). Ankara: Örnek Matbaası.
- Çelik, K. (1999). *Milli Mücadele'de Adana ve havalisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demir, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri 1908-1914*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Esatlı, M. R. (2004). *İttihat ve Terakki Tarihinde esrar perdesi: Yakup Cemil niçin ve nasıl öldürüldü?* İstanbul: Örgün Yayınları.
- Esatlı, M. R. (2007). *Meşrutiyet'ten önce Manastır'da patlayan tabanca*. (Hazırlayan, Rahşan Aktaş). İstanbul: Bengi Yayınları.
- Erden, A. F. (2003). *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Eroğlu, N. (2008). *İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Göztepe, T. M. (1994). *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*. İstanbul: Sebil Yayınları.
- Hacısalıhoğlu, M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu :(1890-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1989). *Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal Yayınları.

- İrtem, S. K. (2004). *Ermeni meselesinin içyüzü*, (Hazırlayan, Osman Selim Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayınları.
- İrtem, S. K. (1999). *Yıldız ve Jön-Türkler : İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gizli tarihi*. (Hazırlayan, Osman Selim Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayınları.
- Işık, İ. (2007). *Türkiye edebiyatçıları ve kültür adamları ansiklopedisi*, (Cilt 9) Ankarar: Elvan Yayınları.
- Kansu, A. (1995). *1908 Devrimi*. (Çev. Ayda Erbal) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karakaş, Ş. (1988). *Süleyman Nazif*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karabekir, K. (1993). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1986-1909*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karpat, K. H. (1967). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Kocahanoğlu, O. S. (1998). *İttihat-Terakki'nin sorgulanması ve yargılanması*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocaoğlu, B. (2006). *Mütarekede İttihatçılık; İttihat ve Terakki Fırkası'nın dağılması*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Koçak, C. (2006). *Belgelerle iktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye iktisat politikası (1929-1939)*. (Cilt 1) Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 569.
- Kutlu, S. (2004). *Didâr-ı Hürriyet, kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908–1913*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Leskovikli Mehmet Rauf. (1991). *İttihat ve Terakki ne idi*, (Hazırlayan, Bülent Demirbaş) İstanbul: Arba Yayınları.

- Menteşe, H. (1986). *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese'nin anıları*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1999). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özçelik, A. (2001). *Sahibini arayan Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan'ın açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları*. İstanbul: Tez Yayınları.
- Ramsaur, E. E. (2007). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. (Çev. Nuran Yavuz) İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Selam, S. A. (2005). *Beyrut Şehremini'nin anıları 1908-1918*. (Çev. Halit Özkan) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Simavi, L. (2004). *Son Osmanlı Sarayında gördüklerim*. İstanbul: Örgün Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1976). *Malta sürgünleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Sorgun, T. (1998). *Mütareke dönemi ve Bekirağa Bölüğü*. İstanbul : Kamer Yayınları.
- Sorgun, T. (1998). *İmparatorluktan Cumhuriyete: İmparatorluk, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet 1902-1938 Üç Devrin Galerisi*. İstanbul : Kamer Yayınları.
- Sorgun, T. (2003). *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e bitmeyen savaş*. İstanbul : Kum Saati Yayınları.
- Tanör, B. (2001). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbrahim Temo. (1987). *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki anıları*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Toros, T. (1996). *Ali Münif Bey'in hatıraları*. İstanbul: İsis Yayınları.
- Toprak, Z. (2003). *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: savaş ekonomisi ve Türkiye'de devletçilik, 1914-1918*. İstanbul: Homer.
- Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye'de siyasal partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, (Cilt 1)*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

- Tunaya, T. Z. (2000). *Türkiye 'de siyasal partiler, İttihat ve Terakki, bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi*, (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2002). *Devrim hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türkgeldi, A. F. (1987). *Görüp işittiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu. (1995). *Türk parlamento tarihi TBMM III. Dönem*. (Cilt 3). (Hazırlayan TPT Araştırma Grubu; Kazım Öztürk). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu. (1995). *Türk parlamento tarihi TBMM IV. Dönem*. (Cilt 2). (Hazırlayan TPT Araştırma Grubu; Fahri Çoker). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu. (1997). *Türk parlamento tarihi, Meşrutiyete geçiş süreci: I. ve II. Meşrutiyet*. (Cilt 1). (Hazırlayan TPT Araştırma Grubu; İhsan Güneş). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu. (1998). *Türk parlamento tarihi, Meşrutiyete geçiş süreci: I. ve II. Meşrutiyet*. (Cilt 2). (Hazırlayan TPT Araştırma Grubu; İhsan Güneş). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu. (2004). *Türk parlamento tarihi, TBMM V. Dönem (1935-1939)*. (Cilt 1). (Hazırlayan TPT Araştırma Grubu; İhsan Güneş) Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Yaghiyan, V. (2007). *Malta belgeleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Türk savaş suçluları dosyası*. (Çev. Julide Değirmenciler) İstanbul: Belge Yayınları.
- Yaygın, C., Arıcı, M. E. (2009). *Geçmişten günümüze Adana Belediyesi ve Başkanları*. Adana: Altınkoza Yayınları.

Ziya Gökalp Külliyyatı. (1989). *Limni ve Malta mektupları*, (Hazırlayan Fevziye Abdullah Tansel) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Zürcher, E. J. (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.

V. 2. Makaleler

Akçam, T. (1995). İstanbul yargılamaları. *Tarih ve Toplum* (Cilt: 23, Sayı: 137). Ankara: İletişim Yayınları. 303/47-307/51.

———. (2004. 26 Aralık). Arşivlerin temizlenmesi. *Radikal Gazetesi*.

Birinci, A. (1988). İttihat ve Terakki Cemiyeti- kuruluşu ve ilk nizamnamesi. *Tarih ve Toplum*, (Cilt 6, Sayı: 64) Ankara: İletişim Yayınları. 17-23.

———. (1992). Leskovikli Mehmet Rauf ve eseri: İttihat ve Terakki Cemiyeti ne idi?. *Tarih ve Toplum*. (Cilt 12, Sayı: 100). Ankara: İletişim Yayınları. 57-60.

———. (1997). Ali Münif Bey'in hatıraları ve tarihte usulsüzlük. *Türk Yurdu*. (Cilt 17, Sayı: 114) Ankara. 19-20.

———. (1999). Yeğena, Ali Münif. *Yapıtları ve yaşamlarıyla Osmanlılar ansiklopedisi* içinde (Cilt 2, ss. 57-59). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

———. (1999). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu ve ilk nizamnamesi (1895). *Osmanlı* içinde (Cilt 2, ss. 401-409). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

İnan, S. (2005). Toprak reformunun en çok tartışılan maddesi: 17. Madde. *Journal of Historical Studies*, 3, 45-57.

Koloğlu, Orhan. (1995). Osmanlı basını: İçeriği ve rejimi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, ss. 68-93) İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztoprak, İ. (1991). Adana ve çevresinde Müdafaa-i Hukuk çalışmaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. (Cilt VIII., Sayı. 22). 117-139.

Toros, T. (1969). Ali Münif Bey'in hatıraları. *Hayat Tarih Mecmuası*. Eylül. 4-11.

a. (1969). Ali Münif Bey'in hatıraları. *Hayat Tarih Mecmuası*. Ekim. 71-76.

b. (1969). Ali Münif Bey'in hatıraları. *Hayat Tarih Mecmuası*, Kasım. 73-78.

c. (1969). Ali Münif Bey'in hatıraları. *Hayat Tarih Mecmuası*. Aralık. 62-69.

———. (1970). Ali Münif Bey'in hatıraları. *Hayat Tarih Mecmuası*. Ocak. 64-71.

a. (1970). Ali Münif Bey'in hatıraları. *Hayat Tarih Mecmuası*. Şubat 67-71.

EKLER

EK 1: Cebel’i Lübnan’ın Durumu ve Yapılması Gereken Islahatlara Dair Ali Münif Bey’in Göndermiş Olduğu Şifreli Telgraf Suretinin Osmanlıca Çevirisi ve Tıpkıçekimi.

Bâb-ı 'âlî Dâhiliye Nezâreti

İdâre-i 'umûmiyye-i dâhiliye müdürü

Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığından Şifreli Telgraf-nâme Sûretidir

Cebel’e geleli tam bir ay oldu. Buraya vardığımda gerek ahvâl-ı hazıradan ve gerek şahs-ı 'acizâneme hürmet ve i'timâddan dolayı büyük bir hoş-kabûl görmekte beraber tavâif-i Müslime dahi râzı olduğu halde bilumum Lübnanlıları tebeddülât-ı vâkı'anın netâyici ve bi'l-hâssa imtiyâzât-ı ahaliye derece-i ta'alluk ve tesîri hakkında pek endiş-nâk ve muzdarib bir halde buldum. Herkes Cebelde mukkaderâtı hakkında bazı ahkâm-ı muhtevî zannıyla memûrîn-i emr-i 'âlîsinin kırâ'atına muntazar bulunuyor idi. Emr-i mezkûrede kırâ'atini ta'kîb eden nutkumla hâl-i cedîdin Lübnanlılar 'aleyhine olmadığını îzâh ederek cümlesini te'mîn ve tatmîn ettim. Telkînat ve nutukumda islâf-ı haleyetim sûret-i ta'yînlerimiz arasındaki farkdan islâfım altı devletin muvâfakatıyla ta'yîn edilmiş iken benim taraf-ı devletten doğrudan doğruya ta'yîn edilmediğimden bahisle dedim ki devlet-i metbû'amız gerek mutasarrıflardan suretle intihab ve ta'yînine ve gerek mutasarrıflığın şekil ve tarz-ı idâresine müte'allik protokoller ahkâmına fi'ilen fesh ile Kanûn-ı Esâsinin sâ'ir teb'a-i Osmâniyyeye ta'yîn edildiği hukûk ve menâfi'den Lübnanlıların da istifâdelerine mâni' olan esbâb ve havâ'il-i izâle etmiş bulunuyor artık devlet bu sancâkta dâhili ve hârici her nev' müdâhalât-ı ecnebiyyeyi kat' eylemiş olduğundan ba'demâ hakk-ı hâkimiyeti iktizâsına istiklâl-i tâm üzere hareket edecektir. Fakat zannedilmesin ki devlet imtiyâzât-ı ecnebiyyenin de ilgâsını müte'âkib Cebel-i

Lübnan'a âid protokolleri de fesh etmekle öteden beri Lübnanlılara bahs edilmiş olan müsâ'adât ve imtiyâzâtı dahi ref' etmiştir ve zannedilmesin ki müsâ'adât ve imtiyâzât ecnebilere Cebel umûruna müdâhalesiyle husûle gelmiş ve onların murâkabesi tahtında mahfûz kalmıştır. Bi'l-akis devlet hiçbir ecnebi müdâhalesi ve tavassut câri olmayan pek kadîm zamanlardan beri Lübnanlıları müsâ'adâta layık görmek el-yevm dahi bu ni'am ve ihsânından hiç birini geri almak cihetini düşünmemiştir. Bi'l-hassa doğrudan doğruya ahâliye 'âid olan imtiyâzât ve mu'âfiyeti ibkâ etmekten ve meselâ mu'ayyen ve maktû' olan vergiye tezyîd ve ta'ammülen cârî olan mu'âfiyet-i askeriyeyi ref' eylemek niyetiyle değildir. Bununla beraber icâbât-ı mezhebiyyeye ve tevâ'ife arasında cârî 'an'anât-ı kadîmiyeye ri'âyette devam edecektir şu kadar ki devletçe Cebelde teşkilât-ı mülkiye ve 'adliye ve inzibâtiyesinden rahat ve sa'âdetine hukûk-ı hürriyetine ve 'adâletine hüsn-ü cereyânını zâmin olacak sûrette ta'dîlâtı icrâ edilecek ve intihâb-ı me'mûrîn ve hükâm husûsunda da yerlilerden tercihi kâ'idisine ri'âyetiyle beraber münhasıran ehliyet ve kifâyet-i cihetleri nazar-ı dikkate alınacaktır. Cebel umûrunda ıslâhından maksad bu ta'dîlâtın 'ibâret olmayıp evvelce yalnız ecnebi eliyle gelen ve Cebel hükümetince şimdiye kadar kat'iyyen nazar-ı dikkate alınmamış olan me'ârifin de doğrudan doğruya hükümetçe neşr ve ta'mîmi ve ziraât ve sanâyi' ile umûr-ı nâfi'anın tevsî' ve terakkîsini müceb tedâbir ve teşkilata tevessül ve teşebbüs edilecek ve bunlardan istilzâm edeceği fazla mesârif lede'l-îcâb devletçe tesviye edilecektir. Esâsa müte'allik eden cihetlerine hülâsaten 'arz ettiğim bu nutuk ahâliyi fevka'l-'âde memnûn etmiştir. Şimdi herkes kemâl-i huzûr ve sükûnla icrâât-ı hükümeti ta'kîb etmektedir. Teşkilât-ı mevcûdeden icrâsı lüzûmundan bahs ettiğim ta'dîlât ve tensîkâtı en evvel 'adliyeden başladım. Posta ile 'Adliye Nezâretine de 'arz eylediğim vechle hâkim-i münferid usûlü burada son isti'mâle müsâ'ade olduğu

cihetle kazalar bidâyet mahkemesine ibkâ ve bir de müdde'î-i umûmî ve müstantik 'ilâvesiyle iki Rum ile kazaların teşkilâtına tevfikân tanzîm ve tensîk eyledim. Şimdilik bir tecrübe kabîlinden olmak ve fevâ'idi görüldüğü takdîrde ta'mîm edilmek üzere dört büyük kazada birer seyyar sulh hâkimliği ihdâs ve hâkimleri ta'yîn ederek işe başladım. Cebel nizâm-nâmesi mûcibince her biri bir mezhebe mensûb altışar a'zâdan mürekkebe olan istinâf-ı hukûk ve cezâ mahkemeleri a'zâsına tertîb-i kânûniyyesine tevfikân dörder kişiye tenzîl ve birer a'zâ mülâzımı 'ilâve ettim. Protestan vekîli nâmıyla yalnız Protestanlardan işi düştüğü vakit hey'et-i hâkimeyeye dâhil olan a'zânın me'mûriyetini lağv ettim. Mahkemede bi'l-'umûm i'lâmât ve mukarerrâtında mutasarrıf ile ona izâfeten kâim-makâmlar tarafından tasdîk ve infâz edilmekte olduğunu ve istiklâl-i mehâkimden kat'iyyen eser bulunmadığına göre me'mûrîn-i mülkiyyenin fevka'l- kânûn olan bu salâhiyeti tasdîk ve infâzını ref ile kavânîn-i 'adliyenin bura mehâkiminde de tamâmen ve müstakilen tatbîk ve icrâ edilmesine te'mîn edildim. Hapishane ve tevkîf-hâneler mu'âmelâtın tanzîm ve îcâbı kadar me'mûr ve gardiyan ta'yîn ederek işlerine başlattım. tensîkât-ı vâkı'a îcâbınca hükkâm ve ketebe-i 'adliye içinde ehliyet ve 'iffetleri bulunanları müceddeden teşkil ettim. Ancak 'adliye vasıtaıyla bi't-tefrîk halde iktidârlarıyla mütenâsib birer hizmete ta'yîn ile beraber ahvâli meşkûk olanları ihrâc ve yerlerine münâsiblerini intihâb eyledim. Bi'l-'umûm hükkâmın me'mûriyetleri bi't-tâbi 'arz ve istizân edebilecek ise de bir iki ay tecrübe ve tedkîk ile ehliyet ve 'iffetlerine kanâ'at hâsıl etmeyince haklarında irâde-i seniyye istihsâli pek de muvâfık bulamadığımdan şimdilik isimlerini nezâret-i 'â'idesine 'arz ettim. Kazaları sunûfa taksîm ve bi'l-'umûm me'mûrîn-i dâhiliye ve mâliyenin ma'âşlarını işe göre tertîb eyledim. Yalnız nevâhiden bazılarını lağv etmek fikrinde bulunduğum ve bu bâbda tedkîkât etmekte olduğum için bunların sunûfa taksimini şimdilik te'hîr ediyorum. Merkez ve mülhakâtında nüfûs kalemelri teşkil ve

aklâm-ı merkeziyyede ta'dilât-ı külliye icrâ ediyorum. Sancakta muntazam tapu kaydı bulunmadığı cihetle Defter-i hâkânî idâresi teşkîlde bir hânedan melhûz olmadığından kadastro yapılincaya kadar bu teşkîlât te'hîr edilecektir. Jandarma zâbitân ve efrâdından ihtiyâr olanlarla işe yaramayanlar tekâ'üd ve ihrâc edilmek ve te'sîs ve küşâd edilen efrâf ve güçlü zâbita mekteplerine efrâd ve karakol kumandanları yetiştirilmektedir. Jandarma tensikâtı bu sûretle tedricen icrâ olunacaktır. Teşîlât-ı hâzırada ta'dilât ve tensikât ma'rûza-i icrâyâ devam edilmele beraber nutukta vaad eylediğim umûr-u nâfi'a ve zirâat-ı vesâire ile me'ârif teşkilâtınca ve bi'l-hassa hükümet nâmına birkaç mekteb te'sîs ve küşâdına teşebbüs eyledim. Cebel nizâm-nâmesi mûcibince livânın umûr-i mâliye ve mülkiye ev hatta 'adliye-i vesâiresine hâkim bir vaz'iyette müteşekkil ve dâ'imâ mün'akid olan meclis-i idâreye şimdilik meclis-i umûmî halinde istihdâm ediyorum. Birkaç gün sonra meb'us intihâbı için kânûn-i muktezi-i m'âmelât-ı ibtidâ'iyeye başlayacağım. Müntehib-i sânilerin intihâbına müte'âkib bir taraftan meb'usları ve diğer taraftan da meclis-i 'umûmî a'zâsı intihâb ettirerek şimdilik meclis-i idârenin yerine meclis-i 'ummîyi ikâme ve teşkîlât-ı vilâyet kânûnuna tevfikân ayrıca bir de meclis-i idâre teşkîl edeceğim. Burada şimdiye kadar muvâzene-i 'umûmiye ahkâmı cârî olmadığı ve mutasarrıf-ı sâbıkla meclis arasındaki ihtilâftan dolayı bu sene için bir bütçe dahi tertîb edilmemiş olduğu cihetiyle bundan bil'-istifâde hidemât-ı 'umûmiye ve mahalliyeye 'âid her türlü teşkîlât ve te'sîsât vücâda getireceğim. Mâliye nezâretine yazdığım vechle tuz ve tütün inhisârları hakkındaki mukâvele-nâmeler derhal yapılırsa düyûn-ı 'umûmiye ve reji idârelerinden bu senenin bakiyye-i şühûru için alınacak mebâliğ ile sene nihâyetine kadar livânın idâre-i mâliyesine te'mîn edeceğim. Binâen-'aleyh gerek bu sene ve gerek sene-i âtîde hazîneyr isti'âne-i nakdiyeye mecbûriyet hâsıl olmamak için mezkûr mukâvelâtın bir an evvel 'akd ve te'âtî edilmesini istirhâm ederim. Ma'rûzâtımdan müstebân buyrulacağı üzere burada ıslâfımın

fevkinde salâhiyetle hareket ediyorum. Bundan da maksadım inşâallah sene nihâyetine kadar eski muhtâriyet-i idâreden eser bırakmayarak bu sancağı gayr-iş mülhak sancâklar şeklinde müstakilen veya Beyrut'a merbûtan idâre olunacak bir hale ve şekle ifrâğ ile nezâret-i celîlelerine takdîm eylemektir. Fi 11 Teşrîn-i evvel sene 1331 Aslına mutâbıktır.

KAYNAK: BOA, F: DH.İ.UM.EK. 1333.Z.15, D: 11, G: 77.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خلاصه نظراتی

الکافی

جواب نامه مشرفینک سفیره لا تقد انما هو صورتی

جبهه که نام برآوردی بویا به و در همه کرون احوال همزه دره و کرون شخص عاجزانه در صورت
 و اعتماد دره دولتی بویا بر سه قبول کور فصل برابر طوائف مسلم رضی الله عن اولادین حاله با عموم
 بنا بندگی تبدلات واقع نمک تائیدی و الخاصه امتیازات اهالی درجه تقاضا و تأییدی حقوق
 در اندیش نام و مضطرب بحالده بولدم هر کس حبلک مقداری حقوق بعضی احکام محسوسه
 و توبه اربابینک قرائت منظر بولورایدی ارشد کورن قرائتی تعصب ایله نقطه حاله حبلک
 بنا بندگی علیه اولادین ایضا ایرون حبلک تائیدی نظریه ایتم تقاضات و نقطه استدلالیم
 صورتی تعصب برار و کس فرزند و استوفی الی دولتک موافقه تعصب ایله ایتم نیم طرف
 دولت نه طوغریه نه طوغریه تعصب ایله ایتم نه حبلک دیدی دولت بوعرض کورن مقصدک
 صورتی انتخاب و تقیید و کرون مشرفینک فصل و طرز اداره منقوله بر و توفیق لاطمان
 فصل فتح ایله قانونه اساتیک سائر تبیه عثمانیه تائیدی ایتمی همزه و منافعده
 بنا بندک ده استفاده لرینه مانع اولاده اسباب و هوای از الیمینه بولور ایتمه دولت
 بر خجاقده داخلی و خارجی هر نوع مداخلت اجنبیه قطع ایتمه اولدینده بعدا
 همایستی اقتصاد استقلول نام اورده حرکت ارج حبلک فقط طه ایله سوره که دولت
 امتیازان اجنبیه الی مشرفینک حبلک عاقله بر و توفیق دولتی فتح ایتمه
 اولد و بری بنا بندگی حبلک ایلمه اولاده مابعدات و امتیازاتی همی رفیع ایتمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خلاصہ نظریاتی

الذی فیہ فیض من فیض ربی

وطلبہ ایدہ سونہ کہ مساعدان و امتیازان اچھیرن چیل امورینہ مدافہ سیدہ حضور اکرمہ وندک
برائے سقنہ محفوظ و قدر بالکلیں دولت جمع بر اجنبی مدافہ س و توسط جاری اولیائہ
یہ قدیم زمانہ درہ برہنہ بیا بیدر مساعدتہ لایعہ کورسہ و البوم و فی بونعم و احسانہ
جمع برین کریم المودہ جتنی دوستی شد بالحق طوغریہ نہ طوغریہ اہالیہ عائد اولادہ امتیازان
و معانیاتی ایقانک و شد معیہ و قطوع اولادہ و برکوبی تزیید و تقاضا جاری
اولادہ معافیہ عذریہ ی رفع ایملک بنیہ و قدر بونعمہ برابر ایجابان فیہ کہیم
و طوائف آرزو جاری عنعنات قدیمہ رعایتہ در و ام ایملکہ سوند کہ
دو دو جملک تشیلات مدیہ و عدلہ و انضباطہ شرح راحت و سعادت ہنودہ جتنی
و عدالت صبر جانی خاصہ اولادہ صوبہ صورتہ تقدیرات اجرا ایدہ جہت و اتقانہ ہنودہ
و حکام حضور بر بیلک بر صبی ناعہ نہ رعایتہ برابر منحراً اہلیتہ و کفایتہ جہت
نظر دقتہ از قصہ چیل امورینہ اصلاح نہ مقصد بونفیدہ نہ عبارہ و محبوب
ای بلکہ اجنبی ایدہ ملکہ چیل کلونجی شدیمہ قد قطعاً نظر دقتہ الحاشیہ اولادہ معارف
طوغریہ نہ طوغریہ حکونجی نہ و معنی و زراعت و صنایع ایدہ امور نافذہ نہ توج و برین
موجب تدبیر و تشیلاتہ دو نوسل و تشیلاتہ جہت و بوندن استقامت ایملکہ صبی قضہ

حُكْمُ الظَّالِمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مصارف لای الاحباب در نحو شوی از جمله قدرت که نفعه ای به جبریت خود عهده ایستیم
 بوظعه اهالی نوبه العاده منونه است که سدی هرگز کمال حضور و سکون و اطآن خلوت
 تعقیب آنجده در تسلیم موجوده در اجلاس از وفده به جت اینیم بقیدون و شفقته
 ان اول عدله و نه باستخدام یوشه اید عدله بقده در عرصه ایستیم و جده حکم بقدر
 اصول بوراره سور استعماره اول یعنی قضا در باید ممکن ابقا و بر روی
 و مستطوع عدله سیده ای روم ای قضا در تسلیمه توفیقاً بکلم و تسبیح ایستیم
 شریک بر تجرب قبضه نه الوعه و فوائده کورده کی تقدیر و تعمیم ایستیم اوله در بینه
 قضا در بر بسیار صلحی حالکی احداث و عدله تعقیب ایستیم ایستیم باشدندم جیل
 رفت نام کی مویشو هرگز برنده سنون البتة اعضاده مرکب اوله استیفاء
 حضوره و جلا محاکمه اعضا شیب قانونیه توفیقاً در ریشیه تبدیلی و بر اعضا
 مدزس عدله ایستیم و بر و ستانه و کین نایب باید بر و ستاندر ایستیم دوشه ایستیم
 کیت عدله و اخذ اوله اعضا را موری لغو ایستیم مملکت بعموم اعدان و قرائن
 مقرف ایستیم اما اضافه و تمقا مد طریقه تعقیبه و اتقا ذایمک لهدنی و استقدول
 مملکت نه قطعاً اثر بولینگی کوره رک مشوره سیده که فوضه القانونه اوله

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خلافتی

کتابخانه

بوصفت تصدیق و تقاضای رفع ایند قوانین عدله بودا ممکنه و تماماً مستند طبیعی
 و احاطه ایست تأمیه ایوم صحانه و توقیفانه در معنای تنظیم و احیای قدر مقرر و غایبه
 تصیه ایون ایست با استدلال تنقید و نقد ایجابی حکام و کتب عدله انجیده هفت
 و عقدهای بولندی مجد و تشکیل ایستیم انجیده عدله واسطه یه بالتقریر حال وقت ایست
 تا سبب بر خدمت تصیه ایست برابر احوال مسلول اولاندی اخراج و بر این سبب این انتخاب
 ایوم بیوم حکایت مؤثرندی بالطبع عرصه و استانه ایست جلایه در بر این ای قریه
 و نه قریه ایست و عقدهای قناعت حاصل ایست که عقده ایاده ایست به تحصیل ایوم
 مؤثوره بولدی نه تمدیت ایست که عاده ایست عرصه ایست قضا در صورت
 تقسیم و مجموع مؤثوره و افه و بیکه نه معاندی اطالوره ترتیب ایوم باید نواجیده
 بعضدی لغویست فکرنه بولدییم و بوباید و تنقید ایست اولدییم ایوم بوندک
 صورت تقسیمی تمدیت تأخر ایوم بر روز و سخفان تقوی قدری تشکیل و اقدام مرکزیم
 تصدیق که ایست ایوم خاقده مستطیم چه بوقوری بولدییم چه در خاقای ادره
 ادره ایست تشکیلنده بر فائده محوط اولدی نه قاراستد و یا ایست به قدر بولدیست تأخر
 ایست جمله - ازاندر ضابطه و افراده ایست اختیار اولاندی ایست یا ایست در قاعد و افرای
 ایست و تأسیس و کسب ایست افراد و کوهل ضابطه مکتبه ایست افراد و فرقه غول مؤثوره ایست

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حُكْمُ الْإِذَا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تشدید بر مکه و در ... تشکلات مفروضه
 تشکلات و تشکلات مفروضه ...
 و سایر این معارف تشکلات و باطن حکومت نامه ...
 ایام جعلی ...
 متصل و در آن ...
 صورت بیعت انتخابی ایام ...
 انتخابی متعاقب بر طرف ...
 تشکلی مجلس اداره ...
 برده مجلس اداره ...
 و متعلق سابقه مجلس اداره ...
 ایستادگی اولی ...
 و تأسیساتی وجود ...
 حقوقی ...
 بقیه ...
 بنا بر ...
 ایام ...

۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله الذي
أولاهنا هذا الأمر العظيم

بورد جنر اوزرہ بورادہ اسد ضلع فوئدہ صلاصتہ ولت ایسوم بوندہ
مقصود اتا اہل نہایت قدر کی مختاریہ ارادہ دہ اثر بر افرودہ بوسخی غی غی
خاند کتندہ مستند ویا بیوتہ مربوطہ ارادہ طر صوبہ رسالہ وکتہ افراغ ابہ
نقد رسیدر نہ نقد تم اہمکدر اہم رسیدر

اصلہ نقد
صک

EK 2: Ali Münif Bey'e Ait Fotoğraflar

Fotoğraf: 1

Ali Münif Bey'in genęlięi

Fotoğraf : 2

Köprülü'de mutasarrıfken Ali Münif Bey, Meşrutiyet'in ilanını kaza ileri gelenleriyle kutlarken. Ön sırada kazanın Ortodoks rahibi.

Fotoğraf : 3

Beyrut'ta devri teslim töreni: Soldan İsmail Hakkı Bey (Beyrut valisi), Abdülhalik (Renda) Bey, Azmi Bey (Beyrut valisi), Ali Münif Bey, Kazım (Dirik) Paşa, Mithat Bey

Fotoğraf : 4

Ali Münif Bey Cebel-i Lübnan mutasarrıfı iken.

Fotoğraf : 5

Ali Münif Bey Nafia Nazırı iken.

KAYNAK: TAHA TOROS, *ALİ MÜNİF BEY'İN HATIRALARI*, İSİS YAYINLARI
İSTANBUL, 1996.

Fotoğraf: 6

Mustafa Kemal Adana'yı ziyareti esnasında hükümet konağının merdivenlerinden çıkarken solunda Adana Belediye Başkanı Ali Münif Yeğena var 15.3.1923.

Fotoğraf: 7
Mustafa Kemal
Adana'da
zirai alet
sergisini izliyor.
Yanında
Fahrettin Altay
ve Ali Münif Bey
var.

Fotoğraf: 8
25 Ocak 1925'te
Adana'da şehir
meclisinin oy
birliği ile verdiği
kararla Mustafa
Kemal Paşa
Adana hemşerisi
seçiliyor.
Belediye Başkanı
Ali Münif Bey
mazbatayı
imzalıyor.

Fotoğraf: 9
Mustafa Kemal
ve Ali Münif
Yeğena cirit
oyununu izliyor.
18.1.1925.

KAYNAK: ÇUKUROVA ALBÜMÜ,
HAZIRLAYAN: YUSUF AYHAN, KEMAL MATBASI, ADANA, 1973

